

STUDIUM KRAJOBRAZU KULTUROWEGO DZIELNICY RUDA W RUDZIE ŚLĄSKIEJ NA POTRZEBY UTWORZENIA PARKU KULTUROWEGO

tom I

Śląskie.

Regionalny Instytut
Kultury w Katowicach
/ Centrum Dziedzictwa

Regionalny Instytut Kultury w Katowicach
jest instytucją kultury Samorządu Województwa Śląskiego.

KATOWICE 2019

pod redakcją mgr inż. arch. Ewy Caban

Autorzy:

mgr inż. arch. Ewa Caban
mgr Danuta Cholewa, etnolog
mgr Anna Cieplak, animator kultury
mgr Łukasz Dziuba, socjolog
mgr Aleksandra Goniewicz, historyk
mgr Irena Kontny, historyk sztuki
mgr Małgorzata Pietrzak, kulturoznawca
mgr Piotr Rygus, historyk
dr n. humanistycznych Małgorzata Tkacz-Janik
mgr inż. arch. krajobrazu Martyna Walker

Konsultacja

mgr Adam Kowalski

Opracowanie techniczne:

Katarzyna Kiołbasa
Małgorzata Pietrzak

Wykorzystanie i rozpowszechnianie treści zamieszczonych w niniejszym opracowaniu wymaga zgody instytucji i osób będących posiadaczami majątkowych praw autorskich do tychże treści.

Spis treści

1. Wprowadzenie	5
1.1. Podstawa opracowania.....	5
1.2. Cel i zakres.....	5
1.3. Materiały wyjściowe.....	5
1.4. Metoda	7
1.5. Słownik pojęć	8
2. Analiza zgodności utworzenia parku kulturowego z dokumentami planistycznymi i strategicznymi.....	11
3. Analizy historyczne	17
3.1. Charakterystyka podstawowych źródeł i opracowań dotyczących krajobrazu kulturowego dzielnicy Ruda	17
3.2. Rys historyczny – kalendarium.....	18
4. Analiza układu przestrzennego	41
4.1. Położenie geograficzne	41
4.2. Przemiany krajobrazu Rudy.....	41
4.2.1. Wieś Ruda w okresie od XIII do połowy XVIII wieku.....	41
4.2.2. Ruda w drugiej połowie XVIII wieku	44
4.2.3. Ruda w pierwszej połowie XIX wieku.....	45
4.2.4. Zagospodarowanie przestrzenne Rudy i jego zmiany w okresie od połowy XIX wieku do lat 20. XX wieku.....	48
4.2.5. Zagospodarowanie przestrzenne Rudy w okresie międzywojennym.....	55
4.3. Kulturowe wyróżniki krajobrazu	56
5. Materialne zasoby krajobrazu	60
5.1. Wykaz obiektów objętych ochroną konserwatorską na terenie planowanego parku kulturowego	60
5.2. Obiekty wpisane do rejestru zabytków	76
5.3. Obiekty proponowane do wpisania do rejestru zabytków	82
5.4. Kolonie robotnicze ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, znajdujące się na obszarze planowanego parku kulturowego.....	86
5.5. Inne obiekty zabytkowe i dobra kultury	87
5.6. Stanowiska archeologiczne.....	88
5.7. Ochrona przyrody	88

6. Niematerialne zasoby krajobrazu kulturowego	90
6.1. Ważne postacie związane z Rudą	90
6.2. Nazwy lokalne w Rudzie	94
6.3. Legendy i podania związane z Rudą.....	96
6.4. Tradycje kulinarne	100
6.5. Strój regionalny.....	102
7. Społeczny wymiar parku kulturowego w Rudzie Śląskiej	110
8. Wnioski.....	115
8.1. Uzasadnienie utworzenia parku kulturowego.....	115
8.2. Propozycja granic i nazwy	116
8.2.1. Granice planowanego parku kulturowego	116
8.2.2. Nazwa parku kulturowego	118
8.3. Analiza SWOT.....	119
8.4. Rekomendacje.....	120
9. Bibliografia	124
9.1. Opracowania książkowe	124
9.2. Artykuły	130
9.3. Archiwalia.....	133
9.4. Akty prawne.....	139
10. Aneksy	140
10.1. Wyniki kwerendy archiwalnej dotyczącej zabudowy na terenie planowanego parku kulturowego w Rudzie Śląskiej	140
10.2. Ochrona konserwatorska zapisana w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla terenu planowanego parku kulturowego.....	169
10.3. Wytyczne konserwatorskie wynikające z Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla obiektów na terenie planowanego parku kulturowego.....	176
11. Spis archiwaliów (t. II)	185
12. Spis zdjęć (t. II).....	188
13. Spis plansz (DVD).....	190

1. Wprowadzenie

1.1. Podstawa opracowania

Dokumentacja wykonana została w ramach realizacji postanowień listu intencyjnego o współpracy miasta Ruda Śląska i Województwa Śląskiego (w imieniu, którego działa Regionalny Instytut Kultury w Katowicach) w sprawie utworzenia parku kulturowego w dzielnicy Ruda w Rudzie Śląskiej. Na potrzeby dokumentacji wykonano kwerendę archiwalną, przeanalizowano obowiązujące plany zagospodarowania przestrzennego i dokumenty strategiczne, dokonano oględzin terenu, a także przeprowadzono rozmowy i warsztaty z mieszkańcami.

1.2. Cel i zakres

Procedura utworzenia parku kulturowego przedstawiona jest w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku, art. 16 ust. 1a-6. Zgodnie z zapisami ustawy Rada Gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego. Projekt uchwały podlega zarówno konsultacjom społecznym jak i zaopiniowaniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Kolejnym krokiem jest sporządzenie planu ochrony parku kulturowego i zatwierdzenie go przez Radę Gminy. Plan ochrony parku kulturowego winien być uzgodniony z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego gmina może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem. Dla obszaru, na którym utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Do opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego należy przystąpić w terminie trzech miesięcy od podjęcia uchwały o utworzeniu parku kulturowego (art. 10.2 ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Celem niniejszego opracowania jest analiza wartości kulturowych, krajobrazowych oraz historycznych dzielnicy Ruda w Rudzie Śląskiej pod kątem utworzenia na jej terenie parku kulturowego, zgodnie z art. 16 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku. Wynikiem opracowania jest określenie elementów koniecznych do zawarcia w projekcie uchwały o utworzeniu parku kulturowego, tj. wyznaczenie granic proponowanego parku kulturowego wraz z uzasadnieniem oraz zaproponowanie nazwy parku kulturowego, odzwierciedlającej i podkreślającej szczególnie charakter miejsca.

Zakres opracowania: dzielnica Ruda w Rudzie Śląskiej.

1.3. Materiały wyjściowe

- **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U. z 2003 nr 162, poz. 1568 z późn. zmianami)

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest podstawowym aktem prawnym w Polsce podejmującym zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego. Ustawa określa m.in. przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków, zasady prowadzenia i finansowania prac przy zabytkach, a także organizację i kompetencje organów ochrony zabytków.

Zgodnie z zapisem art. 7 ustawy utworzenie parku kulturowego jest jedną z form ochrony zabytków w Polsce. Zapisy dotyczące tworzenia i funkcjonowania parków kulturowych zawarte są w art. 16 (tworzenie parku kulturowego) i art. 17 (zakazy i nakazy na terenie parku kulturowego) ustawy. Ochronę parków kulturowych uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (art. 19 ustawy).

Park kulturowy tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16.1).

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017**

Krajowy Program Opieki nad Zabytkami jest tworzony na okres 4 lat przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków. W programie określa się w szczególności cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 84-86 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018–2021 miał być przyjęty w IV kwartale 2018 roku.

- **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013**

- **Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020**

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 roku. Dokument „Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004–2020” rozszerzył ją o działania do 2020 roku. Celem dokumentów jest zarządzanie strategiczne potencjałem kultury, a tym samym zwiększenie roli kultury w procesie rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju.

- **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030**

Najważniejszy krajowy dokument strategiczny dotyczący zagospodarowania przestrzennego kraju. Zawiera wizję przestrzennego rozwoju kraju oraz formułuje cele i kierunki służące jej realizacji. Określa również zalecenia do planów zagospodarowania przestrzennego województw.

- **Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego ŚLĄSKIE 2020+**

Przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Śląskiego Nr IV/38/2/2013 z dnia 1 lipca 2013 roku. Strategia jest dokumentem określającym wizję rozwoju województwa, cele oraz sposoby ich osiągnięcia w perspektywie do 2020 roku.

- **Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+**

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+ został uchwalony przez Sejmik Województwa Śląskiego 29 sierpnia 2016 roku uchwałą nr V/26/2/2016. Jest to podstawowe narzędzie polityki przestrzennej województwa. Określa działania, za pomocą których samorząd województwa wpływa na rozmieszczenie funkcji terenów w przestrzeni i ich wzajemne powiązanie. Razem z Strategią Rozwoju Województwa Śląskiego ŚLĄSKIE 2020+ stanowią kluczowy element zintegrowanego planowania strategicznego.

- **Strategia Rozwoju Kultury w Województwie Śląskim na lata 2006–2020**
Dokument określający cele strategiczne i kierunki działań w obszarze szeroko pojętej kultury na terenie województwa śląskiego.
- **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018–2021**
Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami, jako instrument realizacji wojewódzkiej strategii działań wobec zabytków, określa cele i kierunki działań województwa śląskiego w zakresie opieki nad dziedzictwem kulturowym. Program realizuje cele określone w art. 87.2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest tworzony na okres 4 lat.
- **Strategia Rozwoju Miasta Ruda Śląska na lata 2014–2030**
Najogólniejszy dokument planistyczny miasta i tym samym wraz z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego – nadrzędny w stosunku do pozostałych dokumentów przyjętych przez miasto. Zadaniem strategii jest ułatwienie władzom samorządowym utrzymania głównych długookresowych celów rozwoju miasta. Jest to część większego projektu realizowanego przez Rudę Śląską, Chorzów i Świętochłowice „Zintegrowane podejście do problemów obszarów funkcjonalnych na przykładzie Chorzowa, Rudy Śląskiej i Świętochłowic”.
- **Gminny Program Rewitalizacji Miasta Ruda Śląska do 2030 roku**
Gminny Program Rewitalizacji Miasta Ruda Śląska to narzędzie planowania, integrowania i koordynowania działań z zakresu rewitalizacji. W programie wyznaczone zostały strategiczne obszary rewitalizacji, dla których zostały wskazane projekty i priorytety tematyczne.
- **Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Ruda Śląska na lata 2019–2022**
Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Ruda Śląska realizuje zadania wynikające z art. 87.2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wytycza kierunki działań miasta z zakresu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz promocji dziedzictwa kulturowego. Przedmiotem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami są wszystkie zabytki znajdujące się w granicach administracyjnych miasta Ruda Śląska. Głównym celem programu jest poprawa stanu zachowania zabytków oraz włączenie ich w rozwój społeczny i gospodarczy miasta. Gminny Program Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr PR.0007.209.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 29 listopada 2018 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Ruda Śląska na lata 2019–2022. Podstawą do jego sporządzenia jest Gminna Ewidencja Zabytków przyjęta zarządzeniem nr SP.0050.2.5.2013 Prezydenta miasta Ruda Śląska z dnia 11 stycznia 2013 w sprawie utworzenia gminnej ewidencji zabytków dla miasta Ruda Śląska, zmienionym zarządzeniem SP.0050.2.263.2018 z 28 czerwca 2018 roku. Gminna Ewidencja Zabytków jest raz do roku aktualizowana.
- **Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego**
Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska przyjęty został uchwałą Rady Miasta Ruda Śląska nr 1066/LXI/2006 z dnia 22 czerwca 2006 r. W 2015 roku przyjęta została aktualizacja Studium Uwarunkowań i Kierunków Rozwoju Przestrzennego miasta Ruda Śląska (uchwała nr PR.0007.79.2015). Obecnie trwają prace nad utworzeniem nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Sporządzone zostaną cztery plany w sumie obejmujące 100% powierzchni miasta.

1.4. Metoda

Opracowanie wykonano biorąc pod uwagę zalecenia zawarte w „Zasadach tworzenia Parku Kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony” opracowanych pod kierunkiem dr. hab. inż. arch. Zbigniewa Myczkowskiego.

W ramach prac przygotowawczych pracownicy Regionalnego Instytutu Kultury w Katowicach odbyli wizytę studyjną w Brzegu zapoznając się z trybem powołania i funkcjonowaniem parku kulturowego „Królewskie Miasto Brzeg”, a także zorganizowali konferencję „Parki kulturowe w praktyce – szanse i zagrożenia”, która miała na celu m.in. wymianę doświadczeń związanych z funkcjonowaniem parków kulturowych w Polsce. Referaty podczas konferencji wygłosili przedstawiciele parków kulturowych istniejących (w Brzegu, Krakowie, Tarnowskich Górach) oraz planowanych (w Dąbrowie Górniczej i Rudzie Śląskiej).

Analizę przekształceń krajobrazu wsi Ruda opracowano dokonując porównania informacji uzyskanych z kwerendy materiałów archiwalnych, dostępnych monografii i opracowań historycznych z analizowanymi mapami historycznymi. Wynikiem analizy przekształceń krajobrazu jest określenie kulturowych wyróżników krajobrazu.

Analizę stanu istniejącego oraz zakresu ochrony konserwatorskiej obiektów przeprowadzono na podstawie badań w terenie oraz przeglądu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta, gminnego programu opieki nad zabytkami oraz Gminnej Ewidencji Zabytków i decyzji o wpisie do rejestru wydanych przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dodatkową pomocą w opracowaniu wniosków i rekomendacji jest wykonana analiza SWOT.

Działania społeczne prowadzone były m.in. metodą warsztatów fokusowych, jak również z wykorzystaniem koncepcji mapy mentalnej. Aleksander Wallis definiując obszar kulturowy, zwrócił uwagę na funkcjonujący w nim zespół wartości materialnych, estetycznych i symbolicznych¹. Przestrzeń miejska jest złożona i wielowymiarowa, można podzielić ją, z jednej strony, na zobiektywizowane, materialne formy architektoniczne, z drugiej zaś – na określone kategorie wyobraźni i pamięci. Mapa mentalna stanowi efekt konceptualizacji przestrzeni, miejsc, obiektów oraz ich wzajemnych relacji poprzez określone kategorie pamięci i wyobraźni, uzyskanych na drodze doświadczeń sensomotorycznych i emocjonalnych. Poznawanie i badanie map mentalnych może więc z powodzeniem odbywać się poprzez uzyskanie, z jednej strony, rysunków, ukazujących relacje przestrzenne, w tym geograficzne, z drugiej zaś — skojarzeń, metafor, które przywołują określone treści i znaczenia².

Do badania dziedzictwa niematerialnego wykorzystano zarówno badania źródeł, jak i metodę wywiadów z mieszkańcami.

1.5. Słownik pojęć

- **Detal urbanistyczny** – podstawowy element kształtowania i organizacji przestrzeni publicznej nadającym jej określone cechy indywidualne. Detale urbanistyczne służą prawidłowemu funkcjonowaniu i upiększeniu przestrzeni między budynkami, są to między innymi nawierzchnie, ogrodzenia, obiekty małej architektury, meble miejskie, oświetlenie, znaki informacyjne i inne.
- **Dziedzictwo niematerialne** – tradycje i żywe wyrazy kultury, przekazywane z pokolenia na pokolenie, takie jak tradycje i przekazy ustne, sztuki widowiskowe, praktyki społeczne, rytuały, obrzędy, wiedza czy umiejętności .

¹ A. Wallis, *Informacja i gwar. O miejskim centrum*, Warszawa 1979, s. 17.

² G. Błahut, *Mapy mentalne jako wyobrażenia miejskich obszarów kulturowych*, [w:] *Studia etnologiczne i antropologiczne*, t. 13, *Obszary kulturowe współczesnego miasta – funkcje i pogranicza*, Katowice 2013.

- **Gminna ewidencja zabytków** (w rozumieniu art. 22 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami): zbiór kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy prowadzony przez prezydenta miasta. W skład gminnej ewidencji zabytków wchodzi zabytki nieruchome: wpisane do rejestru zabytków, znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków i inne zabytki wyznaczone przez prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
- **Historyczny układ urbanistyczny** (w rozumieniu art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami): przestrzenne założenie miejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.
- **Krajobraz kulturowy** (w rozumieniu art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) – przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.
- **Mała architektura** (w rozumieniu art. 3 pkt. 4 Prawa Budowlanego) są to niewielkie obiekty, w szczególności obiekty kultu religijnego jak: kapliczki, krzyże przydrożne, figury; posągi, wodotryski i inne obiekty architektury ogrodowej; użytkowe służące rekreacji codziennej i utrzymaniu porządku, jak: piaskownice, huśtawki, drabinki, śmietniki.
- **Park kulturowy** – forma ochrony konserwatorskiej tworzona na podstawie uchwały rady gminy (lub kilku gmin) w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej.
- **Prace konserwatorskie** (w rozumieniu art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.
- **Prace restauratorskie** (w rozumieniu art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań.
- **Rejestr zabytków** – forma ochrony konserwatorskiej; jest to spis obiektów zabytkowych prowadzony przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, dla których wydana została prawomocna decyzja o wpisie obiektu do rejestru zabytków.
- **Strefa ochrony konserwatorskiej obszaru zabytkowego** (w rozumieniu art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami): wyznaczony obszar, na którym obowiązują określone ustaleniami planu zagospodarowania przestrzennego ograniczenia, zakazy i nakazy mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.
- **Strefa ochrony konserwatorskiej** – strefa wyznaczona w celu ochrony zachowanej historycznej panoramy i ekspozycji zespołu zabytkowego.
- **Strefa ochrony konserwatorskiej krajobrazu kulturowego** – strefa wyznaczona w celu ochrony krajobrazu kulturowego, tj. przestrzeni historycznie ukształtowanej w wyniku działalności człowieka, zawierającej wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (art. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

- **Strefa ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego** – strefa wyznaczona w celu ochrony istniejącego stanowiska archeologicznego.
- **Strefa obserwacji archeologicznej** – strefa wyznaczona w celu ochrony terenu, na którym potencjalnie wystąpić mogą stanowiska archeologiczne. Strefa z wymogiem prowadzenia pod nadzorem archeologicznym wszelkich prac naruszających strukturę gruntu (poza warstwą orną).
- **Wojewódzka ewidencja zabytków** (w rozumieniu art. 22 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzony przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- **Zabytek** (w rozumieniu art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami): nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

2. Analiza zgodności utworzenia parku kulturowego z dokumentami planistycznymi i strategicznymi

• Krajowy Program Opieki nad Zabytkami

Obecnie trwają prace nad Krajowym Programem Opieki nad Zabytkami na lata 2018–2021 (kolejny po Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017 ustanowionym uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r.). Głównym celem programu będzie stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, poprzez określenie trzech celów szczegółowych i związanych z nimi kierunków działań:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

Kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa

Kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków do sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018–2021 miał być przyjęty w IV kwartale 2018 roku.

Utworzenie parku kulturowego w Rudzie wpisuje się w działania związane ze zwiększeniem efektywności ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz zaangażowania samorządów w ochronę i opiekę nad zabytkami, a także we wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków.

• Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013

• Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020

W dokumencie wyodrębniono pięć strategicznych obszarów, wśród nich obszar drugi – „ochrona dziedzictwa narodowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków”. Dla obszarów strategicznych sformułowano Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego.

Tworzenie parków kulturowych wpisuje się w cele Narodowej Strategii Kultury:

Cel strategiczny – zrównoważenie rozwoju kultury w regionach

Cel cząstkowy 4 – zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków

- **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030**

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 zakłada wzrost znaczenia dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego jak i niematerialnego, a w perspektywie – jego pozytywny wpływ na rangę kultury i turystyki. Jednym z głównych założeń dokumentu jest zachowanie dziedzictwa kulturowego i walorów krajobrazowych Polski.

Ochrona krajobrazu kulturowego, w tym tworzenie parków kulturowych wpisuje się w:

Cel 4 – kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski

Obszar działania 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej

W tym obejmowanie ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych. Działania samorządów winny być ukierunkowane na objęcie ochroną „przestrzeni wyjątkowej, o cechach symbolicznych, świadczących o tożsamości i rozpoznawalności miejsca w skali kontynentu, kraju i regionu” .

- **Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego ŚLĄSKIE 2020+**

Dokument wyznacza główne cele i priorytety polityki rozwoju województwa. Główne założenia strategii to maksymalne wykorzystanie rozpoznanych wewnętrznych zasobów oraz potencjału miejscowych podmiotów, a także korzyści wynikające z położenia geograficznego.

Utworzenie parku kulturowego wpisuje się w:

Obszar priorytetowy C (przeźren):

Cel operacyjny C.3 – Wysoki poziom ładu przestrzennego i efektywne wykorzystanie przestrzeni

Kierunki działań :

4. Przywracanie pozycji lub nadawanie nowych funkcji obiektom zabytkowym oraz symbolicznym w życiu społeczności lokalnych,
6. Rewitalizacja osiedli mieszkaniowych, w tym starych dzielnic

oraz Obszar priorytetowy D (relacje z otoczeniem):

Cel operacyjny D.2 – Atrakcyjny wizerunek województwa śląskiego

Kierunki działań:

4. Promocja miejsc i obiektów o wartości historycznej, symbolicznej, architektonicznej, przyrodniczej

- **Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+**

Zgodnie z wizją rozwoju przestrzennego województwa zawartą w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+ realizacja planu winna doprowadzić między innymi do uzyskania przestrzeni o wysokich walorach estetycznych architektury i krajobrazu, czerpiących z dziedzictwa przyrody i kultury oraz nadających przestrzeni indywidualny wyraz.

Utworzenie parku kulturowego wpisuje się w 3 cel polityki przestrzennej województwa „Przeźren – zrównoważone wykorzystywanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego”

Kierunek 3.2 Kształtowanie krajobrazów kulturowych w obszarach miejskich:

- zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie identyfikatorów krajobrazu, charakterystycznych dla danego obszaru wraz z ich adaptacją do nowych funkcji,
- rewitalizacja zdegradowanej tkanki miejskiej

oraz w określone w planie zasady zagospodarowania:

- ochrona historycznych układów urbanistycznych oraz obiektów dziedzictwa kulturowego podkreślających tożsamość miast,
- ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym ich adaptacja i wykorzystanie do nowych funkcji.

- **Strategia Rozwoju Kultury w Województwie Śląskim na lata 2006–2020**

Zadania związane z ochroną zabytków i opieka nad zabytkami ujęte są w polu strategicznym „Dziedzictwo kulturowe”. W ramach pola określono cel strategiczny: upowszechnianie i zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu (materialnego i niematerialnego) oraz jego lepsze wykorzystywanie do celów turystycznych. Utworzenie parku kulturowego wpisuje się w kierunki działań:

- 3.1 Rozpoznawanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz prowadzenie projektów badawczych na jego temat.
- 3.3 Popularyzacja dziedzictwa kulturowego (w tym z użyciem najnowszych technik).
- 3.6 Wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego regionu na potrzeby turystyki (promocja, tworzenie produktów turystyki kulturowej).
- 3.7 Tworzenie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu.

- **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018–2021**

Przedmiotem programu są wszystkie zabytki, niezależnie od form ochrony, jakimi są objęte. W ramach programu ustalono następujące cele strategiczne:

- Cel strategiczny I – zachowanie dziedzictwa kulturowego i włączenie go w procesy gospodarcze.
- Cel strategiczny II – kształtowanie pozytywnych postaw społeczeństwa wobec dziedzictwa kulturowego regionu.

Utworzenie parku kulturowego wpisuje się w:

Cel operacyjny I.2 – budowa systemu zarządzania zabytkami województwa.

Kierunek działań I.2.B – zarządzanie zabytkami
(powoływanie form ochrony zabytków)

oraz Cel operacyjny I.3 – włączenie zabytków w procesy gospodarcze.

Kierunek działań I.3.B – kreacja markowych produktów turystycznych w oparciu o obiekty zabytkowe (tworzenie nowych i wzmacnianie istniejących markowych produktów turystycznych).

- **Strategia Rozwoju Miasta Ruda Śląska na lata 2014–2030**

Strategia Rozwoju Miasta Ruda Śląska na lata 2014–2030 w analizie SWOT, wśród mocnych stron miasta wymienia między innymi.: duży potencjał niematerialny (m.in. historyczne nazwy dzielnic, funkcjonujące lokalnie nazwy osiedli robotniczych, obrzędy wynikające z tradycji śląskiej); dużą liczbę obiektów zabytkowych, w tym obiektów militarnych obszaru warownego „Śląsk” oraz postindustrialnych (m.in. wielki piec hutniczy) oraz osobliwe wartości krajobrazowe wynikające z ukształtowanego przez stulecia charakteru miasta (wieże kościołów, wieże szybów, ciągi widokowe). Jednocześnie wśród zagrożeń w otoczeniu wymieniona jest duża konkurencja miast ościennych w zakresie turystyki przemysłowej. Analizując czynniki rozwojowe w zakresie gospodarki i promocji miasta strategia wskazuje na mocny potencjał turystyki przemysłowej (obiekty budowlane, maszyny, urządzenia techniczne) oraz na niewystarczające wykorzystanie w promocji miasta ważnych postaci historycznych związanych z miastem oraz zabytkowych obiektów przemysłowych i militarnych.

Pomysł utworzenia parku kulturowego w dzielnicy Ruda uwzględnia cytowane wnioski z analizy SWOT. Wykorzystuje istniejący potencjał (historyczna zabudowa, wartości krajobrazowe, a także wartości niematerialne związane przede wszystkim z działającymi na tym terenie ważnymi postaciami historycznymi). Dodatkowym atutem przemawiającym za utworzeniem parku kulturowego jest zwiększenie atrakcyjności miasta wobec miast ościennych w zakresie turystyki kulturowej, szczególnie tej związanej z rozwojem przemysłu. W zakresie realizacji strategii powołanie parku kulturowego wpisuje się w:

Cel strategiczny 1 – Ruda Śląska nowoczesnym, atrakcyjnym i przyjaznym miejscem do życia i rozwoju, miastem o zintegrowanej przestrzeni społecznej

Cel operacyjny 1.12 – ochrona dziedzictwa kulturowego

Zadania realizacyjne:

1.12.1 rewitalizacja i stała opieka nad zabytkami Rudy Śląskiej

1.12.3 edukacja i popularyzacja wiedzy o zabytkach i ich ochronie

Cel operacyjny 1.13 – budowanie tożsamości lokalnej

Zadania realizacyjne:

- 1.13.1 pielęgnowanie i kultywowanie tradycji i zwyczajów lokalnych i regionalnych
- 1.13.2 wspieranie działań zmierzających do wzmocnienia więzi z miastem przy poszanowaniu tożsamości dzielnicowej, w tym pielęgnowanie i promowanie zwyczajowego nazewnictwa
- 1.13.4 włączanie placówek oświatowych, organizacji i innych podmiotów do działań związanych z popularyzacją wiedzy o historii, kulturze i tradycji lokalnej

Cel strategiczny 3 – wysoki stopień wykorzystania dziedzictwa kulturowego miasta

Cel operacyjny 3.1 – wykorzystany potencjał dóbr kultury

Zadania realizacyjne:

- 3.1.1 pielęgnowanie i kultywowanie tradycji i zwyczajów regionalnych
- 3.1.3 wykorzystanie potencjału kulturowego do promocji i rozwoju miasta
- 3.1.5 pielęgnowanie i promowanie zwyczajowego nazewnictwa
- 3.1.6 oznakowanie i promocja obiektów zabytkowych i miejsc historycznych

Cel strategiczny 5 – wyższy poziom rozwoju gospodarczego Rudy Śląskiej

Cel operacyjny 5.6 – atrakcyjny wizerunek Rudy Śląskiej

Zadanie realizacyjne:

- 5.6.5 wykorzystanie w promocji miasta ważnych postaci historycznych związanych z miastem np. Karol Godula

- **Gminny Program Rewitalizacji Miasta Ruda Śląska do 2030 roku**

Utworzenie parku kulturowego wpisuje się w:

Cel strategiczny rewitalizacji CSe – Kreowanie nowych aktywności zachowujących, eksponujących oraz rozwijających dziedzictwo kulturowe miasta

Cel rewitalizacyjny CO8 – w zakresie dziedzictwa kulturowego i postindustrialnego, zachowanie, udostępnienie, wprowadzenie do życia społecznego oraz jego ożywienie przez kreowanie nowych aktywności.

Wśród projektów strategicznych rewitalizacji miasta Ruda Śląska znajduje się projekt „Źródła miasta, źródła Śląska” do realizacji na terenie obszaru Ruda–Orzegów–Godula, mający na celu aktywizację miasta i mieszkańców na bazie zachowanego krajobrazu przyrodniczo-kulturowego oraz dziedzictwa przemysłowego.

Park kulturowy będący przedmiotem niniejszego opracowania zawiera się w obszarze rewitalizacji Ruda–Orzegów–Godula.

- **Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022**

Główne założenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami to poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie miasta Ruda Śląska, popularyzacja wiedzy o zabytkach oraz wzmocnienie roli zabytków w ramach budowania poczucia tożsamości z miastem.

Utworzenie parku kulturowego na terenie dzielnicy Ruda wpisuje się w każde z wymienionych założeń, a w szczególności w:

Kierunek działania 1 – Prowadzenie efektywnej polityki opieki nad zabytkami znajdującymi się w zasobie gminy oraz podejmowanie skutecznych działań w ramach ochrony zabytków w mieście

Kierunek działania 4 – Budowanie atrakcyjnej oferty turystycznej opartej na wykorzystaniu obiektów zabytkowych

• **Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska (edycja z 2006 roku)**

Ochrona konserwatorska na obszarze, na którym planowane jest utworzenie parku kulturowego realizowana jest w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego poprzez:

I. Wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej:

Strefa „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej obejmująca:

1. Osiedle robotnicze przy ulicach: Stanisława Staszica, Wolności, Henryka Wieniawskiego i Adama Mickiewicza.
2. Zespół kościelny przy ul. Piastowskiej (kościół pw. św. Józefa i plebania).

Strefa „B” pośredniej ochrony konserwatorskiej obejmująca:

1. Zespół zabudowy mieszkalnej przy ulicach: Piastowskiej, R. Sprusa, Jana Dobrego, Jana Gierałtowskiego w Rudzie wraz z kościołem pw. św. Piusa X i z plebanią przy ul. Orzegowskiej 1 w Rudzie oraz z Parkiem im. Augustyna Koziola³.
2. Centrum dzielnicy Ruda.
3. Zespół zabudowy kolonii przy ulicach Marii Skłodowskiej-Curie, Juliusza Ligonia, Karola Miarki.

Strefa „K” ochrony krajobrazu

1. Cmentarz przy ul. Porębskiej.
2. Park im. A. Koziola przy ul. Piastowskiej.

II. Ujęcie obiektów objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków.

III. Ujęcie obiektów do objęcia ochroną konserwatorską na podstawie zapisów planu zagospodarowania, w tym obiektów sakralnych małej architektury (kapliczki, krzyże przydrożne, figury przydrożne) – według Gminnej Ewidencji Zabytków.

Chronione obszary oraz obiekty zostały oznaczone w rysunku planu.

³ Przytoczony dosłownie zapis z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego nie odzwierciedla stanu faktycznego, obiekt sakralny jest kaplicą nie kościołem, pod adresem ul. Orzegowska 1 nie ma plebani.

3. Analizy historyczne

3.1. Charakterystyka podstawowych źródeł i opracowań dotyczących krajobrazu kulturowego dzielnicy Ruda

Podbudowę do przygotowania analiz historycznych poniższego opracowania stanowił bogaty materiał źródłowy zdeponowany w kilku lokalnych archiwach. Podstawowy materiał towarzyszący pracom badawczym tworzyły dokumenty składające się na Akta Budowlane znajdujące się obecnie w dyspozycji Miejskiego Konserwatora Zabytków przy Urzędzie Miasta Ruda Śląska.

Uwaga: w części historycznej oraz aneksie zachowano oryginalną niemiecką pisownię nazw własnych zakładów przemysłowych, osób, ulic, miejscowości, danych geograficznych, funkcji obiektów. W nawiasach podawano ich polskie znaczenie.

Z powodu stosunkowo późnego połączenia dzielnic i stworzenia obecnego miasta Ruda Śląska oraz wcześniejszych częstych zmian przynależności administracyjnej, do dnia dzisiejszego zachowała się jedynie śladowa ilość dokumentów. Kilka lat temu przypadkiem odkryto zbiór planów budowlanych obejmujących swoim zasięgiem dawną gminę Ruda. W sumie dokumentacja ta składa się z 538 zespołów i stanowi znaczną część Archiwum MKZ. Materiał ten obejmuje znaczącą część zabudowań znajdujących się na interesującym nas obszarze, co pozwoliło na szczegółową analizę i odtworzenie pierwotnych funkcji obiektów, ich właścicieli oraz przybliżyło nazwiska projektantów⁴. Wykorzystano również karty adresowe zabytków (Gminna Ewidencja Zabytków). Wiele budynków, w tym istotnych dla dziejów miejscowości nie posiada zachowanej dokumentacji, jednak istniejący zbiór pozwala na dokładne odtworzenie historii poszczególnych fragmentów zabudowy, okoliczności powstania oraz dalszych ich przekształceń. Cenne wydają się także dokumenty prezentujące wizerunki niezachowanych fragmentów zabudowań kopalni „Walenty-Wawel” (d. „Brandenburg”) oraz kilku budynków składających się na hutę cynku „Carl”. Zbiór o tyle atrakcyjny, że posiada dokumentację obiektów, które na zawsze zniknęły z krajobrazu miasta. Wielu z nich grozi na dzień dzisiejszy katastrofa budowlana, a o dawnej ich świetności stanowi zachowana dokumentacja oraz sława projektantów.

Sporą ilość informacji dostarczyły także zbiory Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Gliwicach, w szczególność zespoły: Rudzkie Gwarectwo Węglowe, Starostwo Powiatowe w Zabrze oraz Urząd Katastralny w Zabrze. Odnalezione dokumenty były pomocne w odtworzeniu historii wielu obiektów oraz całych kwartałów zabudowy obecnej dzielnicy Ruda, uściślenia stosunków własnościowych oraz rozpoznania życia społecznego i organizacyjnego mieszkańców gminy w XIX i początkach XX wieku. Dokumenty wytworzone przez władze powiatowe w Zabrze pozwalają na bliższe poznanie stosunków własnościowych panujących na terenie Rudy w XIX wieku. Spuścizna dawnego Rudzkiego Gwarectwa Węglowego stanowi spore uzupełnienie Akt Budowlanych MKZ przy Urzędzie Miasta Ruda Śląska. Gräfflich von Ballestrem'sche Güter-Direktion (d. Zarząd Dóbr Ballestremów), a później Gwarectwo odnotowały sporo informacji dotyczących ruchu budowlanego odbywającego się w miejscowości oraz dokumentacji budynków powstających z ich inicjatywy.

Informacji o podstawach funkcjonowania samorządu lokalnego w okresie międzywojennym oraz życiu społeczności lokalnej w tym czasie dostarczają nam dokumenty znajdujące się w AP w Katowicach, a w szczególności zespoły Akta gminy Ruda, Starostwo Świętochłowskie oraz Wydział Powiatowy w Świętochłowicach. Cenne uzupełnienie rozważań dostarczyły także materiały kartograficzne dawnego Wyższego Urzędu Górniczego

⁴ Porównaj: Aneks niniejszego opracowania.

we Wrocławiu, znajdujące się w Pracowni Kartograficznej AP w Katowicach oraz mapy własnościowe i topograficzne znajdujące się w zespole Zbiory Kartografii AP w Katowicach Oddział w Gliwicach. Wzmiankowany materiał pozwolił prześledzić ewolucję zabudowy wsi Rudy Śląska w kierunku osady miejskiej oraz odtworzyć panujące na tym terenie stosunki własnościowe. Dodatkowo dostarczył informacji o przebudowie i kształtowaniu się rudzkiego dominium wraz z jego otoczeniem.

Ruda jako jedna z najstarszych wsi górnośląskich doczekała się sporej ilości monografii, opracowań oraz artykułów przybliżających wycinki z jej historii. Autorami najważniejszych dla historii miejscowości publikacji są: J.S. Dworak⁵, B. Kopiec⁶ oraz A. Ratka⁷. Wszyscy autorzy związani byli z Rudą Śląską oraz pozostawili po sobie sporą spuściznę pisarską dotyczącą przeszłości Rudy i pozostałych dzielnic składających się na miasto Ruda Śląska. Odwołują się w swoich pracach do licznych dokumentów źródłowych oraz prezentują historię dzielnicy w szerszym ujęciu historycznym. Równocześnie jednak można stwierdzić pewne błędy merytoryczne w powyższych materiałach. Zdarzają się sytuacje różnych datacji tego samego faktu, czy budynku, czy omyłkowego obsadzenia w opisie postaci historycznych związanych z Rudą. Niemniej jednak prace historyczne wspomnianych autorów stanowią na dzień dzisiejszy najdokładniejsze i podstawowe źródło o przeszłości miejscowości. Sporym uzupełnieniem dla tego materiału stanowią prace Barbary i Adama Podgórskich⁸, wielokrotnie biorących na swój warsztat badawczy tematykę związaną z Rudą Śląską. Co warto podkreślić publikacje te wykonywane są z wyjątkową starannością, dokładnością oraz solidną podbudową źródłową.

Oprócz opracowań związanych z historią miejscowości dużą ilość informacji można odnaleźć także w opracowaniach dotyczących konkretnych wątków historycznych związanych z lokalizacją na terenie Rudy Śląskiej. W tym wypadku można wymienić publikację prezentującą dzieje parafii pw. św. Józefa⁹, monografię kopalni „Walenty-Wawel”¹⁰ czy rodziny Ballestremów¹¹. Wątki rudzkie zostały poruszone także w publikacjach dotyczących dziejów architektury¹². Cenną inicjatywą była również publikacja od 1998 roku przez Muzeum Miejskie im. M. Chroboka w Rudzie Śląskiej „Rudzkiego Rocznika Muzealnego”, w którym zdołano przedstawić szerszemu gronu odbiorców efekty pracy lokalnych historyków zajmujących się dziejami miasta oraz interesującej nas dzielnicy.

Na swoje odkrycia czekają zasoby Archiwum Miasta Zabrze dotyczące obiektów Rudy, archiwum Muzeum Miejskiego w Rudzie Śląskiej oraz zbiory prywatne kolekcjonerów pocztówek, kartografii i innych pamiątek. Szczegółowej analizy w przyszłości wymagają zbiory archiwalne rodziny Ballestrem.

3.2. Rys historyczny – kalendarium

XI wiek – obszar, na którym w przyszłości powstanie miejscowość Ruda, stał się częścią tzw. Klucza Ujazdowskiego znajdującego się w posiadaniu biskupstwa wrocławskiego.

⁵ J.S. Dworak, *Ruda Śląska (1260–1950) niedokończona monografia obecnej dzielnicy Rudy Śląskiej*, w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach (dalej BŚ), mps, sygn. R. 1818 III.

⁶ B. Kopiec, *Ruda Śląska. Zarys dziejów*, cz. 1: *Ruda, Orzegów, Godula, Chebzie*, Ruda 2005.

⁷ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie Śląskiej. Od rezydencji jezuickiej i kuracji do parafii*, Ruda Śląska 2000.

⁸ B. i A. Podgórszy, *Ruda Śląska w nazwy zakłeta. Onomastykon z antologią tekstów źródłowych*, Ruda Śląska 2018.

⁹ J. Górecki, *Parafia Św. Józefa w Rudzie Śląskiej*, Katowice 2015.

¹⁰ *Kopalnia Wawel 1752–1987*, red. Jerzy Jaros, Katowice 1987.

¹¹ R. Kowalski, *Dzieje rodu hrabiów von Ballestrem na Górnym Śląsku w latach 1798–1945*, Ruda Śląska 1998.

¹² D. Głazek, *Domus Celeberrima. Architektura sakralna (katolicka) przemysłowej części Górnego Śląska. 1870–1914*, Katowice 2003; A. Syska, T. Kielkowski, *Styl gotycki wyklucza się. Międzywojenna architektura w województwie śląskim*, Katowice 2015.

- 1260 – książę opolski Władysław wydał biskupstwu zgodę na wydobywanie rudy ołowiu na terenie wsi Biskupice oraz obszarach przyległych. Zgoda ta obejmuje także niezamieszkałe wówczas tereny przyszłej wsi Ruda. Dokument ten jest uznawany za pierwszą wzmiankę o działalności górniczej na terenie tej miejscowości¹³.
- 1295–1305 – w Rejestrze Ujazdowskim, w którym zawarto opis posiadłości należących do biskupstwa wrocławskiego, zapisano następującą informację: „Ruda ma powierzchnię 50 małych łanów¹⁴, z których sołtys gospodarzy na sześciu. Inni osadnicy płacą biskupowi czynsz. Dziesięcinę pobiera się od wszelkiego ziarna. Sołtys za swój młyn płaci jedną markę.” Informacja ta jest uznawana za najstarszą wzmiankę dotyczącą miejscowości Ruda jak również wskazuje na lokowanie wsi na prawie niemieckim. Ruda została lokowana jako wieś kmieca typu niwowo-łanowego z placem wiejskim pośrodku.
- 1396 – rodzina Rudzkich nabywa miejscowość Ruda. Według badaczy pierwotnie rodzina ta nosiła nazwisko Mechowicz. Dopiero po nabyciu Rudy zmienili swoje nazwisko na Rudzcy. W późniejszych latach Rudzcy zdołali uzyskać ważną pozycję na terenie Górnego Śląska. Ich własnością był szereg okolicznych miejscowości, jak również wspierali rozwój hutnictwa prowadząc zakład w Rudzie oraz Kuźnicę Halemską w Kochłowicach. Zdobytą pozycję materialną potwierdzały uzyskiwane godności dla członków rodziny oraz częste powoływanie ich jako świadków przy sporządzaniu dokumentów książęcych. Jan Rudzki pełnił funkcję wójta Bytomia, a Stanisław Rudzki starosty bytomskiego¹⁵.
- 1401 – datowany jest początek sporu o posiadanie własności huty ołowiu działającej w Rudzie. Według dokumentu zakład powstał w XIV wieku, a jego pierwszym posiadaczem był Crancza bądź Cracza. W 1401 roku prawdopodobnie po jego śmierci doszło do sporu, który trafił do rozpatrzenia przez sąd górniczy w Iglawie na Morawach¹⁶.
- 1407 – zakończenie sporu o prawo do huty ołowiu w Rudzie. Jako właściciele zakładu zostają wymienieni czterej gwarkowie bytomscy – Paweł Opetcz, Jung Scharli, Petr Schwartz i Petr Gruczenir – oraz Andrzej, Krzysztof i Stanisław z rodziny Rudzkich¹⁷.
- 1412, 27 grudnia – w dokumencie sprzedaży części wsi Miechowice wystawionym przez Bolka księcia cieszyńskiego dla Stefana i Zygmunta z Lubszy, wzmiankowany został wśród świadków Rudzki¹⁸.

¹³ B. Kopiec, *Ruda Śląska – zarys dziejów. Część pierwsza: Ruda, Orzegów, Godula, Chebzie*, Ruda 2014, s. 14.

¹⁴ Mały łan – 65,8 morgi.

¹⁵ F. Gramer, *Kronika miasta Bytomia na Górnym Śląsku*, Bytom 2014, s. 71, 78, 81; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 26–27.

¹⁶ L. Musioł, S. Pluszczewski, *Wykaz zakładów dawnego hutnictwa żelaza na Górnym Śląsku od XIV do połowy XIX wieku*, „Studia z Dziejów Górnicztwa i Hutnictwa” t. V, s. 25; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 24, 26.

¹⁷ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 15; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 44–45.

¹⁸ Według Zbigniewa Jedynaka wskazuje to na istnienie we wsi grodu obronnego, będącego siedzibą owego Rudzkiego. Za sprawą małej ilości dokumentów źródłowych wokół „zamku” w Rudzie urosło bardzo wiele legend. Wg często powtarzanej wersji z początkiem XII w. rycerze zakonu Templariuszy zbudowali w Rudzie murowaną twierdzę („feste Burg”). Brak jednak potwierdzenia dla tej informacji w źródłach. Stąd badacze zajmujący się górnośląskim średniowieczem przypuszczają, że w momencie pierwszego wzmiankowania siedziby rodowej w Rudzie miała ona formę drewnianego gródka obronnego. Jednakże na chwilą obecną brak dokumentu bezpośrednio określającego sposób zabudowy i czas pochodzenia „rudzkiego zamku”. Wskazywane dotychczas dokumenty nie dostarczają bowiem jednoznacznych informacji w tej kwestii. Z. Jedynak, *Dzieje dworu w Rudzie*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, red. P. Greiner, M. Lubina, Ruda Śląska 2007, s. 35; H. Buszman, *Z dziejów „starego zamku” w Rudzie*, „Wiadomości Rudzkie” nr 17 (246), 30 kwietnia 1997; J. Drabina, J. Horwat, Z. Jedynak, *Bytom średniowieczny: przekazy źródłowe 1123–1492*, Opole 1985, s. 176–178.

- 1455 – prawdopodobnie z powodu braku surowców huta ołowiu przekształcona została na hutę żelaza, znaną jako Rudzka Kuźnica¹⁹.
- 1469 – rycerze pod dowództwem Hansa von Bladen najeżdżają i plądrują dobra rodziny Rudzkich²⁰.
- 1470 – po śmierci Stanisława Rudzkiego, Ruda przechodzi na własność jego siostry Beaty oraz jej męża Jana z Wierzbna²¹.
- 1497 – wieś Ruda wraz z uprawnieniami oraz lasem Złotogłów przechodzą na własność Mikołaja z Wierzbna²².
- 1515 – mieszkańcy Rudy zostali zobowiązani dostarczyć bezpłatnie drewno na remont zamku w Świerkłańcu²³.
- 1540 – nowym właścicielem wsi Ruda zostaje Jan Gierałtowski z Chudowa. W tym czasie miejscowość liczyła 70 mieszkańców, istniał młyn oraz pracował jeden rzemieślnik. Rodzina Gierałtowskich posiadała wówczas spory klucz posiadłości ziemskich, w skład którego wchodził: Chudów, Knurów, Przyszowice, Paniówki, Orzegów, Zaborze, Sośnica oraz Szombierki. Gierałtowscy byli także spokrewnieni z rodem Rudzkich²⁴.
- 1543 – Jan Gierałtowski otrzymał od margrabiego brandenburskiego przywilej górniczy na terenie Biskupic i Rudy. Według teorii niemieckiego historyka Lachotty jest to dowód na inicjację eksploatacji węgla kamiennego na Górnym Śląsku²⁵.
- 1598 – kościół w Biskupicach, do którego uczęszczali rudzcy wierni trafił w ręce protestantów.
- 1610 – właścicielem Rudy został Wacław Gierałtowski²⁶.
- 1622 – po śmierci Wacława, Ruda przeszła na własność jego żony Joanny z domu Sedlinicka. W niedługim czasie wyszła ona powtórnie za mąż za hrabiego Karola von Praschma. Majątek z poprzedniego małżeństwa pozostał jednak nadal w jej posiadaniu²⁷.
- 1626 – Joanna von Praschma pożyczyła od Piotra Konieckiego kwotę 60 tysięcy talarów pod zastaw należących do niej: Biskupic, Rudy i Rudzkiej Kuźnicy. Zwrot pożyczki zakładano w ciągu trzech lat²⁸.
- 1627 – oddziały duńskie biorące udział w wojnie trzydziestoletniej pustoszą wioskę Ruda²⁹.
- 1629 – z powodu kłopotów gospodarczych wynikających z trwającej wojny, Joanna nie była w stanie wykupić ciężącego na niej długu. W ten sposób Ruda przeszła na własność Piotra Konieckiego³⁰.

¹⁹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 15.

²⁰ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 30.

²¹ Tamże, s. 26.

²² A. Ratka, *Ruda Śląska (1295–1995)*, Ruda Śląska 1995, s. 23; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 26.

²³ F. Gramer, *Kronika miasta Bytomia...*, s. 85.

²⁴ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 15; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 15; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 28.

²⁵ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 28.

²⁶ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 15–16.

²⁷ Tamże, s. 16.

²⁸ Tamże, s. 16.

²⁹ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 31.

³⁰ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 16.

- 1630, 4 października – Piotr Koniecki kieruje do sądu wójtowskiego w Bytomiu skargę przeciwko sołtysom wsi Ruda, Biskupice i Zaborze. Oskarżył ich o przyzwolenie na nie stosowania przez młynarzy miary bytomskiej przy przyjmowaniu zboża, co powodowało zmniejszenie opłat na rzecz właściciela wiosek³¹.
- 1636 – oddziały polskie pod dowództwem pułkownika Spięckiego, uczestniczące w wojnie trzydziestoletniej, pustoszą wioskę Ruda³².
- 1640 – po śmierci Piotra Konieckiego, właścicielem Rudy zostaje jego syn Piotr Koniecki³³.
- 1642 – stacjonujące w rejonie Gliwic oddziały szwedzkie biorące udział w wojnie trzydziestoletniej napadają Rudzką Kuźnicę. W trakcie zajścia rabują wyroby żelazne z kuźnicy oraz plony znajdujące się w pobliskim folwarku³⁴.
- 1643 – po śmierci Piotra Konieckiego majątek przechodzi na własność jego szwagra Aleksandra Białego-Bielskiego³⁵.
- 1644 – kościół w Biskupicach zostaje odzyskany przez katolików³⁶.
- 1644 – kościół parafialny w Biskupicach wprowadza księgi metrykalne, w których rejestrowani są także mieszkańcy Rudy³⁷.
- 1646 i 1648 – oddziały szwedzkie biorące udział w wojnie trzydziestoletniej pustoszą wioskę Ruda³⁸.
- 1649 – odnotowana zostaje działalność browaru w Rudzie będącego własnością dworu. We wspomnianym roku browar uwarzył na potrzeby dworu 100 antałów piwa. Ponadto w Rudzie funkcjonowała gorzelnia, także należąca do dworu. W 1649 roku wyprodukowano tu 1 190 kwart wódki³⁹.
- 1649 – Kuźnica Rudzka wyprodukowała w tym roku 315 cetnarów surówki w cenie 4 floreny i 4 grosze za jeden cetnar. Do produkcji wykorzystano 405 furmanek rudy żelaza. Załoga Kuźnicy liczyła wówczas 10 osób znanych z nazwiska: Jakub Gatys, Jan Porada, Grzegorz Dusy, Jan Czech, Wojciech Kotaj, Wojtek Banaś, Motaj oraz dwaj bracia Bógdlascy⁴⁰.
- 1650 – wieś Ruda liczy 70 mieszkańców. Poznajemy także skład osobowy załogi Rudzkiej Kuźnicy, którą tworzyli: 5 kurzaków, 2 kowali, 2 wytapiaczy i nadzorujący ich majster⁴¹.
- 1654 – przy parafii w Biskupicach została założona szkoła, do której uczęszczały także dzieci z Rudy i Rudzkiej Kuźnicy⁴².

³¹ J. Horwat, Z. Jedynek, Z. Kiereś, *Szlachta górnośląska. Materiały do dziejów szlachty górnośląskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku w zbiorze Dokumentów Archiwum Miejskiego w Bytomiu*, Bytom 2008, s. 216.

³² J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 31.

³³ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej*..., s. 16; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 28.

³⁴ B. Kopiec, *Ruda Śląska*..., s. 16; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 31.

³⁵ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej*..., s. 16; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 28–29.

³⁶ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej*..., s. 16.

³⁷ H. Buszman, *Rudzka Kuźnica – średniowieczna huta i osada na rzekę Bytomką (część druga)*, „Wiadomości Rudzkie” nr 15 (88), 13 kwietnia 1994.

³⁸ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 31.

³⁹ J. Knosała, *Historia miasta Zabrze*, Zabrze 2016, s. 98.

⁴⁰ H. Buszman, *Rudzka Kuźnica*..., „Wiadomości Rudzkie” nr 15 (88), 13 kwietnia 1994; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 46–47.

⁴¹ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 47.

- 1656 – umiera Aleksander Biały-Bielski. Majątek pozostaje w rękach jego żony Marianny⁴³.
- 1660, 2 lutego – na zamku w Rudzie odbył się ślub, córki Aleksandra Białego-Bielskiego, Katarzyny z Wacławem Goly⁴⁴.
- 1661, marzec – na zamku w Rudzie odbył się ślub, córki Aleksandra Białego-Bielskiego, Heleny z Piotrem Cykowskim⁴⁵.
- 1665 – sporządzono inwentarz zabudowań dworu rudzkiego. Według opisu reprezentacyjną rolę pełniła jadalnia, wyposażona w stół biesiadny, dziewięć zielonych krzeseł i mniejszy stół. Całość komnaty zdobiło lustro oraz piec kaflowy w zielonym kolorze. Z jadalni istniało przejście do kolejnego pomieszczenia, które stanowiło zaplecze dla służby obsługującej salę paradową. Znajdowały się tutaj szafki zamykane na klucz, kredens na żywność oraz ławy. W pozostałej części zamku urządzono sypialnię zdobioną kolorowym płótnem oraz kuchnię i komorę, w której przechowywano owczą wełnę. Według opisu stan techniczny zamku nie należał do najlepszych. Świadczyć o tym mogą m.in. uszkodzone krzesła w jadalni czy rozpadający się piec kaflowy w pomieszczeniu zaplecza. Odnotowano także bardzo skromne zapasy w piwnicy w postaci 4 beczek słodkiej kapusty, 9 beczek kiszonej kapusty oraz ok. 12 litrów piwa. Obok znajdował się budynek mieszkalny dla służby, składający się z kuchni, jednej dużej izby, trzech mniejszych izb i komory. W pobliżu znajdowały się jeszcze stajnia, 3 stodoły, 3 obory i owczarnia⁴⁶.
- 1668 – funkcję nauczyciela w szkole w Biskupicach sprawuje Melchior Musielski⁴⁷.
- 1672 – w urbarzu podana została powierzchnia lasu w Rudzie wynosząca 11,2 zagonu. Dokładne pomiary powierzchni lasu oraz nazewnictwo jego określonych fragmentów wskazują na prowadzenie przemysłanej gospodarki leśnej. W tym czasie zatrudniano także gajowego do opieki nad rudzkim drzewostanem. Urbarz wymienia także 8 rzemieślników działających w Rudzie: 4 krawców, 1 szewca, 1 garncarza, 1 kowala i 1 szcztokarza. Każdy z nich był zobowiązany do pracy na rzecz folwarku przez dwa dni w tygodniu⁴⁸.
- 1672 – pisarz kuźniczy odpowiedzialny za prowadzenie Rudzkiej Kuźnicy otrzymał 100 florenów rocznego uposażenia. Wynagrodzenie to może świadczyć o znaczeniu zakładu. Dla przykładu wynagrodzenie to było równe łącznym dochodom zarządcy dworu i dworskiego pisarza w zabrskim dominium⁴⁹.
- 1675 – Rudę odkupuje baron Georg Welczek⁵⁰.
- 1687 – po bezpotomnej śmierci barona Welczka, Ruda przechodzi na własność jego siostry Anny Zuzanny von Rauthen z Koszęcina⁵¹.
- 1706 – właścicielką Rudy zostaje Anna Zuzanna Renata hrabina von Sobeck⁵².

⁴² A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 17; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 83.

⁴³ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 17.

⁴⁴ J. Knosła, *Historia miasta...*, s. 161.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Z. Jedynak, *Dzieje dworu...*, s. 40.

⁴⁷ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 28.

⁴⁸ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 31, 41.

⁴⁹ J. Knossalla, *Historia miasta...*, s. 271.

⁵⁰ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 16; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 29.

⁵¹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 17.

⁵² Tamże, s. 17.

- 1712, 27 kwietnia – mieszkańcy okolicznych wsi złożyli skargę przeciwko panom dziedzicznym. Zwracano uwagę na nielegalne przedłużanie czasu pracy na rzecz właściciela oraz wprowadzenie zakazu korzystania ze starych i połamanych drzew z lasu. W wyniku tego miejscowi chłopci w zimie zostali zmuszeni do ścinania zdrowych drzew, a nawet rozbiórki płotów, aby zdołać przetrwać mrozy. Wśród chłopów podpisujących się pod skargą widniało także nazwisko Walentego Kurby z Rudy⁵³.
- 1736 – wydano mapę autorstwa Jana Wolfganga Wielanda prezentującą obszar bytomskiego Wolnego Państwa Stanowego. Według mapy z najbliższego otoczenia Rudy zniknęły tereny leśne, usunięte najprawdopodobniej w wyniku zakładania kolejnych pól uprawnych oraz prowadzonej od lat produkcji hutniczej. W zabudowie Rudy nie oznaczono obecności obiektów sakralnych oraz zamku. Zabudowa Rudzkiej Kuźnicy została umiejscowiona wokół stawu kuźniczego znajdującego się w biegu rzeki Bytomki. Oznaczono także obecność zakładu hutniczego w tym rejonie. Na brzegami Bytomki funkcjonowały dwa młyny wodne: jeden w rejonie Rudy, drugi w osadzie Rudzka Kuźnica⁵⁴.
- 1738 – w wyniku ślubu z Anną Zuzanną Renatą von Sobeck właścicielem Rudy zostaje hrabia Jan Dunin⁵⁵.
- 1742 – w następstwie pierwszej wojny śląskiej Ruda stała się częścią państwa pruskiego.
- 1742 – w wyniku połączenia dawnego państewka bytomskiego z miejscowościami wchodzącymi pierwotnie w skład klucza ujazdowskiego utworzono powiat bytomski⁵⁶.
- 1744 – po śmierci hrabiny Anny Zuzanny Renaty von Sobeck, jedynym właścicielem Rudy został hrabia Jan Dunin⁵⁷.
- 1748 – wieś Ruda staje się własnością barona Franza Wolfganga von Stechowa. Pochodzący z Brandenburgii szlachcic wcześniej wszedł w posiadanie Pławniowic. W następstwie tej transakcji doszło do rozbitcia klucza dóbr zabrzańskich, w skład którego od momentu powstania wchodziła Ruda⁵⁸.
- 1748 – zakończono opracowywanie dla Rudy ksiąg gruntowych (katastrów) stanowiących podstawę do pobierania podatków⁵⁹.
- 1749 – opublikowana została mapa wojskowa (Krieges-Cardre von Schlesien) autorstwa Christiana Friedricha von Wrede'go. Publikacja ta jest jednym z pierwszych wizerunków tak dokładnie oddających widok rzeźby terenu oraz sieci osadniczej Rudy. W wymienionym okresie na terenie miejscowości nie znalazła się informacja o istnieniu kościoła. W tabeli informacyjnej zamieszczonej w ramach wydawnictwa odnotowano, że wieś Ruda liczyła wówczas 19 kmieci, 13 zagrodników i chałupników oraz hodowano 13 koni. W obrębie zabudowań dworskich oznaczono mały ogród zoologiczny (Tier Garten). Ponadto na mapie zaznaczone zostały zabudowania Rudzkiej Kuźnicy (Ruda Hammer) na północ oraz kopalni węgla kamiennego na południowy zachód od wsi⁶⁰.

⁵³ J. Knossalla, *Historia miasta...*, s. 57.

⁵⁴ P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii*, Katowice 2006, s. 87.

⁵⁵ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 17.

⁵⁶ *Powiat świętochłowski. Monografia*, red. T. Szaliński, Świętochłowice 1931, s. 426.

⁵⁷ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 17; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 29.

⁵⁸ J. Knossalla, *Stare rody szlacheckie ziemi bytomskiej. Okolice Zabrze na Górnym Śląsku*, Essen–Zabrze 1996, s. 85; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 17.

⁵⁹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 42.

⁶⁰ P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska...*, s. 90–94.

- 1749 – w Rudzkiej Kuźnicy uruchomiono nowy wielki piec o trzykrotnie większych mocach produkcyjnych od istniejącego dotychczas. Według niektórych informacji pracował on wcześniej w Pławniowicach, skąd został przeniesiony. Roczna produkcja surówki wynosiła wówczas 1 500 cetnarów⁶¹.
- 1751 – baron von Stechow sprowadził do Rudy dwóch górników saskich zlecając im przygotowanie kopalni rudy żelaza. W trakcie prac górnicy natrafili jednak na pokłady węgla kamiennego. Właściciel wsi zdecydował się wówczas wydzierżawić im kopalnię węgla kamiennego za kwotę 48 talarów rocznie. Ostatecznie jednak zrezygnowali oni z propozycji umowy, a z dzierżawy skorzystali dwaj miejscowi chłopci. Właściciel wsi zgodził się zezwolić im na eksploatację złoża w Rudzie w zamian za 60 talarów rocznego czynszu. Wydobycie węgla okazało się jednak dla nich bardzo trudne za sprawą występujących pod ziemią „par siarkowych”. Pewnego dnia gazy unoszące się w wyrobisku przyczyniły się do śmierci obu górników oraz trójki osób, która pospieszyła im z pomocą⁶².
- 1752, 23 stycznia – król pruski Fryderyk II zatwierdził wolę von Stechowa, na mocy której należący do niego majątek został przekształcony w majorat. Dzięki temu klucz posiadłości obejmujących Rudę, Biskupice i Pławniowice w momencie jego śmierci miał przejść na najstarszego potomka⁶³.
- 1754 – w zamku rudzkim oddano do użytku kaplicę, z której korzystali właściciele miejscowości⁶⁴.
- 1757 – rodzina Karlinerów założyła karczmę w Rudzkiej Kuźnicy. Równocześnie była to pierwsza gospoda znana z przekazów archiwalnych działająca na terenie Rudy⁶⁵.
- 1758, 22 stycznia – umiera Franciszek Wolfgang von Stechow, majątek dziedziczy jego syn Karol Franciszek von Stechow⁶⁶.
- 1763 – źródła wzmiankują jednego górника pracującego w Rudzie nazwiskiem Józef Maj⁶⁷.
- 1769 – król pruski wprowadza nowe prawo górnicze na ternie Śląska oraz hrabstwa kłodzkiego. Zgodnie z jego zapisami prowadzenie eksploatacji górniczej wymaga uzyskania zgody na to w postaci nadania przydzielanego przez Wyższy Urząd Górniczy w Wrocławiu. W tym samym roku komisja górnicza w osobach Reichhardta i Gerharda prosiła Stechowa o zgłoszenie do nadania górniczego kopalń prowadzonych na terenie Rudy. W odpowiedzi na to baron uznaje, że „szkoda wysiłku z powodu takiego drobiazgu jak węgiel kamienny w Rudzie”⁶⁸.
- 1770, 26 sierpnia – Franciszek Karol von Stechow zgłasza do nadania kopalnię „Brandenburg” w Rudzie o powierzchni eksploatacyjnej wynoszącej 20 tys. m². Potwierdzenie proponowanego nadania wydano 1 listopada 1770 roku. Węgiel wydobywano wówczas przy użyciu szybów drążonych do głębokości od 8 do 56

⁶¹ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)*..., s. 62.

⁶² *Kopalnia Wawel 1752–1987*, red. J. Jaros, Katowice 1987, s. 12; B. Kopiec, *Ruda Śląska*..., s. 18–19.

⁶³ B. Kopiec, *Ruda Śląska*..., s. 17.

⁶⁴ A. Ratka, *Ruda Śląska*..., s. 23.

⁶⁵ H. Buszman, *Rudzka Kuźnica – średniowieczna huta i osada na rzece Bytomką (dokończenie)*, „Wiadomości Rudzkie” nr 16 (89), 20 kwietnia 1994.

⁶⁶ E. Lasowski, *Die Grafen von Ballestrem*, „Schlesien” 1965, H. 11, s. 106, za: R. Kowalski, *Dzieje rodu*..., s. 15.

⁶⁷ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej*..., s. 21.

⁶⁸ W. Zaleski, *Dzieje górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku do roku 1806*, Madryt 1967, s. 149.

metrów oraz przy użyciu upadowych. Z powodu małego zbytu na węgiel, wydobywanie prowadzono tylko przez kilka miesięcy w roku⁶⁹.

- 1783 – opublikowano *Beytrage zur Beschreibung von Schlesien* autorstwa Fryderyka Alberta Ziemmermanna. W wydawnictwie tym Rudę opisano następująco: „Przynależna panu baronowi von Stechow. Wieś posiada 2 folwarki oraz wielki piec. Zamieszkała jest przez 22 kmieci, 21 zagrodników, 9 komorników i 279 innych osób. W pobliżu wioski kopiać, pozyskuje się węgiel kamienny”⁷⁰.
- 1785 – na terenie Rudy i Biskupic dochodzi do buntu chłopskiego przeciw baronowi von Stechowowi⁷¹.
- 1788 – z inicjatywy Salomona Isaaca, przysięgłego górniczego prowadzącego w imieniu państwa poszukiwania górnicze, rozpoczęto wydobywanie w kopalni „Alexandrine” w pobliskiej Poremby. Po kilku miesiąca zakład ten przeszedł na własność Stechowów i otrzymał nazwę „Maximiliane”⁷².
- 1790 – szyby górnicze działające na terenie wsi Ruda zwiedza niemiecki pisarz Johann Wolfgang Goethe⁷³.
- 1798, 9 września – w wyniku bezpotomnej śmierci Franciszka Karola von Stechowa, należącego do rodziny majątek przechodzi na spokrewnionego z nim⁷⁴ hrabiego Karola Franciszka von Ballestrem⁷⁵.
- 1799 – na terenie Górnego Śląska doszło do kolejnego buntu chłopskiego przeciw obowiązującym obciążeniom pańszczyźnianym. Wśród 50 wsi uczestniczących w rozruchach odnotowano także niepokoje na terenie Rudy⁷⁶.
- 1799 – do dworu należało 3 235 morgi ziemi, a do chłopów 2 172 morgi, z czego 124 morgi przeznaczone było na pastwisko gminne⁷⁷.
- 1801, 10 sierpnia – w tym dniu został sporządzony list do justychariusza Jurczyka, protektora Karola Goduli. Jest to pierwszy dokument poświadczający o podjęciu pracy przez Godulę w dobrach Ballestremów⁷⁸.

⁶⁹ Pole górnicze „Brandenburg” wytyczono w kształcie zbliżonym do kwadratu orientowanego na osi północny wschód – południowy zachód, umieszczonego po wschodniej stronie drogi prowadzącej do Rudzkiej Kuźnicy. Południowo-zachodnią granicę obszaru stanowił potok biegnący w kierunku stawu kuźniczego w Rudzkiej Kuźnicy poprzez tzw. Dolinę Janasa. Na północnym wschodzie obszar kończył się na przedpolach wsi Orzegów. Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział Gliwice (dalej APG), Zbiór kartografii, sygn. 36/2; *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 13; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 19.

⁷⁰ B. Szczech, *Źródła do dziejów Rudy Śląskiej w drukach końca XVIII oraz pierwszej połowy XIX wieku*, „Rudzki Rocznik Muzealny” 2001, s. 8–9.

⁷¹ J.S. Dworak, *Najstarsze wiadomości z dziejów miasta*, [w:] J.S. Dworak, *Historia osad obecnego miasta Rudy Śląskiej od czasów najdawniejszych*, w zbiorach BŚ, rękopis nr R 1813 III, s. 11.

⁷² *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 13.

⁷³ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 19.

⁷⁴ Hrabia Karol Franciszek von Ballestrem był synem Elżbiety Augusty, siostry Franciszka Karola von Stechowa oraz Johanna Baptisty von Ballestrem (ur. jako Giovanni Battista Angelo Ballestreo di Castelengi, w 1745 r. otrzymał tytuł „hrabia von Ballestrem”), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” t. XXIV, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem*, [w:] *Schlesische Lebensbilder. Erster Band: Schlesier des 19. Jahrhunderts*, Breslau 1922, s. 247–251; por. R. Kowalski, *Dzieje rodu...*, s. 11–15.

⁷⁵ Hrabia Karol Franciszek von Ballestrem (Karl Franz I), ur. 1750 – zm. 1822, za: B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 17; A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251. Por. W. Korzeniowska, *Ziemianstwo na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, Opole 1997, s. 38; R. Kowalski, *Dzieje rodu...*, s. 11.

⁷⁶ J.S. Dworak, *Najstarsze wiadomości...*, s. 12.

⁷⁷ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 39.

- 1805 – od końca XVIII wieku systematycznie wzrasta na Górnym Śląsku zapotrzebowania na węgiel za sprawą rozwijającego się w okolicy przemysłu hutniczego. Wzrasta także wydobywanie w kopalni „Brandenburg”. Aby przedłużyć żywotność kopalni Ballestremowie uzyskują prawo powiększenia eksploatowanego pola górniczego.
- 1808 – Karol Godula otrzymuje stanowisko rządcy majątku Ballestrema w Rudzie⁷⁹.
- 1808 – w Rudzie z inicjatywy dworu otwarto nową karcznię⁸⁰.
- 1810, 11 października – nadzorca górniczy Jan Ludwik Promnitz uzyskuje nadanie na pole górnicze „Gute Schiffahrt”. Zgodnie z prawem górniczym mógł on zgłosić nowy zakład górniczy jako własne odkrycie równocześnie oddając połowę udziałów właścicielowi gruntu, na którym się znajduje⁸¹.
- 1812, 29 lutego – Ballestremowie uzyskują koncesję na uruchomienie w Rudzie pierwszej w ich dobrach huty cynku. Projekt zakładu składającego się z pięciu podwójnych pieców sporządził Jan Fryderyk Wedding. Moce produkcyjne huty szacowano na poziomie 4 000 cetnarów cynku surowego rocznie. Przemysł cynkowy w tym czasie był na terenie Górnego Śląska nową i mało rozpoznaną technologią. Zakład został uruchomiony z inicjatywy Karola Goduli. Dla uczczenia Karola Franciszka von Ballestrema nadano mu nazwę huta „Carl”⁸².
- 1814 lub 1815 – Karol Godula zostaje mianowany Oberamtmanem, sprawującym na terenie Rudy władzę policyjną i sądowniczą oraz rolę poborca podatkowego⁸³.
- 1817 – zostaje uruchomiona cegielnia oraz wytwórnia szamotu⁸⁴.
- 1819 – za sprawą rozwijającego się hutnictwa żelaza oraz nowej gałęzi produkcyjnej jaką było hutnictwo cynku, Ballestremowie decydują się uruchomić kolejny zakład górniczy na terenie Rudy. 27 kwietnia uzyskują nadanie na pole górnicze „Catharina”⁸⁵.
- 1821 – ukazała się publikacja *Neue geographisch-statistisch-topographische Beschreibung des Preußischen Schlesiens* autorstwa Johanna Christiana Görlitza. Według zamieszczonego w niej opisie Ruda prezentował się następująco: „2 folwarki, z czego jeden to Kuźnica Rudzka, 22 kmieci, 22 zagrodników, 12 chałupników, 1 młyn wodny, 1 wielki piec, 1 huta cynku zwana »Carlshütte«, kopalnia węgla kamiennego »Brandenburg«, 1 kamieniołom, 432 mieszkańców”⁸⁶.
- 1821 – huta cynku „Carl” została rozbudowana o kolejne 10 pieców podwójnych do destylacji cynku⁸⁷.
- 1822, 6 lutego – Karol Ferdynand Stark otrzymuje nadanie na pole górnicze „Julius”⁸⁸.

⁷⁸ B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe 1748–2008*, Ruda Śląska 2008, s. 5.

⁷⁹ B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe...*, s. 6.

⁸⁰ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 42.

⁸¹ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 15–16.

⁸² B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe...*, s. 6; J. Jaros, *Słownik historyczny hut cynku na ziemiach polskich*, Katowice 1986, s. 2.

⁸³ B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe...*, s. 7.

⁸⁴ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 88.

⁸⁵ Pole górnicze „Catharina” wytyczono w kształcie zbliżonym do prostokąta orientowanego na osi północny wschód – południowy zachód, umieszczonego na południe od zabudowań wsi Ruda. Droga łącząca miejscowość z późniejszą szosą z Królewskiej Huty do Gliwic (dzisiejsza ul. Zabrzeńska) rozgraniczała pole na dwie części. Obszar górniczy rozciągał się na odcinku od dzisiejszej ul. Zabrzeńskiej do granic zabudowy wsi Ruda. APG, *Zbiór kartografii sygn.* 36/2.

⁸⁶ B. Szczech, *Źródła do dziejów...*, s. 11–12.

⁸⁷ B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe...*, s. 7.

- 1822, 28 marca – Komisja Generalna do spraw regulacji spraw własnościowych we Wrocławiu dokonała uwłaszczenia chłopów w Rudzie⁸⁹.
- 1822 – nowym właścicielem majoratu zostaje hrabia Karol Ludwik von Ballestrem⁹⁰.
- 1822 – za sprawą silnej konkurencji ze strony nowoczesnych hut żelaza powstających w okolicznych miejscowościach Górnego Śląska wyłączono z produkcji wielki piec pracujący na terenie Rudzkiej Kuźnicy⁹¹.
- 1823, 16 lipca – oddano do użytku nowy szyb wydobywczy w kopalni „Brandenburg” o głębokości sięgającej 85 metrów. W tym samym roku nadano pole górnicze „Fabrique”⁹².
- 1825 – huta cynku „Carl” została rozbudowana o 3 piece podwójne do destylacji cynku⁹³.
- 1829 – nowym właścicielem majoratu zostaje hrabia Karol von Ballestrem⁹⁴.
- 1829 – z inicjatywy hrabiego Ballestrema otwarto w Rudzie piekarnię⁹⁵.
- 1830, 1 września – hrabia Karol von Ballestrem wydzierżawia zabudowania zamku w Rudzie Karolowi Goduli. Przy tej okazji został sporządzony przez mistrza murarskiego Heintzego dokument opisujący zabudowania dworu. Budynek dworu był konstrukcją murowaną, krytą gontem zbudowaną na rzucie prostokąta o wymiarach: 19 x 24 m. W pobliżu dworu znajdowały się także dwa domy murowane, jeden zamieszkiwał Karol Godula, a drugi był zajmowany przez leśniczego i owczarza. Budynki te powstały najprawdopodobniej z materiału budowlanego pochodzącego z rozbiórki dawnego zamku rudzkiego⁹⁶.
- 1830 – Ruda liczy wówczas 80 budynków zamieszkałych przez 646 osoby, w tym 10 jest wyznania ewangelickiego⁹⁷.
- 1830 – oddana do użytku zostaje droga łącząca Gliwice z Królewską Hutą (od 1934 roku Chorzów). Fragment tej najważniejszej wówczas w regionie drogi wytyczono w pobliżu Rudy w miejscu przyszłej kolonii Carl-Emanuel⁹⁸.
- 1833, 25 października – nadano pole górnicze „Neue Brandenburg”⁹⁹.

⁸⁸ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 15–16.

⁸⁹ B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe...*, s. 8.

⁹⁰ Hrabia Karol Ludwik von Ballestrem (Karl Ludwig), młodszy brat zmarłego bezpotomnie Karola Franciszka, żył w latach 1755–1829, za: A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 23; A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

⁹¹ H. Buszman, *Rudzka Kuźnica – średniowieczna huta i osada na rzece Bytomką (dokończenie)*, „Wiadomości Rudzkie” nr 16 (89), 20 kwietnia 1994.

⁹² Pole górnicze „Fabrique” wytyczono w kształcie zbliżonym do kwadratu orientowanego na osi północny wschód – południowy zachód. Na południu graniczył on z polem górniczym „Catharina”, a na północy rozciągał się za obecnymi torami kolejowymi granicząc z polem „Neue Brandenburg”. Wschodnia granica obszaru obejmowała fragment zabudowy wsi Ruda, sięgając w ¼ długości dzisiejszej ul. Starowiejskiej. W obrębie pola znajdował się zachowany do dnia dzisiejszego szyb „Franciszek”. APG, Zbiór kartografii sygn. 36/2.

⁹³ B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe...*, s. 9.

⁹⁴ Hrabia Karol von Ballestrem (Karl Wolfgang; Karl Wolfgang), syn Karola Ludwika, żył w latach 1801–1879, za: A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 23; A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

⁹⁵ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 40.

⁹⁶ Z. Jedynak, *Dzieje dworu...*, s. 37.

⁹⁷ B. Szczech, *Źródła do dziejów...*, s. 14.

⁹⁸ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 30–31.

- 1834 – z inicjatywy Karola Goduli została zawarta umowa z hutą w Gliwicach na wyłączność dostaw węgla z kopalń w Rudzie¹⁰⁰.
- 1839, 11 marca – Jan Ludwik Promnitz uzyskuje nadanie na pole górnicze „Johannessegen”, a Ballestremowie na pole „Bessere Zukunft”¹⁰¹.
- 1841, 23 stycznia – na południu od wsi Ruda nadano pole górnicze „Wolfgang”¹⁰².
- 1842, 22 lipca – na południu od wsi Ruda nadano pole górnicze „Ehrenfried”¹⁰³.
- 1842 – rolnicy uprawiający pola w Rudzie uskarżają się na szkody w plonach będące następstwem unoszących się w okolicy dymów z huty cynku „Carl”¹⁰⁴.
- 1843, 25 kwietnia – na południu od wsi Ruda nadano pole górnicze „Christoph”¹⁰⁵.
- 1844 – otwarto pierwszą szkołę w Rudzie. Budynek szkolny wzniesiono już rok wcześniej przy dzisiejszej ulicy Wincentego Janasa 28. Stanowisko nauczyciela powierzono Franciszkowi Proksch z Kochłowic. Szkoła znajdowała się pod opieką gminy i przeznaczona była dla chłopców¹⁰⁶.
- 1845 – Ruda liczyła wówczas 102 budynki oraz 1 260 mieszkańców, z których 24 osoby były ewangelikami. We wsi działały wówczas dwa wielkie piece (jeden w Rudzkiej Kuźnicy), huta cynku, kopalnie „Brandenburg”, „Catharina”, „Oscar” i „Wolfgang” oraz młyn wodny i kamieniołom piaskowca wykorzystywanego do produkcji kamieni młyńskich i postumentów. Folwark pański z owczarnią liczył wówczas 4 budynki gospodarcze. Hodowano wówczas 100 świń. We wsi działało 2 kramarzy oraz 6 rzemieślników¹⁰⁷.
- 1845, 1 sierpnia – na południu od wsi Ruda nadano pole górnicze „Cicero”¹⁰⁸.
- 1845, 4 sierpnia – nadano pole górnicze „Carl Emanuel”¹⁰⁹.
- 1845, 5 grudnia – nadano pola górnicze „Ruda” oraz „Carl Ludwig”¹¹⁰.
- 1846 – w sąsiedztwie zabudowań wsi Ruda uruchomione zostało stałe połączenie kolejowe łączące Wrocław z Mysłowicami.

⁹⁹ Pole górnicze „Neue Brandenburg” stanowiło wąski pas ziemi znajdujący się pomiędzy wcześniej nadanymi polami górniczymi „Brandenburg” oraz „Fabrique”. APG, Zbiór kartografii sygn. 36/2; *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 15.

¹⁰⁰ B. i A. Podgórcy, *Kalendarium Godulowe...*, s. 10.

¹⁰¹ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 15.

¹⁰² Tamże, s. 15.

¹⁰³ Pole górnicze „Ehrenfried” obejmowało swoim obszarem tereny zajmowane przez zabudowę Rudzkiej Kuźnicy oraz przyległe do niej obszary. APG, Zbiór kartografii sygn. 36/2; *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 15.

¹⁰⁴ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 39.

¹⁰⁵ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

¹⁰⁶ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 28–29; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 83.

¹⁰⁷ B. Szczech, *Źródła do dziejów...*, s. 21.

¹⁰⁸ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

¹⁰⁹ Pole górnicze „Carl Emanuel” wytyczono w kształcie wąskiego pasa orientowanego na osi północny zachód – południowy wschód, ograniczającego rozwój pól górniczych należących do kopalni „Orzegów”. APG, Zbiór kartografii sygn. 36/2; *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

¹¹⁰ Pola górnicze „Ruda” i „Carl Ludwig” wytyczono w kształcie dwóch wąskich prostokątów orientowanych na osi północny zachód – południowy wschód, wypełniających przestrzeń pomiędzy polami „Catharina” i „Fabrique” na zachodzie oraz polem „Carl-Emanuel” i kopalnią „Orzegów” na wschodzie. APG, Zbiór kartografii sygn. 36/2; *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

- 1846 – w Rudzie wybuchła epidemia cholery, podczas której zmarło 100 mieszkańców. Przy drodze w stronę Biskupic, w pobliżu nasypu kolejowego umiejscowiono cmentarz dla zmarłych wówczas osób¹¹¹.
- 1848 – funkcję głównego zarządcy majoratu przyjął Anton Johann Klaus¹¹².
- 1850 – wielkość areалу dworskiego w Rudzie wynosiła 3 255 morgi, a powierzchnia pól chłopskich wynosiła 2 172 morgi¹¹³.
- 1850 – uruchomiono pierwszą placówkę pocztową w Rudzie¹¹⁴.
- 1850 – w Rudzie dochodzi do pożaru, który pochłania większość starej drewnianej zabudowy wioski¹¹⁵.
- 1854 – Ruda liczy wówczas 3 242 mieszkańców, w tym 117 ewangelików oraz 37 żydów. Spośród mieszkańców wioski 1 045 osób zatrudnionych było w jednej z rudzkich kopalń, 186 osób pracowało w hucie cynku „Carl”, a 20 osób w hucie żelaza „Bertha”¹¹⁶.
- 1855, 4 grudnia – nadano pole górnicze „Berthawunsch”¹¹⁷.
- 1856 – uruchomiono nowy wielki piec, w którym produkcja odbywała się przy użyciu koksu. Zakład ten dla upamiętnienia małżonki hrabiego Karola von Ballestrema otrzymał nazwę „Bertha”¹¹⁸.
- 1856 – w wyniku konsolidacji pól górniczych kopalnia „Brandenburg” została powiększona o pola górnicze „Neue Brandenburg” oraz „Fabrique”¹¹⁹.
- 1856, 9 stycznia – nadano pole górnicze „Maria Anna”¹²⁰.
- 1856 – ukończono budowę tzw. Szosy Akcyjnej łączącej Kuźnicę Rudzką z Grzybowicami i przebiegającej przez Zabrze. Droga ta łączyła szereg zabudowań przemysłowych i powstających wokół nich osad¹²¹.
- 1856 – huta cynku „Carl” posiadała w ruchu 32 podwójne piece do destylacji cynku ogrzewające 24 muflę w każdym. Roczna produkcja wyniosła wówczas 1 045,5 tony cynku surowego, a huta zatrudniała 136 osób.
- 1857, 8 lutego – nadano pole górnicze „Neue Veronika”¹²².
- 1857, 22 sierpnia – nadano pole górnicze „Leithold”¹²³.
- 1857, 22 grudnia – nadano pole górnicze „Castellengo”¹²⁴.

¹¹¹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 39.

¹¹² B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 38.

¹¹³ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 33.

¹¹⁴ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 163.

¹¹⁵ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 30; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 38.

¹¹⁶ *Ruda Śląska w Jednodniówce 1935*, s. 9.

¹¹⁷ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

¹¹⁸ L. Musioł, S. Płużczewski, *Wykaz zakładów dawnego...*, s. 66; J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 63.

¹¹⁹ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

¹²⁰ Tamże, s. 16.

¹²¹ J. Knosała, *Historia miasta...*, s. 209.

¹²² Pole górnicze „Neue Veronika” posiadało kształt zbliżony do kwadratu, którego granice stanowiły na północy brzeg rzeki Bytomki, na południu dzisiejsza ul. Starowiejska w Rudzie, na zachodzie brzeg Potoku Rudzkiego, a na wschodzie granice nadania „Ehrenfried”. APG, Zbiór kartografii sygn. 36/2; *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

¹²³ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 16.

- 1857 – w kopalni „Brandenburg” rozpoczęto drążenie szybu „Franz” (później „Franciszek”), który pod koniec XIX wieku osiągnął poziom 317 metrów głębokości. Szyb ten służył do transportu załogi oraz drewna¹²⁵.
- 1857 – cegielnia w Rudzie wyprodukowała 148 304 cegieł szamotowych, 5 850 płytek, 109 300 sztuk klinkierów oraz 502 253 wyrobów kwarcowych. Załogę cegielni stanowiło 47 pracowników¹²⁶.
- 1857 – przy dzisiejszej ulicy R. Sprusa uruchomiono drugą szkołę w Rudzie. Prowadzenie szkoły powierzono Augustowi Ronge¹²⁷.
- 1859 – w rejonie skrzyżowania dzisiejszych ulic Orzegowskiej oraz Jana Matejki wzniesiono kapliczkę, przy której organizowano raz w miesiącu mszę polową dla mieszkańców okolicznych domów robotniczych¹²⁸.
- 1859 – roczne wydobywanie kopalni „Brandenburg”, największego zakładu górnictwa w dobrach Ballestremów, wynosiło 54 tysięcy ton, a jej załoga liczyła 252 osób. Kolejna z kopalń „Carl Emanuel” zatrudniała 320 osób, jednak za sprawą trudniejszych warunków geologicznych produkowała rocznie 44,4 tysięcy ton węgla. Urobek kopalni „Catharina” osiągnął wówczas poziom 25,7 tysięcy ton, a jej załogę tworzyło 197 robotników¹²⁹.
- 1859 – huta cynku „Carl” wyprodukowała w tym roku 27 383 cetnarów cynku o wartości 146 298 talarów oraz zatrudniała 186 osób¹³⁰.
- 1859 – huta żelaza „Bertha” wyprodukowała w tym roku 42 877 cetnarów surówki o wartości 54 311 talarów oraz zatrudniała 20 osób¹³¹.
- 1860 – w kopalni „Wolfgang” oddano do użytku szyb wydobywczy „Clara”¹³².
- 1861 – Ruda liczyła 3 242 mieszkańców w tym: 3 088 katolików, 117 ewangelików oraz 37 Żydów. Zabudowę wsi tworzyło 225 prywatnych domów mieszkalnych oraz 167 rolniczych budynków gospodarskich¹³³.
- 1861 – w hucie „Bertha” wyprodukowano 46 450 cetnarów surówki¹³⁴.
- 1865 – na terenie kolonii Carl-Emanuel otwarto koedukacyjną szkołę zawodową¹³⁵.
- 1867 – huta „Bertha” została powiększona o odlewnię żelaza wyposażoną w piec kupolowy. Według statystyk wyprodukowano wówczas 73 085 cetnarów surówki oraz 4 915 cetnarów żelaza lanego. W zakładzie pracowało 54 robotników¹³⁶.
- 1867 – na wzniesieniu górującym nad zabudowaniami huty cynku „Carl” i huty żelaza „Bertha” oddano do użytku trzy pierwsze budynki mieszkalne. Budynki wzniesiono z inicjatywy

¹²⁴ Tamże, s. 16.

¹²⁵ Tamże, s. 23–24.

¹²⁶ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 88–89.

¹²⁷ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 29; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 83.

¹²⁸ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 72.

¹²⁹ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 21–23.

¹³⁰ F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, t. 1, Sigmaringen 1984, s. 384.

¹³¹ Tamże, s. 384.

¹³² *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 25.

¹³³ F. Triest, *Topographisches...*, s. 319.

¹³⁴ J. Piernikarczyk, *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, Katowice 1936, t. II, s. 185.

¹³⁵ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 29; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 84.

¹³⁶ J. Piernikarczyk, *Historia górnictwa...*, t. II, s. 190–191.

- hrabiego Ballestrema z myślą o pracownikach pobliskich hut. Wkrótce w pobliżu nich zaczęto budować kolejne zabudowania tworząc kolonię Karola¹³⁷.
- 1867 – funkcję dyrektora dóbr hrabiego Ballestrema przejmuje Andreas Vüllers¹³⁸.
- 1868 – w Rudzie mają miejsce trzy pożary niszczące część zabudowy¹³⁹.
- 1869 – w okresie od kwietnia do listopada wzniesiono budynek kościoła pw. Matki Boskiej Różańcowej. Fundatorem świątyni był hrabia Karol von Ballestrem. Opracowanie projektu oraz budowę kościoła parafialnego powierzono mistrzowi budowlanemu Aloisowi (?) Wachtelowi z Gliwic. Nadał on świątyni styl neoromański oraz trójnawową i bezwieżową bryłę. Do budowy wykorzystano miejscowy surowiec: kamień łamany oraz cegłę. Opiekę duszpasterską nad świątynią objęli ojcowie Jezuitów¹⁴⁰.
- 1869 – z inicjatywy hrabiego Karola von Ballestrema przy dzisiejszej ulicy Kościelnej uruchomiono szkołę gminną dla dziewcząt (budynek nie zachowany). Hrabia zdecydował powierzyć prowadzenie placówki siostrze Boromeuszce¹⁴¹.
- 1870 – w miejscu dawnej kapliczki przy dzisiejszej ulicy Orzegowskiej wzniesiona została kaplica pw. św. Józefa. Fundatorem założenia był hrabia Karol von Ballestrem, a projektantem i budowniczym mistrz budowlany Alois (?) Wachtel z Gliwic. Nowa kaplica pełniła rolę świątyni pomocniczej, gdzie odprawiano nabożeństwa dla Rudzian zamieszkujących tereny leżące po północnej stronie torów kolejowych¹⁴².
- 1871 – Karol von Ballestrem powołał spółkę akcyjną „Oberschlesische Eisenbahn – Bedarfs – Aktiengesellschaft”, (tzw. Oberbedarf), która przejęła udziały upadłej spółki „Minerva”, prowadzącej hutę żelaza „Friedens” (później „Pokój”) w dzisiejszym Nowym Bytomiu. Pomimo tego majorat rudzko-biskupicko-pławniowicki pozostał prywatną własnością hrabiego, działającą poza strukturami spółki akcyjnej¹⁴³.
- 1872 – w kopalni „Wolfgang” uruchomiono wydobywanie urobku przy użyciu szyb „Valentin” o głębokości 365 metrów¹⁴⁴.
- 1873, 6 lipca – postępująca industrializacja i urbanizacja powiatu bytomskiego przyczyniła się do podjęcia decyzji o podziale powiatu bytomskiego na cztery mniejsze jednostki administracyjne powiaty: bytomski, katowicki, zabrzański i tarnogórski. Zarządzeniem Wydziału Wewnętrznej Rejencji w Opolu z dniem 6 lipca 1873 roku powołano do życia powiat zabrzański, w skład którego weszła także miejscowość Ruda¹⁴⁵.
- 1873 – na terenie gminy Ruda mieszka 5 943 osób i znajduje się 307 domów. W rejonie starej wsi Ruda mieszka wówczas 2 676 osób i istnieją 134 budynki¹⁴⁶.
- 1873 – z inicjatywy hrabiego Karola von Ballestrema przy dzisiejszej ulicy J. Ahtelika uruchomiono dom wdów oraz przedszkole.

¹³⁷ H. Buszman, *Kolonia „Karola” – kopalnia, huty i osada na Orzegowskim Wzgórzu*, „Wiadomości Rudzkie” nr 22 (95) 1 czerwca 1994.

¹³⁸ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 38.

¹³⁹ *Ruda Śląska w Jednodniówce 1935*, s. 9.

¹⁴⁰ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 75–83; D. Głazek, *Domus Celeberrima. Architektura sakralna (katolicka) przemysłowej części Górnego Śląska*, Katowice 2003, s. 224.

¹⁴¹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 29; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 84.

¹⁴² Tamże, s. 83.

¹⁴³ *Huta „Pokój”. Dzieje zakładu i załogi 1840–1990*, red. H. Rola, Katowice 1989, s. 13.

¹⁴⁴ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 25.

¹⁴⁵ J. Knosza, *Historia miasta...*, s. 253.

¹⁴⁶ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 41–42.

- 1874, 9 marca – zostaje powołany Urząd Stanu Cywilnego w Rudzie, który zlokalizowano w budynku dworu¹⁴⁷.
- 1874 – oddana do użytku zostaje pierwsza sieć wodociągowa¹⁴⁸.
- 1874 – siedziba urzędu gminy zostaje przeniesiona z dworu do domu mieszkalnego przy ulicy Starowiejskiej, należącego do Karla Brolla, który pełnił wówczas funkcję wójta. W jednym z pokoi urządził on biuro oraz kasę gminną. Zebrania Rady Gminnej organizowano w jednej z restauracji. Urząd funkcjonował w ten sposób do momentu wybudowania budynku ratusza w 1903 roku¹⁴⁹.
- 1877 – przy dzisiejszej ulicy Wiktora Bujoczka otwarto drugą szkołę gminną dla dziewcząt¹⁵⁰.
- 1878 – huta cynku „Carl” została wydzierzawiona przez księcia Hohenlohe¹⁵¹.
- 1879 – w kopalni „Brandenburg” oddano do użytku nowy szyb wydobywczy „Johann”, który przed końcem XIX wieku osiągnął poziom 226 metrów głębokości¹⁵².
- 1879 – po śmierci Karola von Ballestrema nowym właścicielem majoratu zostaje jego syn, Franciszek von Ballestem¹⁵³.
- 1885 – wyłączono z użytku zabudowania huty „Bertha”¹⁵⁴.
- 1885, 1 października – Franz Pieler, specjalista w dziedzinie górnictwa, obejmuje stanowisko Generalnego Dyrektora i Zarządcy Dóbr hrabiego Ballestrema w Rudzie¹⁵⁵.
- 1886 – wybudowany zostaje główny budynek dworca kolejowego w Rudzie¹⁵⁶.
- 1887 – przy ulicy W. Bujoczka 12 otwarto szkołę dla uczniów niemieckojęzycznych¹⁵⁷.
- 1889, grudzień – zakończone zostały prace przy utwardzaniu dzisiejszej ulicy Wolności na odcinku pomiędzy dworcem, a ulicą Kościelną. Oprócz tego na wspomnianym odcinku założono oświetlenie uliczne¹⁵⁸.
- 1890, 26 sierpnia – gmina Ruda oraz Zarząd Dóbr Ballestemów zawierają umowę dotyczącą wspólnego działania na rzecz uregulowania zagadnień związanych z funkcjonowaniem i rozwojem miejscowości¹⁵⁹.
- 1890 – firma A. Redner z Wrocławia wykonuje nowe witraże w kościele pw. Matki Boskiej Różańcowej¹⁶⁰.

¹⁴⁷ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 44–45.

¹⁴⁸ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 39.

¹⁴⁹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 45.

¹⁵⁰ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 84.

¹⁵¹ J.S. Dworak, *Ruda (1260–1950)...*, s. 60.

¹⁵² *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 24.

¹⁵³ Hrabia Franciszek von Ballestem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestemów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestem...*, s. 247–251

¹⁵⁴ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 33.

¹⁵⁵ S. Stryj, *Ruda miastem węgla i stali*, „Rudzki Rocznik Muzealny” XIII 2013–2014, s. 69–70.

¹⁵⁶ P. Nadolski, K. Soida, *Ewidencja zabytków kolejnictwa na terenie województwa katowickiego. Etap I*, Katowice 1990, s. 104.

¹⁵⁷ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 84.

¹⁵⁸ Tamże, s. 40.

¹⁵⁹ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 46.

¹⁶⁰ A. Ratka, *Ruda Śląska...*, s. 25.

- 1890 – kopalnia „Wolfgang” zostaje powiększona o pola górnicze: „Ruda”, „Carl Ludwig”, „Carl Emanuel”, „Julius”, „Cicero” i „Christoph”. W ten sposób obszar eksploatacji tego zakładu wzrósł do 4,6 km²¹⁶¹.
- 1891 – w kopalni „Brandenburg” ukończono drążenie szybu wydobywczego „Baptist”, który osiągnął głębokość 328 metrów¹⁶².
- 1891 – Ruda liczy około 9 500 mieszkańców, wśród nich jest 54 protestantów oraz 62 wyznania mojżeszowego. Najwięcej, bo 5 100 osób, mieszka w centralnej części gminy w rejonie wsi Ruda. W otaczających wieś satelitach zaludnienie prezentowało się następująco: Rudzka Kuźnica 1 200, Carl-Emanuel 1 200, kolonia Karola 1 000 i kolonia Szczeńc Boże 1 000¹⁶³.
- 1891 – nowym dzierżawcą huty cynku „Carl” została firma „Schlesische Aktiengesellschaft für Bergbau und Zinkhüttenbetrieb” prowadząca podobny zakład w Lipinach¹⁶⁴.
- 1894, 30 grudnia – przez teren kolonii Carl-Emanuel zaczęła regularnie kursować tramwaj parowy relacji Gliwice – Piekary Śląskie, uruchomiony przez „Oberschlesische Dampfstrassenbahn G.m.b.H.” („Górnośląskie Uliczne Koleje Parowe Sp. z o.o.”)¹⁶⁵.
- 1895 – na zakończeniu dzisiejszej ulicy Wolności w pobliżu dworca kolejowego został założony plac miejski używany do organizowania targowiska¹⁶⁶.
- 1895 – otwarto pierwszą szkołę średnią w Rudzie. Siedzibą szkoły został budynek zbudowany z funduszu gminy przy ulicy Wolności 6¹⁶⁷.
- 1896 – w Rudzie zostaje utworzone Towarzystwo Śpiewacze „Echo”¹⁶⁸.
- 1896 – w kopalni „Wolfgang” rozpoczęto eksploatację szybu „Elisabeth” sięgającego 269 metrów głębokości, wykorzystywanego do transportu załogi¹⁶⁹.
- 1896, wrzesień – z okazji 25-lecia Cesarstwa Niemieckiego, na placu targowym odsłonięto popiersie cesarza Wilhelma I¹⁷⁰.
- 1897 – zostaje powołana ochotnicza straż pożarna w Rudzie¹⁷¹.
- 1897 – z fundacji hrabiego Franciszka von Ballestrema oddany został budynek poczty przy dzisiejszej ulicy Wolności 8. Ponadto do budynku przeniesiono siedzibę Urzędu Stanu Cywilnego, która mieściła się tu do 1945 roku¹⁷².

¹⁶¹ Kopalnia Wawel 1752–1987..., s. 21.

¹⁶² Tamże, s. 24.

¹⁶³ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 33.

¹⁶⁴ J. Jaros, *Słownik historyczny...*, s. 2–3.

¹⁶⁵ A. Mateoszek, *Historia komunikacji tramwajowej w Rudzie Śląskiej (1894 – 2003)*, „Rudzki Rocznik Muzealny” 2002, s. 110.

¹⁶⁶ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 36.

¹⁶⁷ *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. Budynek szkoły – obecnie budynek biurowy*, <https://www.wirtualnaruda.pl/BK/0089-BK.pdf> [dostęp: 9.05.2019]; A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 37.

¹⁶⁸ J.S. Dworak, *Daty z historii Rudy Śląskiej*, [w:] *Historia osad obecnego miasta Ruda Śląska od czasów najdawniejszych*, mps w zbiorach BŚ, sygn. R. 1813 III. 3.

¹⁶⁹ Kopalnia Wawel 1752–1987..., s. 25.

¹⁷⁰ P. Nadolski, *Pomniki Rudy Śląskiej do 1945 roku i ich późniejsze losy*, „Rudzki Rocznik Muzealny” 2001, s. 48–49.

¹⁷¹ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 40.

¹⁷² I. Benek, *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa dla budynku mieszkalnego w Rudzie Śląskiej przy ulicy Wolności 8*, czerwiec 2009, <https://www.wirtualnaruda.pl/BK/2008-BK.pdf> [dostęp: 9.05.2019].

- 1898, 1 lipca – rozpoczęto obsługę komunikacji tramwajowej przy użyciu pojazdów o napędzie elektrycznym¹⁷³.
- 1898, 29 września – uruchomiono linię tramwajową łączącą Bytom z Zabrzem, która przebiegała przez teren Rudzkiej Kuźnicy¹⁷⁴.
- 1900 – został powołany Związek Komunalny Ruda, którego członkami stały się gmina Ruda oraz Zarząd Dóbr Ballestremów. Do zadań Związku należało: budowa oraz utrzymanie dróg, zaopatrzenie mieszkańców w wodę i elektryczność, pobór podatków, nadzorowanie planu zabudowy miejscowości oraz prowadzenie szkolnictwa, straży pożarnej, policji oraz opieki nad ubogimi¹⁷⁵.
- 1901, 1 sierpnia – uruchomiono linię tramwajową biegnącą przez Rudę łączącą działające już szlaki przebiegające przez kolonię Carl-Emanuel oraz Rudzką Kuźnicę¹⁷⁶.
- 1901, 25 października – dokonano pierwszego pochówki na ternie nowego cmentarza parafialnego, zlokalizowanego przy dzisiejszej ul. Porębskiej¹⁷⁷.
- 1901, 4 grudnia – odbyła się ceremonia wmurowania kamienia węgielnego pod przyszły kościół pw. św. Józefa w Rudzie¹⁷⁸.
- 1902 – liczba mieszkańców Rudy dochodzi do 15 tysięcy. Wśród nich znajduje się 179 protestantów oraz 78 osób wyznania mojżeszowego. W rejonie wsi Ruda mieszka wówczas około 8 500 osób. Zaludnienie okalających ją osiedli wynosiło: Rudzka Kuźnica 1 900, Carl-Emanuel 1 600, kolonia Karola 1 400, kolonia Szczęść Boże 1 600¹⁷⁹.
- 1903 – wybudowany zostaje tunel pod torami kolejowymi znajdujący się w ciągu dzisiejszej ulicy Piastowskiej. Równocześnie zlikwidowany został stary przejazd kolejowy łączący dzisiejsze ulice Wolności oraz Ballestremów.
- 1903 – w kopalni „Brandenburg” została powołana zakładowa straż pożarna. Remizę dla niej stworzono w pobliżu zabudowań szybu „Franz”¹⁸⁰.
- 1904, 2 października – odbyła się uroczystość poświęcenia nowego kościoła w Rudzie¹⁸¹.
- 1905–1906 – zbudowany zostaje ratusz gminny przy ul. Wolności 10.
- 1906, 23 października – władze państwowe zatwierdziły akt erekcyjny powołujący parafię pw. św. Józefa w Rudzie¹⁸².
- 1906, 1 listopada – powstanie pierwszej parafii w Rudzie pw. św. Józefa¹⁸³.

¹⁷³ A. Mateoszek, *Historia komunikacji tramwajowej...*, s. 111–112.

¹⁷⁴ Tamże, s. 111.

¹⁷⁵ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 46.

¹⁷⁶ A. Mateoszek, *Historia komunikacji tramwajowej...*, s. 114.

¹⁷⁷ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 125.

¹⁷⁸ J. Górecki, *Kościół pw. św. Józefa w Rudzie Śląskiej*, „Rudzki Rocznik Muzealny” XII 2009–2012, s. 9; I. Benek, H. Mercik, *Oryginalne kościoły neostylowe autorstwa znanych architektów na terenie Rudy Śląskiej*, [w:] *Sztuka sakralna Rudy Śląskiej*, red. B. Szczyпка-Gwiazda, M. Lubina, Ruda Śląska 2005, s. 44–55; D. Głazek, *Domus Celeberrima...*, s. 226.

¹⁷⁹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 33.

¹⁸⁰ J. Gluch, *Moja Ruda*, Ruda Śląska 2002, s. 133.

¹⁸¹ J. Górecki, *Kościół pw. św. Józefa...*, s. 9. I. Benek, H. Mercik, *Oryginalne kościoły...*, s. 44–55; D. Głazek, *Domus Celeberrima...*, s. 226.

¹⁸² Tamże, s. 13.

¹⁸³ J. Górecki, *Kościół pw. św. Józefa...*, s. 39.

- 1907 – ukończono budowę szybów wentylacyjnych „Wetterchacht I” (później „Powietrzny I”, 236 m głębokości), „Wetterchacht II” (później „Powietrzny II”, 308 m głębokości) oraz „Wetterchacht III” (później „Powietrzny III”, 377 m głębokości) dla kopalni „Brandenburg”¹⁸⁴.
- 1907, 1 listopada – z powodu małej frekwencji zlikwidowano połączenie tramwajowe pomiędzy kolonią Carl-Emanuel oraz Rudzką Kuźnicą¹⁸⁵.
- 1908, 31 grudnia – produkcja w hucie cynku „Carl” zostaje wstrzymana, a jej zabudowania wkrótce rozebrano¹⁸⁶.
- 1910 – z okazji złotych godów małżeńskich hrabia Franciszek von Ballestrem przekazał budynek kościoła na własność parafii pw. św. Józefa w Rudzie¹⁸⁷.
- 1910, 25 października – zmarł Franz Pieler. Funkcję dyrektora dóbr hrabiego Ballestrema przejmuje jego syn Franz Pieler junior¹⁸⁸.
- 1910, 23 grudnia – umiera hrabia Franciszek von Ballestrem¹⁸⁹. Nowym właścicielem majoratu zostaje Walenty von Ballestrem¹⁹⁰.
- 1910 – oddano do użytku szpital należący do Spółki Szpitali Brackich w Rudzkiej Kuźnicy¹⁹¹.
- 1911 – w południowo-zachodnim kwartale cmentarza przy dzisiejszej ul. Porębskiej wzniesiono kaplicę grobową dla zmarłego rok wcześniej Franza Pielera, autorstwa Johannesena Heinricha Augusta Friedricha von Poellniza (zwanego dalej Hansem von Poellnitzem). Przy wejściu do mauzoleum umieszczono rzeźby autorstwa Josefa Limburga, prezentujące sylwetki aniołów. We wnętrzu kaplicy umieszczono marmurową rzeźbę prezentującą postacie Chrystusa pocieszającego pielgrzyma o twarzy Franza Pielera¹⁹².
- 1912 – wyodrębniono części nadań górniczych należących do kopalni „Wolfgang”, powołując nowy zakład górniczy „Graf Franz” (później „Hrabia Franciszek”). Uruchomiony wówczas szyb wydobywczy „Nikolai” (dalej „Mikołaj”) liczył 445 metrów głębokości i wyposażony został w nowoczesny silnik elektryczny maszyny wyciągowej z tarczą Koepego¹⁹³.
- 1912 – łączna moc maszyn parowych pracujących w kopalni „Brandenburg” wynosiła 5 160 KM. Ponadto w kopalni eksploatowano 69 silników elektrycznych o łącznej mocy 1 327 KM. W kopalni „Wolfgang” łączna moc użytkowanych maszyn parowych wynosiła 3 440 KM. Dodatkowo na potrzeby kopalni pracowały trzy sprężarki o mocy 130 KM oraz 41 silników elektrycznych o dostępnej mocy 847 KM¹⁹⁴.
- 1912 – oddano do użytku budynek Szkoły Gospodarstwa i Doksztalcania Zawodowego mieszczący się przy dzisiejszej ulicy Wolności 26 (ob. budynek Muzeum Miejskiego).

¹⁸⁴ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 24.

¹⁸⁵ A. Mateoszek, *Historia komunikacji tramwajowej...*, s. 114.

¹⁸⁶ J. Jaros, *Słownik historyczny...*, s. 3.

¹⁸⁷ J. Górecki, *Kościół pw. św. Józefa...*, s. 49.

¹⁸⁸ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 38.

¹⁸⁹ Tamże, s. 38–39.

¹⁹⁰ Hrabia Walenty von Ballestrem (Walenty Wolfgang Gustaw Aleksander Józef Christiran; Valentin Wolfgang) żył w latach 1860–1920, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

¹⁹¹ Tamże, s. 34.

¹⁹² J. Gluch, *Moja Ruda...*, s. 43.

¹⁹³ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 25.

¹⁹⁴ Tamże, s. 24–25.

Obiekt wyposażony został o salę gimnastyczną, z której korzystała młodzież okolicznych szkół, a popołudniami osoby dorosłe będące członkami miejscowych towarzystw sportowych¹⁹⁵.

1913 – łączne wydobycie 3 kopalń działających w Rudzie wyniosło 1 658 tys. ton¹⁹⁶.

1914–1918 – w wyniku udziału w działaniach militarnych związanych z I wojną światową ginie 425 mieszkańców Rudy¹⁹⁷.

1916 – w pobliżu szybu „Mikołaj” oddano do użytku elektrownię o tej samej nazwie produkującą prąd dla trzech rudzkich kopalń, gminy Ruda oraz uruchomionej w tym samym roku baterii pieców koksowniczych¹⁹⁸.

1916, 7 stycznia – zawarto umowę pomiędzy hr. Walentym von Ballestrem a gminą Ruda, na mocy której z dniem 1 czerwca połączeniu uległ obszar dworski z gminą Ruda. W ten sposób gmina powiększyła swoją powierzchnię o 914 ha i 5 529 osób, rozrastając się do 10,622 km² oraz 20 178 mieszkańców¹⁹⁹.

1919, 21 sierpnia – z rąk bojówkarzy niemieckich ginie Wincenty Janas – nauczyciel i miejscowy działacz narodowościowy²⁰⁰.

1920 – umiera Walenty von Ballestrem, nowym właścicielem zostaje jego nieletni syn Mikołaj von Ballestrem²⁰¹, w którego imieniu majątkiem zarządza matka.

1921, 20 marca – odbył się plebiscyt mający rozstrzygnąć o przyszłości politycznej Górnego Śląska. W wyniku głosowania w Rudzie za przyłączeniem regionu do Polski głosowało 6 211 osób, a za pozostaniem w obrębie państwa niemieckiego opowiedziało się 4 104 osób²⁰².

1921, 3 maja – podczas III powstania śląskiego członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej w Rudzie zdobywają szturmem budynek urzędu gminy, zdobywając w ten sposób kontrolę nad miejscowością. W trakcie walk z niemiecką obsadą miejscowej policji plebiscytowej życie straciło 5 powstańców²⁰³.

1922, 17 czerwca – dekretem Wojewody Śląskiego utworzono powiat rudzki składający się z gmin: Ruda, Bielszowice, Kończyce, Pawłów, Makoszowy, Bujaków, Chudów, Paniowy, Przyszowice, oraz Gierałtowice. W sumie powiat rudzki liczył 64 600 mieszkańców z czego na samą Rudę przypadało 24 tysiące osób²⁰⁴.

1922, 28 czerwca – oddziały wojska polskiego wkraczają do Rudy przyłączając gminę do Polski²⁰⁵.

1922 – w wyniku zmian administracyjnych siedzibę władz gminy przeniesiono do budynku szkoły dokszałcującej znajdującej się przy dzisiejszej ulicy Wolności 26. Dawny ratusz

¹⁹⁵ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 39.

¹⁹⁶ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 25.

¹⁹⁷ *Ruda Śląska w Jedniodniówce 1935*, s. 10.

¹⁹⁸ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 27.

¹⁹⁹ *Powiat świętochłowski...*, s. 428; B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 46.

²⁰⁰ A. Goniewicz, *Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921. Przewodnik po miejscowościach*, Katowice 2001, s. 61.

²⁰¹ Hrabia Mikołaj von Ballestrem (Mikołaj Wolfgang Fryderyk Franciszek) żył w latach 1900–1945, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251; zob.: R. Kowalski, *Dzieje rodu...*, s. 39–30.

²⁰² J.S. Dworak, *Ruda Śląska na tle plebiscytu i powstań śląskich*, Ruda Śląska 1961, s. 27.

²⁰³ Tamże, s. 29–30.

²⁰⁴ *Powiat świętochłowski...*, s. 359.

²⁰⁵ A. Goniewicz, *Rok 1922 na Górnym Śląsku*, Katowice 2002, s. 33–34.

- gminny został zajęty przez sąd powiatowy. Siedzibę władz powiatowych umieszczono w budynku szkoły żeńskiej znajdującym się na rogu dzisiejszych ulic Wolności i Bankowej.
- 1922 – gmina zaczyna używać nowej pieczęci opatrzonej napisem: „Zarząd Gminy Ruda Śl.”²⁰⁶.
- 1922 – w celu dostosowania struktury przedsiębiorstw do nowej sytuacji politycznej, zakłady przemysłowe pracujące w Rudzie zostały przekształcone w przedsiębiorstwo „Wschodnio-Górnośląskie Zakłady Przemysłowe Mikołaja hrabiego Ballestrema”²⁰⁷.
- 1924, 15 lutego – mocą ustawy Sejmu Śląskiego zlikwidowano powiat rudzki. W wyniku podziału tej jednostki samorządowej gmina Ruda została przyłączona do powiatu świętochłowskiego, gmina Paniowy stała się częścią powiatu pszczyńskiego, a pozostałe miejscowości włączono do powiatu rybnickiego²⁰⁸.
- 1924, 2 listopada – na obecnym placu Żwirki i Wigury odsłonięto Pomnik Wolności, autorstwa L. Żochowskiego z Miechowa. Kosztujący 20 tysięcy zł postument przedstawiał postać powstańca naturalnej wielkości trzymającego w prawej ręce róg, a w lewej sztandar, osadzonego na prostopadłościennym cokole. Napis na tablicy umieszczonej na cokole głosił: „Na pamiątkę zjednoczenia Śląska z macierzą polską. R.P. 1922”. Na cmentarzu w Rudzie wzniesiono kolejny postument ku czci Poległych Powstańców składający się z cokołu opatrzonego napisem „Poległym Bohaterom o wolność Ojczyzny w 1919–1921. Rodacy” oraz osadzonej na nim rzeźby przedstawiającej ukoronowanego orła stojącego na kuli²⁰⁹.
- 1924 – zmieniono nazwę kopalni „Brandenburg” na „Wawel”²¹⁰.
- 1925 – na mocy bulli papieża Piusa XI erygowano diecezję śląską. Jedną z jej części stanowił dekanat rudzki obejmujący oprócz gminy Ruda, parafie działające w Nowym Bytomiu, Goduli oraz Bykowinie²¹¹.
- 1926 – hrabia Mikołaj von Ballestrem osiąga pełnoletność i zyskuje pełną władzę nad majątkiem²¹².
- 1927 – połączono Komunalne Gimnazjum Męskie im. S. Staszica z miejscową szkołą żeńską, tworząc Komunalne Gimnazjum Koedukacyjne w Rudzie²¹³.
- 1928 – kopalnie „Wolfgang” i „Hrabia Franciszek” oraz elektrownia „Mikołaj” stają się własnością firmy „Huta Pokój – Śląskie Zakłady Górniczo-Hutnicze. Spółka Akcyjna” (dalej „Huta Pokój”) znajdującej się pod kontrolą hrabiego Ballestrema²¹⁴.
- 1928, 31 grudnia – biskup Lisiecki wydał akt erekcyjny parafii pw. Matki Boskiej Różańcowej²¹⁵.
- 1928 – zakończono budowę siedziby Domu Narodowego. Budynek ten wzniesiono przy ulicy W. Janasa 28, w miejscu wyburzonej najstarszej szkoły na terenie Rudy.

²⁰⁶ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości wojew. śląskiego z 438 rycinami*, Katowice 1939, s. 240.

²⁰⁷ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 65.

²⁰⁸ *Powiat świętochłowski...*, s. 360.

²⁰⁹ P. Nadolski, *Pomniki Rudy Śląskiej...*, s. 49–50.

²¹⁰ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 66.

²¹¹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 137–138.

²¹² Za: R. Kowalski, *Dzieje rodu...*, s. 30.

²¹³ J. Gluch, *Moja Ruda...*, s. 28.

²¹⁴ *Huta „Pokój”...*, s. 41.

²¹⁵ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 143.

- 1931, 1 sierpnia – dokonano połączenie trzech samodzielnych rudzkich kopalń w jeden zakład o nazwie „Wolfgang-Wawel”. Od tego momentu zakład dzielił się na dwa pola wydobywcze: północne i południowe. Dysponował on 11 szybami, z których „Mikołaj” i „Walenty” pełniły rolę wydobywczych. Sortowanie węgla na poszczególne gatunki odbywało się na jednej z 4 sortowni działających przy szybach: „Mikołaj”, „Walenty”, „Baptist” i „Jan”. Produkcja skonsolidowanej kopalni wyniosła w 1931 roku 1 703 227 ton. Zakład zatrudniał 4 702 osoby²¹⁶.
- 1931, 13 października – w następstwie kryzysu ekonomicznego spółka „Huta Pokój” stanęła w obliczu bankructwa. Z obawy o utratę majątku na rzecz państwa polskiego, hrabia Ballestrem powołuje nową spółkę „Rudzkie Gwarectwo Węglowe”, która przejmuje od „Huty Pokój” kopalnie węgla kamiennego działające na terenie Rudy²¹⁷.
- 1933 – poświęcenie grotty Matki Boskiej z Lourdes w parku w Dolinie Janasa. Grota została wykonana przez bezrobotnych z żużla wielkopiecowego po hucie „Bertha”²¹⁸.
- 1935 – w wyniku szkód górniczych zdecydowano o wyburzeniu Szpitala Brackiego znajdującego się w Rudzkiej Kuźnicy²¹⁹.
- 1935 – Ruda liczy wówczas 22 319 mieszkańców, w tym 173 ewangelików oraz 14 Żydów. Zabudowę miejscowości tworzyło 756 budynków, z których 483 należało do przedsiębiorstw przemysłowych, a 273 do właścicieli prywatnych²²⁰.
- 1936, 1 września – zmieniono nazwę kopalni „Wolfgang-Wawel” na „Walenty-Wawel”²²¹.
- 1937, 12 maja – dokonano odsłonięcia pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego na terenie dzisiejszego Parku im. A. Koziola. Popiersie Marszałka wykonała warszawska rzeźbiarka Wiktoria Jacynowa. Napis na cokole brzmiał: „Wodzowi Narodu Rudzkie Gwarectw Węglowe 12.5.37”²²².
- 1937 – przy ulicy R. Sprusa oddano do użytku nowy budynek szkoły podstawowej²²³.
- 1939, 10 lipca – uchwałą Sejmu Śląskiego Ruda otrzymała prawa miejskie. Uchwała miała wejść w życie z dniem 1 stycznia 1940 roku. Wybuch II wojny światowej oraz wcielenie Górnego Śląska do III Rzeszy spowodowały utratę ważności tej decyzji²²⁴.
- 1939, 1–6 września – w wyniku wybuchu wojny polsko-niemieckiej wstrzymano wydobycie oraz produkcję prądu w kopalni „Walenty-Wawel”. W następstwie tego doszło do zalania podziemnych wyrobisk. Doprowadzenie zakładu do ponownego stanu produkcji trwało do połowy października²²⁵.
- 1940 – kopalnia „Walenty-Wawel” przystąpiła do wybierania węgla zalegającego w filarach ochronnych Rudy. Powstałe pod ziemią pustki wypełniano hydraulicznie przy użyciu podsadzki płynnej²²⁶.

²¹⁶ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 66–67.

²¹⁷ APG, sygn. 116 Rudzkie Gwarectwo Węglowe w Rudzie Śląskiej, t. 1, k. 2–161.

²¹⁸ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 89.

²¹⁹ A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 46–47.

²²⁰ *Ruda Śląska w Jednodniówce 1935*, s. 12.

²²¹ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 66.

²²² P. Nadolski, *Pomniki Rudy Śląskiej...*, s. 51.

²²³ A. Syska, T. Kiełkowski, *Styl gotycki wyklucza się. Międzywojenna architektura w województwie śląskim*, Katowice 2015, s. 238–239.

²²⁴ Ustawa Sejmu Śląskiego z dnia 10 lipca 1939 roku. Dziennik Ustaw Śl. Nr 21, poz. 51.

²²⁵ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 102.

²²⁶ Tamże, s. 104.

- 1944 – kopalnia „Walenty-Wawel” wydobyla 1 819 062 tony węgla oraz zatrudniała 3 058 osób²²⁷.
- 1945, 27 stycznia – Rudę zajmują oddziały Armii Czerwonej²²⁸.
- 1945, 13 lutego – hrabia Mikołaj von Ballestrem, po ucieczce w głąb Rzeszy Niemieckiej, ginie podczas bombardowania Drezna²²⁹.
- 1951, 1 stycznia – kopalnia „Walenty-Wawel” została przekształcona w przedsiębiorstwo państwowe. W trakcie nacjonalizacji ze struktur zakładu wydzielono wydział koksowni, powołując nowe przedsiębiorstwo: koksownię „Walenty”²³⁰.
- 1951, 17 marca – rozporządzeniem Rady Ministrów utworzony został powiat miejski Ruda, składający się z gminy Ruda, Godula i Orzegów²³¹.
- 1954 – zdemontowano urządzenia techniczne, rozebrano zabudowania oraz zasypano nieużytkowany szyb „Baptyst”²³².
- 1958, 18 listopada – wydano rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie utworzenia miasta Ruda Śląska. W myśl rozporządzenia z dniem 1 stycznia 1959 roku nastąpiło połączenia miast Ruda i Nowy Bytom w nowe miasto Ruda Śląska²³³.
- 1958, grudzień – uruchomiono odcinek linii tramwajowej łączącej Rudę Południową z Rudą Poczta²³⁴.
- 1959, maj – w kopalni „Walenty-Wawel” oddano do użytku szyb wydobywczy „Centralny”. Nowa instalacja wydobywcza wyposażona została w dwie maszyny wydobywcze o mocy 1 600 kW każda oraz nowoczesny zakład przeróbki węgla. Według założeń dyrekcji kopalni w kolejnych latach szyb stopniowa miał przejmować produkcję z pozostałych przestarzałych instalacji wydobywczych²³⁵.
- 1960, grudzień – uruchomiono odcinek linii tramwajowej łączącej przystanek Ruda Poczta z Bobrkiem, będącym dzielnicą Bytomia²³⁶.
- 1961 – przeprowadzono gruntowny remont kaplicy pw. św. Józefa przy ulicy Orzegowskiej. Po zakończeniu remontu nadano jej nowego patrona w osobie św. Piusa X²³⁷.
- 1963 – w kopalni „Walenty-Wawel” zlikwidowano wystłużony szyb „Elżbieta”²³⁸.
- 1970 – połączono kopalnię „Walenty-Wawel” w Rudzie z kopalnią „Paweł” w Rudzie Śląskiej-Chebziu. Nowo powstała kopalnia otrzymała nazwę „Wawel”²³⁹.

²²⁷ Tamże, s. 104.

²²⁸ B. Kopiec, *Ruda Śląska...*, s. 75.

²²⁹ Za: R. Kowalski, *Dzieje rodu...*, s. 30.

²³⁰ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 117.

²³¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 marca 1951 r. w sprawie zniesienia i zmiany granic niektórych powiatów oraz utworzenia i zmiany granic niektórych miast, stanowiących powiaty miejskie w województwie katowickim. Dziennik Ustaw 1951 nr 18 poz. 147.

²³² *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 121.

²³³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 listopada 1958 r. w sprawie utworzenia miasta Ruda Śląska stanowiącego powiat miejski w województwie katowickim. Dziennik Ustaw 1958 nr 69 poz. 342.

²³⁴ A. Mateoszek, *Historia komunikacji tramwajowej...*, s. 118.

²³⁵ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 121-122.

²³⁶ A. Mateoszek, *Historia komunikacji tramwajowej...*, s. 118.

²³⁷ A. Ratka, *Ruda Śląska (1295–1995)...*, s. 26.

²³⁸ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 121–122.

²³⁹ *Kopalnia Wawel 1752–1987...*, s. 128.

- 1970, 15 kwietnia – zakończono likwidację zabudowań szybu „Elżbieta”. Teren ten został przekazany dla nowobudowanego w tym miejscu przedsiębiorstwa „Zamet”²⁴⁰.
- 1972 – w wyniku modernizacji elektrownia „Mikołaj” została przekształcona w elektrociepłownię.
- 1976, 9 września – staraniem Towarzystwa Przyjaciół Rudy Śląskich otwarto Miejską Izbę Regionalną²⁴¹.
- 1989, styczeń – zlikwidowana została koksownia „Walenty”²⁴².
- 1997, 28 maja – w szybie „Centralnym” kopalni „Wawel” zostaje wydobyty symboliczny ostatni wózek węgla. Kopalnia zostaje postawiona w stan likwidacji, a część należących do niej pól wydobywczych zostaje przyłączona do kopalni „Pokój”²⁴³.

²⁴⁰ J. Gluch, *Moja Ruda...*, s. 153.

²⁴¹ A. Ratka, *Z dziejów Muzeum Społecznego im. Maksymiliana Chroboka w Rudzie Śląskiej (1976–1990). Powstanie Miejskiej Izby Regionalnej*, „Rudzki Rocznik Muzealny” 2002, s. 7–13.

²⁴² J. Gluch, *Moja Ruda...*, s. 157

²⁴³ Tamże, s. 150.

4. Analiza układu przestrzennego

Krajobraz jest odzwierciedleniem sposobu gospodarowania człowieka w środowisku przyrodniczym.

4.1. Położenie geograficzne

Obszar dawnej wsi Ruda położony jest w zlewni Bytomki (dorzecze Odry), na wyniesieniu pomiędzy jarami dwóch dopływów rzeki obecnie zwanych Rów Rudzki I i Rów Rudzki II. Szeroka dolina Bytomki ograniczała grunty rudzkie od północy. Dwie stosunkowo wąskie i głębokie doliny dawnych potoków, wydzielały obszar wsi od wschodu i zachodu. Doliny te zbliżały się do siebie w górnym biegu, ich źródła wypływały z górnych partii stoków niewielkiego wzniesienia (310 m n.p.m.). Szczytem wzniesienia, w kierunku wschód-zachód przebiega wododział topograficzny III rzędu pomiędzy zlewnią Bytomki i Debrzany, dopływów Kłodnicy w dorzeczu Odry .

Obszar, na którym znajduje się dawna wieś Ruda był zalesiony, gęsto poprzecinany siecią niewielkich potoków. Obfitował w łatwo dostępne bogactwa naturalne: związki ołowiu, rudę cynku i rudę darniową żelaza oraz węgle kamienne. Obfitość występujących bogactw naturalnych i ich dostępność była przyczyną wczesnego osadnictwa w tym rejonie. Bogactwa naturalne (rudę cynkowo-ołowiowe) wydobywano i przerabiano już w średniowieczu w dolinach rzecznych, m.in. w dolinie Bytomki i Kłodnicy. Jednym z takich miejsc była dzisiejsza Rudzka Kuźnica leżąca w dolinie Bytomki.

4.2. Przemiany krajobrazu Rudy

4.2.1. Wieś Ruda w okresie od XIII do połowy XVIII wieku

Przynależność administracyjna, właściciele i zarządcy

Wieś Rudę założono w końcu XIII wieku, na gruntach należących od XI wieku do biskupstwa wrocławskiego, dystryktu Ujazd. W granicach wsi Ruda znalazła się też osada hutnicza położona w dolinie Bytomki, zwana później Rudzką Kuźnicą. Pod względem administracyjnym obszar wsi Ruda początkowo znajdował się w księstwie opolskim należącym do Królestwa Czech. Od czasu bitwy pod Mohaczem (1526) do połowy XVIII wieku był pod zwierzchnictwem Habsburgów. W 1742 roku w wyniku pierwszej wojny śląskiej znalazł się w granicy Prus.

W XV wieku właścicielami rudy została rodzina Rudzkich, następnie rodzina Gierałtowskich (XVI w.). W XVII wieku Ruda należała do: Koneckiego, Aleksandra Białego-Bielskiego, barona Jerzego Welczka, Anny Zuzanny von Rauthen, i w XVIII wieku do Renaty von Sobek i hr. J. Dunina.

Fakt występowania rud ołowiu w rejonie Rudy jest potwierdzony przywilejem księcia opolskiego Władysława dla biskupa wrocławskiego wydanym w 1260 roku.

Czynniki decydujące o przemianach krajobrazu wsi Ruda

- Gospodarka rolna prowadzona w systemie trójpolowym decydowała o sposobie zagospodarowania przestrzeni Rudy od czasu jej założenia w XIII wieku do połowy XVIII w.
- Kopalnictwo oraz przeróbka rud cynkowo-ołowiowych i rudy darniowej żelaza. Powierzchniowe wydobywanie węgla kamiennych.

Przemiany układu ruralistycznego wsi Ruda

Wieś Rudę zlokalizowano poza głównymi szlakami komunikacyjnymi, przy trakcie o przebiegu północ-południe biegnącym z Bytomia przez osadę hutniczą położoną w dolinie Bytomki (późniejszą Rudzką Kuźnicę) do Bielszowic i dalej w kierunku Rybnika, Wodzisławia i Bramy Morawskiej. Najbliższym miastem był Bytom położony w odległości ponad 6 km na północny wschód od wsi. Bielszowice znajdowały się ok. 6 km na południe od Rudy. Ruda należała do parafii w Biskupicach wsi założonej w pierwszej połowie XIII wieku (1243), w dolinie Bytomki, w odległości ok. 2 km na północny zachód od Rudy.

Wieś Rudę założono według prawa niemieckiego jako wieś kmiecą typu niwowo-łanowego z placem wiejskim pośrodku. Funkcje placu pełniła niewielka dolina potoku. Zabudowania wsi zostały rozłożone po obu stronach doliny. Cechami charakterystycznymi wsi były: ustalone granice, planowy układ zagród i regularny podział gruntów dostosowany do trójpolowej uprawy pól. We wsi wytyczono pięćdziesiąt małych łąnów, z których siedem należało do sołtysa, pozostałe do biskupa. Sołtys posiadał też młyn. Wieś założono na mocy aktu lokacyjnego, który się nie zachował, a który najprawdopodobniej regulował też zasady dziedziczenia wykluczające możliwość podziału wsi. W Rudzie, w okresie jej zakładania nie było siedziby pańskiej oraz kościoła – wieś należała do parafii w Biskupicach.

W XV wieku we wsi Ruda nastąpiły zmiany w sposobie prowadzenia gospodarki rolnej związane z rozwojem gospodarki folwarcznej. W tym czasie Ruda zarządzana była przez ród Rudzkich, któremu przypisuje się założenie folwarku pańskiego – dominium. Do tego celu Rudzcy wykorzystali grunty gospodarstwa sołtysa, co pośrednio potwierdza położenie gruntów dworskich pomiędzy gruntami chłopskimi. Stan taki utrzymywała się do 1916 roku, kiedy grunty dworskie formalnie włączono do gminnych.

W 1540 roku we wsi Ruda mieszkało 70 osób, wśród których był jeden rzemieślnik. Na terenie wsi znajdował się młyn. W 2. poł. XVI wieku ówczesny właściciel Jan Gierałtowski założył folwark na karczowiskach lasu złotogłowskiego w pobliżu Kuźnicy Rudzkiej. W 1591 roku kupił on wieś Biskupice tworząc majątek rudzko-biskupicki. W 1654 roku przy kościele w Biskupicach założono szkołę, do której uczęszczały też dzieci z Rudy. Jerzemu Welczkowi przypisuje się organizację kolejnego folwarku zwanego Poremką – położonego na południe od Rudy (XVII w.).

Pierwszą mapą przedstawiającą dokładnie rejon lokalizacji wsi Ruda jest mapa von Wrede'go wydana w połowie XVIII wieku²⁴⁴. Na mapie wieś jest umiejscowiona na południowy wschód od Biskupic przy drodze łączącej obie miejscowości. Przy zachodniej granicy wsi, przed pierwszymi budynkami od drogi przecinającej wieś odchodzi w kierunku południowo-zachodnim droga do Zaborza (istniejąca obecnie jako droga polna). Po przeciwległej stronie zabudowań wiejskich, we wschodniej części Rudy, droga przecinająca wieś łączy się z traktem o przebiegu północ-południe. W niewielkiej odległości na północ od zabudowań wsi od traktu odchodzi, w kierunku północno-wschodnim droga do Orzegowa.

²⁴⁴ Pruska mapa wojenna Christiana Friedricha von Wrede'go, sekcja 26, skala 1:34 000. Za: P. Greiner, *Obraz przestrzeni Rudy Śląskiej na pruskiej mapie wojennej Christiana Friedricha von Wrede z lat 1748–1749*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, 2007, s. 28–34.

W kierunku południowym omawiany trakt biegnie, przez folwark Poremba do Bielszowic i dalej na południowy zachód. Wieś Ruda zaznaczona jest w postaci zagród rozmieszczonych po obu stronach przecinającej ją drogi. Kilka z nich znajduje się też przy trakcie północ-południe. W połowie XVIII wieku w Rudzie mieszkało w niej dziewiętnastu siodłaków oraz trzynastu zagrodników i chałupników²⁴⁵, o czym informuje opis dołączony do mapy.

Obraz zagospodarowania terenu wsi Ruda przedstawiony na mapie von Wredego, niewiele się różni od stanu z okresu lokacji wsi w XIII wieku. Znaczące różnice to zmniejszenie powierzchni leśnych kosztem terenów upraw rolniczych i organizacja folwarków: dominium na gruntach sołtyśskich i dwóch folwarków na obszarze wykarczowanych lasów.

Przekształcenia terenu dominium

W Rudzie, jako wsi biskupiej, w okresie jej zakładania nie było siedziby pańskiej. O istnieniu gródka możnowładcy dowiadujemy się z dokumentu Bolka księcia Cieszyńskiego, datowanego na 1412 rok. Obronny dwór drewniany w Rudzie jest potwierdzony dokumentem z 1497 roku.

Murowany dwór, którego pozostałości istnieją do dzisiaj, został wybudowany prawdopodobnie w latach 40. XVII wieku. Jego budowę wiąże się z postacią Aleksandra Białego-Bielskiego. Ze sporządzonego w 1665 roku inwentarza zabudowań dworu rudzkiego dowiadujemy się, że znajdowała się tam jadalnia z izbą pomocniczą (kredensem) oraz sypialnia, kuchnia i komora, w której przechowywano owczą wełnę. W sąsiedztwie dworu stały: budynek dla służby (w którym były kuchnia, jedna duża izba, trzy małe izby i komora), stajnia, trzy stodoły, trzy obory i owczarnia.

Lokalizację dworu i zabudowania dominium przedstawia mapa von Wredego z poł. XVIII wieku. Dominium jest położone w południowo-zachodniej części wsi, Miejsce lokalizacji dworu pokrywa się z lokalizacją ruin obiektu przy krawędzi skarpy Potoku Rudzkiego II. Obszar położony na zachód od dworu, w dolinie potoku, oznaczony jest jako Tírer Gartner, czyli zwierzyniec.

Przekształcenia obszaru osady hutniczej w dolinie Bytomki (od XV w. zwanej Rudzką Kuźnicą)

Huta ołowiu położona w dolinie Bytomki w początkach XV wieku należała do czterech bytomskich gwarków i braci Rudzkich. W połowie XV wieku (1455) prawdopodobnie z powodu wyczerpania się rud ołowiu huta została przekształcona w kuźnicę żelaza, znaną jako Rudzka Kuźnica. Zabudowa Rudzkiej Kuźnicy wrysowana na mapie von Wredego rozciągała się wzdłuż drogi biegnącej północną krawędzią doliny rzeki. Powyżej zabudowy zlokalizowany jest folwark założony w 2. poł. XVI wieku. Na południe od zabudowy w dolinie Bytomki, przy stawie zaznaczona jest kuźnica.

Oprócz stawu kuźniczego w Rudzkiej Kuźnicy w dolinie Bytomki, na wysokości wsi Ruda znajdowały się jeszcze dwa stawy. Były to: staw z samotną zagrodą – prawdopodobnie młynem (obecnie torfowisko) oraz staw położony przy wsi Biskupice, położonej po przeciwnej stronie rzeki. Tam zaznaczona jest kolejna kuźnica. W Biskupicach, pomiędzy zagrodami wrysowany jest symbol kościoła.

²⁴⁵ Siodłacy, czyli kmiecie lub inaczej chłopci łanowi, posiadali po ok. 17–24 ha. ziemi; zagrodnicy (niem. Gartner) 5–6 ha., a chałupnicy (niem. Hausler) 0,2–2 ha. Od XVI w. w strukturze osadniczej wsi obserwowano spadek liczby siodłaków na rzecz zagrodników. Przyczyną tego procesu były rozwój gospodarki folwarcznej oraz możliwość zatrudnienia zagrodników w rozwijających się kopalniach i hutach rudy darniowej żelaza. Dane podane przez Ch.F. von Wrede oparte były na tzw. katastrze fryderycjańskim. Za: P. Greiner, *Obraz przestrzeni Rudy Śląskiej...*

Przekształcenia obszaru położonego na południe od wsi lokacyjnej

Na południowy zachód od wsi Ruda w XVII wieku założono folwark Poremba, opisany na mapie von Wrede'go jako Boremba. Na wschód od folwarku na mapie von Wrede'go zaznaczone jest teren wydobywania węgla kamiennych opisany jako „Stein Kohten”. Prawdopodobnie było to miejsce wybierania węgla z pokładów wychodzących na powierzchnię, często gorących i dymiących w wyniku samozapalenia oraz ulatniania się związków siarki. Pierwszy znany przywilej wydobywania kopalin na terenie wsi Ruda nadany został w 1543 roku przez margrabiego księstwa opolskiego Jerzego Hohenzollerna, ówczesnemu właścicielowi wsi Janowi Gierałtowskiemu. Pierwsze dokumenty potwierdzające eksploatację węgla kamiennych na terenie dawnej wsi Ruda pochodzą z lat 70. XVII wieku.

4.2.2. Ruda w drugiej połowie XVIII wieku

Przynależność administracyjna, właściciele i zarządcy

W 1742 roku, w wyniku pierwszej wojny śląskiej, Ruda znalazła się pod zwierzchnictwem Prus. Pod względem administracyjnym włączono ją do powiatu Bytomskiego. W roku 1748, dobra biskupicko-rudzkie kupił Franz Wolfgang von Stechow – od 1738 roku właściciel Pławniowic. W 1751 roku ze swoich dóbr utworzył majorat rudzko-biskupicko-pławniowicki uprawomocniony w 1752 roku aktem podpisanym przez króla Prus Fryderyka II. W 1798 roku na czele majoratu stanął Karol Franciszek von Ballerstern²⁴⁶ zięć Franza Wolfganga von Stechowa (mąż Marii Elżbiety Augusty von Stechow).

Czynniki decydujące o przemianach krajobrazu wsi Ruda

- Gospodarka rolnicza jest nadal czynnikiem decydującym o krajobrazie Rudy.
- Regulacja zasad wydobywania kopalin za pomocą przepisów prawnych uchwalanego w 1761 roku prawa górniczego. W myśl nowych przepisów prowadzenie eksploatacji górniczej wymagało zgody mającej formę nadania pola górniczego przydzielanego przez Wyższy Urząd Górniczy we Wrocławiu.
- Zwiększona mobilność chłopów, wynikająca z przepisów edyktu zmniejszającego zależność chłopów od pana, wydanego na początku XIX w. Na mocy nowego prawa chłop mógł swobodnie opuścić miejsca zamieszkania, miał możliwość swobodnego zawierania małżeństwa, wyboru zawodu i przyjmowania spadków.

Przekształcenia układu ruralistycznego wsi Ruda

W 2. poł. XVIII wieku układ ruralistyczny wsi Ruda, ukształtowany w wyniku trójpolowej gospodarki rolniczej nie zmienił się. W tym czasie, według tabeli podatku gruntowego, w Rudzie znajdowało się dwadzieścia gospodarstw siodłanych i mieszkało w niej ok. 300 osób. Na przełomie XVIII i XIX wieku liczba mieszkańców Rudy wzrosła do 336 osób. Analizując mapę Reascha z lat 1802–1803, kartowaną w ostatnich latach XVIII wieku, zauważamy, że wokół wsi Ruda zostały wytyczone nowe drogi – dzisiejsze ulice W. Janasa, Kościelna i Cypriana Kamila Norwida. Tereny przy tych ulicach były niezabudowane. Wytyczenie nowych ulic może wskazywać na przewidywany wzrost liczby mieszkańców i konieczność udostępnienia nowych obszarów pod zabudowę. Trakty te są elementem nowego lokalnego układu komunikacyjnego Rudy rozwijającego pierwotny układ ruralistyczny wsi. Na mapie znalazła się też droga łącząca obecną ul. W. Janasa z młynem. Jej fragment zachowany jest w postaci działki drogowej pomiędzy działkami nr 25 i 27 położonym przy ul. W. Janasa.

²⁴⁶ Hrabia Karol Franciszek von Ballestrem (Karl Franz I), żył w latach 1750–1822, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

Przekształcenia terenu dominium

Głównym ośrodkiem organizacyjnym i administracyjnym pozostawał dwór, przy czym zagospodarowanie dominium nie uległo większym zmianom. Wytyczona została natomiast droga łącząca dominium z folwarkiem Poremba (obecnie droga polna). Jest ona pokazana na mapie Reascha. Była to prosta droga od dworu na południe, przecinając dolinę Potoku Rudzkiego II. Jej ślad zachowany jest w podziale pól.

Przekształcenia obszaru Rudzkiej Kuźnicy

Na terenie Rudzkiej Kuźnicy miały miejsce pierwsze zmiany w sposobie zagospodarowania przestrzeni generowane wdrożeniem nowych technologii przemysłowych. Wynikały z przeprowadzonej w 1749 roku przez Franza Wolfganga von Stechowa modernizacji produkcji żelaza, polegającej na zastosowaniu technologii wykorzystującej wielki piec. Instalacja pieca zwiększyła zapotrzebowanie na węgiel, który był pozyskiwany z wychodni znajdujących się w dolinie Potoku Rudzkiego I (Dolinie Janasa). Kolejnym rezultatem modernizacji produkcji żelaza w kuźnicy było przesunięcie się obszaru zabudowy mieszkaniowej osady Rudzka Kuźnica na południe od kuźnicy, bliżej kopalni. Zabudowa jest zaznaczona na mapie Reascha na terenach nad rzeką oraz przy drodze do Rudy. W 1757 roku krótko po sprowadzeniu wielkiego pieca w Rudzkiej Kuźnicy otworzono karcznię. Była to pierwsza odnotowana karczma na terenie Rudy.

Przekształcenia w rejonie doliny Potoku Rudzkiego I i Wzgórza Orzegowskiego

Po wprowadzeniu nowego prawa górniczego Franz Wolfgang von Stechow bardzo szybko, bo już w 1770 roku, uzyskał nadanie uprawniające do wydobywania węgla w rejonie wychodni pokładów węgla, w dolinie Potoku Rudzkiego I (Dolinie Janasa). Kopalnia otrzymała nazwę „Brandenburg”. Lokalizacja pola górniczego „Brandenburg” pokazana jest na mapie Renscha²⁴⁷. Węgiel z kopalni transportowano do Rudzkiej Kuźnicy niewielkimi drogami (ścieżkami). Są one pokazane na mapie Renscha. Ich ślady zachowane są do dzisiaj. Na południe od kopalni „Brandenburg” na mapie zaznaczona jest także piaskownia lub kamieniołom.

Przekształcenia obszaru położonego na południe od wsi Ruda

Pole górnicze „Brandenburg” nie było jedynym istniejącym na terenie Rudy pod koniec XVIII wieku. Inne pola górnicze zaznaczono na mapie Renscha na południe od zabudowań Rudy, w rejonie gdzie na mapie von Wrede’go wrysowana była kopalnia opisana jako „Stein Kohten”.

4.2.3. Ruda w pierwszej połowie XIX wieku

Przynależność administracyjna, właściciele i zarządcy

W 1. poł. XIX wieku Ruda znajdowała się w granicach Prus, w powiecie Bytomskim. W 1798 roku na czele majoratu stanął Karol Franciszek von Ballersterm, zięć Franza Wolfganga von Stechowa, mąż Marii Elżbiety Augusty. Po jego śmierci w 1822 roku zarząd majoratem objął hr. Karol Ludwik²⁴⁸, a następnie w roku 1829 hr. Karol von Ballestrem²⁴⁹. Stał on na czele majoratu do śmierci w 1879 roku.

²⁴⁷ Mapa przeglądowa wykonana przez mierniczego Renscha w latach 1802–1803, za: P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii*, Katowice 2006, s. 101.

²⁴⁸ Hrabia Karol Ludwik von Ballestrem (Karl Ludwig), młodszy brat zmarłego bezpotomnie Karola Franciszka, żył w latach 1755–1829, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

W 1801 roku służbę w majątku rudzkim objął Karol Godula. Pracował na rzecz Ballestremów aż do śmierci w 1848 roku. Wówczas nowym zarządcą dóbr został Anton Johann Klaus. Swoją funkcję sprawował do 1867 roku.

Czynniki decydujące o przemianach krajobrazu wsi Ruda

- Gospodarka rolna. W 1822 roku w Rudzie miała miejsce reforma rolna, której efektem było uwłaszczenie rudzkich chłopów. W 1850 roku rudzkie dominium posiadało 3 255 mórg gruntów rolnych. W rękach gospodarzy chłopskich pozostawało 2 172 mórg.
- Lokalizacja na terenie Rudy strategicznych inwestycji komunikacyjnych o zasięgu ponadlokalnym. W 1830 roku oddano do użytku drogę o długości 21 km łączącą Gliwice z Królewską Hutą (Chorzów). Jej trasa przecinała południowy obszar Rudy (dzisiejsza ul. Zabrzeńska). W 1846 roku uruchomiono linię kolejową relacji Wrocław–Mysłowice. Przecinała ona obszar Rudy ze wschodu na zachód w niewielkiej odległości na północ od zabudowań wsi. Projekt trasy kolejowej przewidywał lokalizację dworca kolejowego w Rudzie. Budowa szosy i linii kolejowej na gruntach wsi miała decydujące znaczenie dla rozwoju i sposobu zagospodarowania przestrzeni Rudy w okresie późniejszym.
- Transformacja technologiczna przemysłu. Na terenie Rudy nastąpiła wymiana starych zakładów przemysłowych (kuźnica żelaza) na zakłady wykorzystujące nowe technologie oparte na węglu. W tym czasie pracę zakończyła huta w Rudzkiej Kuźnicy, natomiast w pobliżu kopalni „Brandenburg” wybudowano nowoczesną hutę cynku, a później hutę żelaza.
- Brak przygotowania właścicieli ziemskich (początkujących przemysłowców) na przyjęcie coraz większej rzeszy pracowników najemnych. W początku lat 20. XIX wieku liczba ludności Rudy wynosiła nieco ponad 430 osób, w tym 22 kmieci, 22 zagrodników, 12 chałupników. Począwszy od lat 20. XIX wieku rozpoczął się skokowy wzrost liczby mieszkańców Rudy. W 1845 roku liczba mieszkańców sięgała już 1 260 osób.
- Pożary mające miejsce na terenie Rudy w połowie XIX wieku. Spowodowały one zniszczenie większej części dotychczasowej zabudowy wsi lokacyjnej.

Przekształcenia układu ruralistycznego wsi Ruda

Stan własności i zagospodarowania przestrzeni Rudy w latach 20. XIX wieku dokumentuje kilka map, w tym: plan katastralny²⁵⁰ w skali 1:1 000 i mapa wojskowa von Diezelsky’ego²⁵¹ sporządzona w 1827 roku. Głównym czynnikiem kształtującym układ przestrzenny wsi było nadal rolnictwo. Gospodarstwa chłopskie rozłożone były przy placu wiejskim na wschód od zabudowań dworskich. Zauważalną zmianą w stosunku do widoku wsi lokacyjnej przedstawianego na wcześniejszych mapach jest wrysowanie ulic otaczających plac (dzisiejsze ul. Starowiejska i W. Bujoczka) oraz pojawienie się zabudowań w północnej części placu wiejskiego. Podobnie jak na mapie Renscha zaznaczone są ulice – dzisiejsza ul. W. Janasa, Kościelna i C.K. Norwida. Nowym elementem – zapowiedzią przyszłej inwestycji – jest zarys przebiegu linii kolejowej wraz ze wskazaniem miejsca lokalizacji dworca na północ od niej. Na planie katastralnym wyraźnie zaznaczony jest podział na niwy chłopskie i pańskie. Na mapie von Diezelsky’ego (1827) po raz pierwszy pojawia się zabudowa przy ul.

²⁴⁹ Hrabia Karol von Ballestrem (Karol Wolfgang; Karl Wolfgang), syn Karola Ludwika, żył w latach 1801–1879, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

²⁵⁰ Plan katastralny Rudy z 1822 r., w zbiorach Muzeum Miejskiego im. M. Chroboka w Rudzie Śląskiej.

²⁵¹ Wojskowa mapa topograficzna, tzw. Ur-Mashtischblätter, sporządzona w 1827 r. w skali 1:25 000 przez von Diezelsky’ego, sekcja Bd. III Bl. 4 (3309 Beuthen), za: P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii...*, s. 110.

Szczęść Boże. Obecnie przy ul. Szczęść Boże 11 znajduje się prawdopodobnie najstarszy dom w Rudzie – tzw. chałupa Jarczyków z 1835 roku. Najdokładniej przebieg dróg i rozlokowanie zabudowy wsi Ruda przedstawia plan Markera²⁵² z lat 20. XIX wieku. Na tym planie wyrysowane są również krzyże lub kapliczki. Obiekty te znajdowały się przy skrzyżowaniu obecnych ulic W. Janasa i Wolności oraz Piastowskiej i Orzegowskiej.

W latach 1840–1844 gmina założyła pierwszą w Rudzie szkołę dla chłopców (dotychczas dzieci rudzkie chodziły do szkoły w Biskupicach). Szkołę wybudowano przy obecnej ul. W. Janasa 28.

W 1850 roku, dwa lata po uruchomieniu linii kolejowej w Rudzie, uruchomiono placówkę pocztową, z której do 1867 roku korzystali też mieszkańcy Biskupic.

Napływ dużej liczby ludzi do pracy przemysłowych oraz brak przygotowania wsi na ich przyjęcie stały się przyczyną problemów z zakwaterowaniem i utrzymaniem czystości. Złą kondycję zdrowotną mieszkańców pogłębiły jeszcze nieurodzaj i klęski głodu, mające miejsce w latach 40. XIX wieku. M.in. w 1842 roku rolnicy skarżyli się, że z uruchomionej w 1815 roku huty cynku „Carl” unoszą się dymy i pyły, które niszczą im plony. Efektem tych zjawisk, podobnie jak na obszarze całego Zagłębia Górnośląskiego, były mające miejsce w latach 1845–1853 pożary, głód (1845, 1850) i powtarzające się wybuchy epidemii cholery (1845, 1852–1853). W wyniku tych kataklizmów zmarło wielu mieszkańców wsi. Zostali oni pochowani w zbiorowej mogile w rejonie skrzyżowania dopiero co uruchomionej linii kolejowej z drogą do Biskupic (ul. Szczęść Boże). Stan zagospodarowania Rudy, po mających miejsce w połowie wieku pożarach, odzwierciedlony jest na planach Güttlera²⁵³ sporządzonych w latach 1854 i 1856. Dowiadujemy się z nich, że pożary objęły przede wszystkim południową i zachodnią część wsi. Zniszczona została większość drewnianej zabudowy, przede wszystkim w pobliżu dworu i na południe od ulicy W. Bujoczka oraz na wysokości dworu na północ od ul. Starowiejskiej.

Przekształcenia terenu dominium

Na mapach z lat 20. XIX wieku grunty dworskie zajmują całą zachodnią część wsi lokacyjnej. Zabudowania dworskie rozłożone są na południe od dzisiejszej ul. W. Bujoczka. Obszar w dolinie potoku na zachód od dworu, opisany jest, jak poprzednio, jako zwierzyniec (Tiergarten). Informacje dotyczące rozmieszczenia budynków na terenie dominium dostarcza opis sporządzony w 1830 roku²⁵⁴. Dwór był wówczas budynkiem murowanym, z dachem pokrytym gontem. Obok niego stał kolejny murowany dom (być może dom, w którym mieszkał Godula), dalej dom leśniczego i owczarza. W 1845 roku w folwarku dworskim znajdowała się owczarnia i 4 budynki gospodarcze. Hodowano w nim 100 świń. Na należącym do dworu terenie położonym na północ od dzisiejszej ul. Starowiejskiej wyrysowane są niewielkie obiekty. Prawdopodobnie były to budynki mieszkalne przeznaczone dla pracowników najemnych. W wyniku mających miejsce w połowie XIX wieku pożarów, większa część zabudowy dominium uległa zniszczeniu. Na planach Güttlera brak jest zabudowań folwarcznych – zachowane są jedynie dwór oraz dwa budynki przy południowej granicy dominium.

Przekształcenia na terenie Rudzkiej Kuźnicy²⁵⁵

²⁵² Mapa wykonana przez mierniczego górniczego Markera w latach 20. XIX w. w skali 1:8000, za: P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii...*, s. 109.

²⁵³ Mapa W. Güttlera, wielkoskalowe mapy górnicze z 1854 r. (Ruda i Orzegów), z 1856 r. (tylko Ruda), za: P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii...*, s. 120.

²⁵⁴ Z. Jedynek, *Dzieje dworu w Rudzie...*, s. 37.

²⁵⁵ Rudahammer Kolonie – (1894) Gmina Ruda (Gemeinde Ruda), sąd w Zabrze (Amtsgericht Zabrze), poczta Ruda (Post Ruda), 874 mieszkańców (Einwohner, 1885), za: *Deutsche Verwaltungsgeschichte von der*

W latach 20. XIX wieku przystąpiono do wygaszania produkcji w kuźnicy żelaza. Ostatecznie zamknięto ją w latach 1822–1823. Obiekty kuźnicy (poza stawem) nie są wrysowane już na mapie wojskowej von Diezelsky'ego z 1827 roku. Istnieje natomiast zabudowa mieszkaniowa zlokalizowana jak poprzednio na południe od nieistniejącej już kuźnicy, przy wylocie dróg prowadzących na Wzgórze Orzegowskie.

Przekształcenia w rejonie doliny Potoku Rudzkiego I i Wzgórza Orzegowskiego

W pierwszych latach XIX wieku, z inicjatywy i pod kierunkiem Karola Goduli, wybudowano hutę cynku „Carl”. Rozpoczęła ona działalność w 1815 roku. Już w roku 1821 roku została rozbudowana. Zabudowania huty cynku zlokalizowano na południe od drogi z Rudy do Orzegowa, pomiędzy strumieniami zasilającymi Potok Rudzki I. Obiekty huty są pokazane na mapach z lat 20. XIX wieku. Sposób połączenia traktu z Rudzkiej Kuźnicy do wsi Ruda z drogą do huty cynku (pokazany na planie Markera) sugeruje, iż jest to główny kierunek transportu pomiędzy hutą cynku i Rudzką Kuźnicą. Taki układ dróg może wskazywać na zatrudnienie w hucie, przede wszystkim, osób pracujących wcześniej w kuźnicy żelaza. Cały czas nie zmniejszało się też zapotrzebowanie na węgiel. W 1823 roku w kopalni „Brandenburg” uruchomiono nowy szyb o głębokości 85 m, a w 1833 roku oddano do użytku pole górnicze „Neue Brandenburg”.

W tym czasie zaczęły powstawać pierwsze budynki mieszkalne na Wzgórzu Orzegowskim. Były one przeznaczone dla pracowników kopalni „Brandenburg” i nowo wybudowanej huty cynku „Carl”. W 1831 roku są one opisane jako kolonia Karola.

Przekształcenia obszaru położonego na południe od zabudowań wsi lokacyjnej

Na terenach położonych na południe od wsi lokacyjnej Ruda w pierwszej połowie XIX wieku otrzymano nadania na wiele pól górniczych i uruchomiono kilka kopalń. M.in. w 1821 roku uruchomiono kopalnię „Catharina” (nadanie z 1819 r.), w 1841 roku kopalnię „Oscar” i „Fabrique” (nadanie 1823 r.). W latach 1830–1846 uzyskano nadania na pola górnicze, m.in.: „Bessere Zukunft” (1839), „Wolfgang” (1841), „Ehrenfrid II” (1842), „Christoph” (1843), oraz w 1845 roku „Cicero”, „Carl Emanuel” (uruchomione w 1846 r.), „Ruda” i „Carol Ludwig”.

Przy skrzyżowaniu drogi Gliwice–Chorzów z traktem z Rudy do Bielszowic w 1846 roku zaczęły powstawać pierwsze budynki kolonii Carl-Emanuel, do budowy których wykorzystywano cegły wyprodukowane w istniejącej nieopodal cegielni i szamotowni (1822) oraz wytwórni klinkieru (1854).

4.2.4. Zagospodarowanie przestrzenne Rudy i jego zmiany w okresie od połowy XIX wieku do lat 20. XX wieku

Przynależność administracyjna, właściciele i zarządcy

Na czele majoratu od 1829 do 1879 roku stał hr. Karol von Ballestrem. Po jego śmierci w 1879 r. kierownictwo majoratem przejął syn hr. Franciszek von Ballestrem²⁵⁶. Funkcję sprawował do swojej śmierci w 1910 roku. Następnie na czele majoratu stanął hr. Walenty von Ballestrem²⁵⁷. Pełnił tę funkcję do śmierci w 1920 roku.

Reichseinigung 1871 bis zur Wiedervereinigung 1990 von Dr. Michael Rademacher M.A, Kreis Zabrze, za: https://treemagic.org/rademacher/www.verwaltungsgeschichte.de/sch_zabrze.html [dostęp: 8.05.2019]

²⁵⁶ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

²⁵⁷ Hrabia Walenty von Ballestrem (Walenty Wolfgang Gustaw Aleksander Józef Christiran; Valentin Wolfgang) żył w latach 1860–1920, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

W 1885 roku zarządcą majoratu został Franz Pieler. Po jego śmierci w 1910 roku funkcję zarządcy przejął jego syn, również Franz. Za czasów Pielera starszego na terenie Rudy miał miejsce bardzo duży ruch budowlany.

W 1914 roku wybuchła I wojna światowa, trwała do roku 1918. W latach 1919–1921 miały miejsce kolejne powstania śląskie oraz plebiscyt. Efektem tych wydarzeń było włączenie Rudy do autonomicznego województwa śląskiego, wchodzącego w skład odrodzonego państwa polskiego.

Czynniki decydujące o krajobrazie Rudy

- Przyjęcie tzw. ordynacji powiatowej (1872), regulującej zasady powoływania i działania gmin i powiatów. W 1873 roku Ruda znalazła się w granicy powiatu zabrzańskiego, jednego z czterech powiatów powstałych z podziału dawnego powiatu bytomskiego. W 1874 roku powołano w Rudzie Urząd Stanu Cywilnego.
- Rosnąca liczba mieszkańców Rudy. Pomimo tragedii i klęsk połowy wieku, nie zmniejszył się napływ nowych pracowników do powstających obiektów przemysłowych. W połowie XIX wieku w Rudzie mieszkały 3 242 osoby. Z tej liczby 1 045 osób zatrudnionych było w kopalniach, 186 w hucie cynku, i 20 w budowanej wówczas hucie „Bertha”. W kolejnych latach liczba ludności Rudy rosła lawinowo i na przełomie XIX i XX wieku osiągnęła poziom ok. 15 tysięcy. W 1916 roku, przed połączeniem gruntów gminnych i dworskich, w Rudzie mieszkało ponad 20 tysięcy osób z czego prawie 15 tysięcy było mieszkańcami gminy, a ponad 5 i pół tysiąca mieszkańcami obszaru dworskiego.
- Rozwój życia społecznego. W Rudzie zaczynają powstawać związki i towarzystwa zrzeszające grupy zawodowe, społeczne lub wyznaniowe. Obok organizacji niemieckich powstawały też polskie m.in. w 1889 roku, w wyniku strajków, powstał Związek Wzajemnej Pomocy Chrześcijańskich Robotników Górnośląskich – pierwszy związek zawodowy samopomocowy. Rok później (1890) założono Towarzystwo Chrześcijańskich Przemysłowców. Przy tej organizacji działał m.in. teatr amatorski i chór „Echo”. W 1893 roku zawiązał się związek włościański – Związek Posiedzieli Domów i Gruntów.
- Powołanie Związku Komunalnego Ruda (1900) zrzeszającego władzę samorządową i właściciela dominium (Ballestremów). Zadaniem związku była realizacja inwestycji komunalnych takich jak: budowa i utrzymanie dróg, zaopatrzenie w wodę i elektryczność, pobór podatków, nadzorowanie planu zabudowy, prowadzenie szkolnictwa, utrzymanie straży pożarnej, policji oraz opieka nad ubogimi. Związek został powołany jako próba rozwiązania problemów powstających przy realizacji inwestycji, ze względu na strukturę własności gruntów Rudy. W 1916 roku gmina przejęła część gruntów dworskich w celu usprawnienia procesu inwestycyjnego. W tym czasie Ruda jest zaliczana do osad robotniczych o charakterze miejskim bez praw miejskich.
- Uruchomienie na terenie Rudy strategicznych obiektów komunikacyjnych. Znaczącą rolę w dalszym rozwoju Rudy odegrała lokalizacja linii kolejowej (1848) z dworcem. Budowa tych obiektów oraz rosnący ruch w kierunku dworca kolejowego z wiosek, osad i kolonii robotniczych położonych na południe od Rudy, spowodowały wzrost znaczenia komunikacyjnego traktu o przebiegu północ–południe. Zniszczenia będące wynikiem pożarów pozwoliły na jego modernizację i wytyczenie nowego przebiegu, czyli dzisiejszej ulicy Wolności. Dwa kilometry na południe od Rudy powstało wówczas skrzyżowanie nowo wytyczonej ulicy Wolności i drogi z Gliwic do Królewskiej Huty (ulicy Zabrzańskiej). Znalazło się ono w rejonie budowanej wówczas kolonii Karol Emanuel, do dziś zwane jest „karmeńskie”. Pomiędzy posesjami leżącymi przy Placu Chopina nr 3 i 5 zachowana jest działka drogowa pierwotnego przebiegu traktu północ–południe. W 1856

roku ukończono kolejne połączenie komunikacyjne: Szosę Akcyjną Kuźnica Rudzka–Grzybowice, biegnącą przez Zabrze.

Przekształcenia układu ruralistycznego wsi Ruda

Po mających miejsce w połowie wieku XIX pożarach, dawny układ ruralistyczny wsi Ruda nie odzyskał cech wsi kmiecej. Odbudowa wsi postępowała bardzo powoli, bez zachowania rygoru ładu przestrzennego. Większość gospodarstw rolnych dawnych kmieci nie została odbudowana. Na terenie wsi lokacyjnej powstawały przede wszystkim niewielkie zagrody o charakterze małorolnym, lokalizowane raczej we wschodnich częściach ulic wytyczonych na przełomie XVIII i XIX w. (obecnie ul. W. Janasa i Kościelnej). Budynki mieszkalne lokalizowane były zazwyczaj szczytem do drogi. Często zamiast domów kmiecych budowano niewielkie obiekty z mieszkaniami na wynajem. Nowe budynki były murowane. We wschodniej części układu ruralistycznego wsi lokacyjnej wprowadzono zmiany polegające na wytyczeniu nowego przebiegu traktu północ–południe.

Najstarsze zachowane na terenie wsi lokacyjnej budynki mieszkalne, wyrysowane już na mapie topograficznej, tzw. Maschtischblätter²⁵⁸ z 1883 roku, to obiekty przy ul. W. Bujoczka 13 i Starowiejskiej 3 oraz Starowiejskiej 12, 15, 19, 21 i 27. Jedyne zagroda przy ul. Starowiejskiej 3 ma charakter zbliżony do zagrody śląskiej (z dużym domem mieszkalnym, mniejszym dla rodziców i budynkami gospodarczymi rozmieszczonymi w tylnej części podwórza). Podobne zagrody budowano w tym czasie np. w Dąbrówce Małej czy Chorzowie Starym.

Przy ul. W. Bujoczka lokalizowano obiekty użyteczności publicznej. W 1877 roku pod numerem 12 wzniesiono budynek gminnej szkoły dla dziewcząt. Za nim w 1887 roku powstał drugi obiekt szkolny dla uczniów niemieckojęzycznych, tzw. Fiskalische Schule i plac do ćwiczeń. Obecnie mieści się tam Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. Działka przy ul. W. Bujoczka 2 była wykorzystywana jako plac handlowy. W latach 1906–1907 wybudowano tam szkołę. Budynek pełni swoją funkcję do dzisiaj. Obiekty mają ceglane elewacje i są posadowione na kamiennych podmurówkach.

Przed rokiem 1883 powstał budynek restauracji położony przy Placu Chopina 1–3. Przy ulicy Kościelnej w 1869 roku wzniesiono kompleks obiektów sakralnych o wystroju neogotyckim i ceglanych lub ceglano-kamiennych elewacjach, w tym kościół pw. Matki Boskiej Różańcowej oraz budynek klasztoru oo. Jezuitów. Przy kościele znajdował się cmentarz (obecnie zamknięty). Z inicjatywy Ballerstermów uruchomiono też szkołę gminną dla dziewcząt prowadzoną przez siostry Boromeuszki (nie istnieje). W 1874 roku kompleks wzbogacono o niewielki szpital (nie istnieje). Obiekty te są zaznaczone na mapie²⁵⁹ z 1883 roku. W 1901 roku uruchomiono cmentarz zlokalizowany na południowy zachód od kościoła (ul. Porębska).

W 1910 roku przy ul. Kościelnej, na wschód od kompleksu zabudowy sakralnej, rozpoczęto budowę kolonii robotniczej. Tworzą ją murowane z cegły i kamienia domy przeznaczone dla kilku rodzin. Towarzyszą im podobne budynki gospodarcze. Stojący przy skrzyżowaniu ulic Kościelnej i Wolności kamienny krzyż z 1897 roku wkomponowano w wybudowany tam budynek. Kolonię powiększono w 1922 roku o podobne budynki położone na południe od zespołu przy ulicy S. Staszica.

Najdawniejszą zachowaną zabudowę przy ul. W. Janasa reprezentują dwa niewielkie budynki posadowione pod kątem do ulicy z przedogródkami (nr. 5, 15) oraz jeden budynek

²⁵⁸ Pruska mapa topograficzna, tzw. Mashtischblätter, sekcja 3309, kartowana w latach 1858–1888 w skali 1:25 000, pierwsza edycja z 1881 r. Były uzupełniana i wydawana do lat 30. XX w. P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii*, 2006, s. 121.

²⁵⁹ Tamże.

ustawiony szczytem do ulicy (nr 6). Na przełomie XIX i XX wieku przy ul. W. Janasa powstało kilka budynków wielorodzinnych – kamienic.

Na obszarze położonym na północ od zachodniej części ul. Starowiejskiej zlokalizowane były niewielkie budynki należące do dominium, przeznaczone dla pracowników najemnych. W początkach XX wieku wybudowano tam zespół budynków kolonii Białasa. Tworzyły ją wbudowane przed 1904 rokiem dwurodzinne domki w ogrodach, zlokalizowane przy ul. K. Miarki 1, 2, 3, 4, 5, 7, uzupełnione w 1906 roku budynkami wielorodzinnymi położonymi przy ul. M. Curie-Skłodowskiej. W 1909 roku powstał kolejny zespół budynków dwurodzinnych przy ul. J. Ligonii 1, 2, 3, 4, 5, 6. Towarzyszył im budynek wielorodzinny przy ul. J. Ligonii 7. Wszystkie budynki mają ceglane elewacje.

Kolejnym domem wielorodzinnym wybudowanym na terenie należącym do dominium był obiekt z 1909 roku zlokalizowany przy ul. Macieja 1. W 1905 roku na kolonii Szczęść Boże, budowanej od lat 30. XIX wieku, oddano do użytku szkołę.

Przekształcenia terenu dominium

W 2. poł. XIX wieku prowadzono odbudowę obiektów dominium. Dwór, który najmniej ucierpiał w pożarach, był nadal siedzibą zarządu klucza dóbr hrabiów Ballestremów z Pławniowic. W 1872 roku na krótko wygospodarowano w nim miejsce na pierwszą siedzibę gminy i urzędu okręgowego. W 1874 roku siedzibę urzędu gminy przeniesiono do domu przy ul. Starowiejskiej, należącego do ówczesnego wójta Karla Brolla, natomiast we dworze umieszczono siedzibę dopiero co powołanego Urzędu Stanu Cywilnego.

W latach 90. XIX wieku nadal rozbudowywano dominium. M.in. w 1889 roku przy ul. W. Bujoczka 22 i 24 wybudowano 2 budynki dla służby wraz z piecem do pieczenia chleba (*piekarok*). W roku 1894 przy ul. Kościelnej 37, rozpoczęto budowę stodoły. W 1902 roku powstały plany przebudowy poddasza dworskiego na cele mieszkalne.

Przekształcenia obszaru położonego na północ od torów kolejowych – centrum administracyjno-usługowo-mieszkalne Ballestremów (koniec XIX wieku)

Na północ od torów kolejowych wybudowano pierwszy dworzec towarowo-osobowy (1861). Wokół niego zaczęto organizować układ komunikacyjny – wytyczono nowe ulice: m.in. ul. Kędzierzyńską biegnącą wzdłuż torów w kierunku zachodnim, Ogrodową prowadzącą na północ i R. Sprusa łączącą ul. Ogrodową z traktem północ-południe (ul. Ballestremów). Tereny przy ul. Kędzierzyńskiej przeznaczono prawdopodobnie na nowe centrum Rudy. Przy ul. R. Sprusa 4 już w 1857 roku uruchomiono szkołę. Obecnie znajduje się tam szkoła wybudowana w okresie międzywojennym (1937). Decyzja o przeniesieniu dworca kolejowego na południową stronę torów (1886) pokrzyżowała plany budowy centrum przy ul. Kędzierzyńskiej. Nieco później wytyczono obejście ul. Ballestremów (ul. Piastowska). Rozpoczyna się ono przy ulicy Wolności i biegnie wzdłuż południowej strony torów, by po ich przekroczeniu skierować się na północny zachód i włączyć w dawny trakt północ-południe w pobliżu odejścia do Orzegowa (ul. Orzegowskiej). Przestrzeń pomiędzy ulicami Ballestremów, Ogrodową, R. Sprusa przeznaczono na centrum administracyjno-mieszkalniowe zakładów Ballestremów. Większość z wybudowanych tutaj obiektów jest zachowana do dzisiaj. Przy ul. Ballestremów 16, w pobliżu torów kolejowych, wybudowano budynek dyrekcji koncernu. Obecnie obiekt jest całkowicie przebudowany. Przy ul. Ogrodowej 3, 3a wybudowano willę z dużym ogrodem dla dyrektora generalnego. Przy ul. R. Sprusa 6 powstał budynek wielorodzinny dla pracowników. W latach 90. XIX wieku przy ul. Ballestremów 2, 4, 6, 8 wybudowano niewielki zespół domów dwurodzinnych (przed 1898 rokiem). Towarzyszyły im dwa budynki usługowe (Ballestremów 12 i 12a), z których obecnie zachowany jest tylko jeden. Zespół powiększono w roku 1906, budując kolejne domy dwurodzinne przy ulicach Sprusa 1, 3, 5, 7 i Piastowskiej 10, 12, 14, 21. W roku 1907

zabudowę przy ul. R. Sprusa uzupełniono o dwa budynki wielorodzinne nr 9 i 11, z których ten drugi przeznaczony był dla urzędników. Wszystkie obiekty mają ceglane elewacje. Przy skrzyżowaniu ulic R. Sprusa i Piastowskiej znajduje się niewielki drewniany pawilon dawnej mleczarni.

W latach 80. XIX wieku, na zachód od ul. Piastowskiej, na skraju ogrodów przy torach kolejowych, wybudowano trzy budynki mieszkalne dla pracowników kopalni „Brandenburg” (ul. Marii Konopnickiej 5, 7, 9). Jakiś czas później, pod koniec XIX wieku, na terenie ogrodów położonych na wschód od ul. Ballestremów zaczęto urządzać park (Park im. A. Koziola). Znalazł się tam m.in. pawilon muzyczny z kolumnadą wybudowany w 1904 roku. Zachował się z niej tylko fragment środkowy, pozostała część została rozebrana w 1935 roku. W 1910 roku w północnej części parku ustawiono kamienny krzyż pasyjny z zespołem figur: Matki Bożej i św. Jana Ewangelisty oraz św. Marii Magdaleny.

W dalszej części ul. Piastowskiej (nr 16) w 1902 roku rozpoczęto budowę kościoła pw. św. Józefa. Ukończono ją w 1904 roku. Kilka lat później (1910) przy kościele ukończono budowę plebanii. Otoczone dużym ogrodem, murowane z cegły budynki zespołu posadowione są na kamiennej podmurówce. Zespół był własnością Ballestremów do 1910 roku.

W tym czasie powstawała też zabudowa przy ul. Piastowskiej, m.in. pod nr 19, w 1907 roku powstał budynek domu związkowego, później przebudowany na mieszkania i lokal handlowy. Obiekty mają ceglane elewacje.

Przekształcenia terenów położonych na wschód od ul. Piastowskiej, w rejonie doliny Potoku Rudzkiego I i na Wzgórzu Orzegowskim

Przy hucie cynku „Carl” (1815) zlikwidowano staw hutniczy, zastępując go niewielkim zbiornikiem. W latach 90. XIX wieku w hucie funkcjonowała szamotownia. Koncesje na produkcję szamotu otrzymano w 1886 roku. W 1892 roku w hucie rozpoczęto ograniczanie produkcji, a w 1908 roku – po prawie 90 latach funkcjonowania – ostatecznie zamknięto hutę cynku „Carl”.

W 1855 roku na wschód od huty cynku, po przeciwnej stronie Potoku Rudzkiego I (Doliny Janasa), uruchomiono hutę żelaza „Bertha”. Sprowadzono do niej nowy wielki piec na koks. W 1867 roku hutę rozbudowano. Zastąpiła ona zamkniętą w latach 1822–1823 kuźnicę żelaza. Jej obiekty widoczne są już na planie Güttlera (1854–1856). Jeden z tych obiektów istniał w tym miejscu już na planach z lat 20. XIX wieku. W wyniku szkód wyrządzonych przez pożary w 1885 roku, huta „Bertha” została wygaszona.

W 2. poł. XIX wieku i w okresach następnym na terenie Rudy najlepiej rozwijało się górnictwo węgla kamiennych. Intensywnie rozwijała się kopalnia „Brandenburg”. W 1857 roku przy ul. M. Konopnickiej rozpoczęto drażenie szybu „Franz”(później szyb „Franciszek”) o głębokości 317 m. W 1869 roku szyb „Franz” otrzymał nową maszynownię. W 1879 roku przystąpiono do drażenia następnego szybu „Johan” o głębokości 226 m. W 1891 roku wydrążono szyb „Baptist” o głębokości 328 m. W 1903 roku w pobliżu szybu „Franz” wybudowano remizę zakładowej straży pożarnej kopalni „Brandenburg”, w 1909 roku przy cechowni szybu „Franz” powstały mieszkania dla dwóch urzędników. Wszystkie wymienione obiekty są obecnie w ruinie lub nie istnieją.

W 1859 roku w pobliżu huty cynku, przy skrzyżowaniu dzisiejszych ulic Orzegowskiej i J. Matejki (ul. Orzegowska 6), wzniesiono kapliczkę, przy której pracownicy pobliskich zakładów mogli raz w miesiącu uczestniczyć w polowej mszy świętej. Był to pierwszy obiekt sakralny na terenie Rudy. W 1870 roku w miejscu kapliczki wzniesiono kaplicę pw. św. Józefa (obecnie św. Piusa X). Fundatorem był Carl Wolfgang von Ballestrem.

Na przestrzeni lat wielokrotnie zmieniała się zabudowa kolonii Karola na Wzgórzu Orzegowskim. Na planie z 1822 roku zaznaczony jest ciąg budynków patronackich (rejon ul. Wandy). Zabudowa ta powtórzona jest na planie Güttlera (1854–1856). Zespół tworzą budynki mieszkalne i gospodarcze ustawione naprzemiennie w rzędzie. Na mapie²⁶⁰ z 1883 roku widoczna jest kolejna faza kolonii Karola wybudowana w latach 1866–1867. Na miejscu dawnych budynków dla robotników postawiono ceglane parterowe budynki (ul. Wandy 2, 6, 8 i Kilińskiego 7). Na mapie zaznaczone są też prywatne domy (ul. Kilińskiego 11 i 13, przebudowane) oraz zagroda gospodarstwa rolnego (ul. Wylężoła 1). W początku lat 70. XIX wieku w pobliżu tego zespołu wybudowano szkołę zwaną „stodołą”, rozebraną w 1938 roku. W początkach XX wieku kolonię uzupełniono o nowe obiekty. M.in. w 1906 roku wybudowano budynki wielorodzinne przy ul. Górniczej 3 i 4, w 1907 roku kolejne przy ul. Górniczej 1 i 2. W 1911 roku powstały budynki wielorodzinne przy ul. Bartosza Głowackiego 1, 2, 3, 6 uzupełnione w roku 1911 o kasyno (Kilińskiego 4).

W 1873 roku przy ul. J. Achtelika 4 otworzono tzw. dom wdów. Mieszkankami opiekowały się Boromeuszki. Znajdowało się tam też przedszkole i Szkoła Robót Ręcznych. Obiekt uwidoczniiony jest na mapie²⁶¹ z 1883 roku. Dom wdów został rozbudowany w 1907 roku. Na tej samej mapie pokazane są też dwa istniejące do dzisiaj niewielkie domy położone przy ul. Orzegowskiej 2 i 4. Budynek nr 4 zachowany jest w pierwotnej formie.

Rudzka Kuźnica

W Rudzkiej Kuźnicy na przełomie XIX i XX w. wybudowano kolonię murowanych z cegły domów pracowniczych o tej samej nazwie. W 1898 roku oddano do użytku linie tramwajową łączącą Zabrze z Bytomiem, biegnącą przez Kuźnicę Rudzką. W 1904 roku w Rudzkiej Kuźnicy oddano do użytku szkołę. W 1905 roku rozpoczęto budowę Szpitala Brackiego. Obiekt oddano do użytku w 1910 roku. W wyniku szkód górniczych szpital rozebrano w 1935 roku.

²⁶⁰ Pruska mapa topograficzna, tzw. Mashtischblätter, sekcja 3309, kartowana w latach 1858–1888 w skali 1:25 000, pierwsza edycja z 1881 r. Były uzupełniana i wydawana do lat 30. XX w. P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii*, 2006, s. 121.

²⁶¹ Tamże.

Przekształcenia obszaru położonego w pasie na południe od torów kolejowych oraz wzdłuż i na wschód do ul. Wolności

Pod koniec XIX wieku bardzo intensywnie przystąpiono do zagospodarowywania terenów po południowej stronie torów oraz wzdłuż ulicy Wolności tworząc tam centrum administracji samorządowej oraz lokując obiekty usługowe i mieszkaniowe przeznaczone przede wszystkim dla urzędników gminnych, wyższych urzędników dominium.

Pod koniec XIX wieku na południową stronę torów kolejowych przeniesiono obiekty dworca osobowo-towarowego. Nowy dworzec wybudowano przy torach na zachód od ul. Wolności (1886). Na wschód od tej ulicy pomiędzy torami i ul. Piastowską wygospodarowano duży teren dworca przeładunkowego. W początkach XX w. mieściła się tam rudzka komora towarowa z placem przeładunkowym.

Wśród zachowanych obiektów wybudowanych w tym czasie znalazły się m.in.: gospoda hrabiowska wybudowana w 1897 roku w pobliżu dworca przy ul. Wolności 1. Na tyłach gospody znajdował się niewielki ogród. Naprzeciw gospody, po przeciwnej stronie ul. Wolności urządzono plac miejski, gdzie organizowano targowiska (pl. Żwirki i Wigury). Ok. 1905 roku we wschodniej części placu targowego stanął budynek chłodni i hali targowej. Na krótko przed I wojną światową wybudowano też zachowany, drewniany budynek mleczarni. W 1894 roku przy ul. Wolności 2 powstał budynek apteki, a 1897 roku przy ul. Wolności 8 wybudowano gmach poczty.

W kolejnych latach następowała modernizacja i rozbudowa, wybudowanego w 1. poł. XIX wieku, układu komunikacyjnego. W 1889 roku ulicę Wolności (wówczas ul. Główną) utwardzono i oświetlono na odcinku od dworca do ul. Kościelnej. W 1901 roku ulicami Wolności i Piastowską poprowadzono linię tramwajową na trasie Rudzka Kuźnica – Kolonia Karol Emanuel. Linię tę zlikwidowano w 1907 roku ze względu na niską opłacalność. W 1903 r. oddano do użytku tunel pod torami w ciągu ul. Piastowskiej i zlikwidowano dawny przejazd łączący ulice Wolności i Ballestremów.

W początkach XX wieku zaczęto zagospodarowywać teren wznoszący się na południe od placu miejskiego (pl. Żwirki i Wigury), tworząc zabudowę ul. Bankowej i sąsiednich. Wśród zachowanych obiektów można wymienić domy dla urzędników wybudowane w latach 1903–1908 przy ul. Bankowej 2, 4, 6, 8, 9, willę przy ul. Bankowej 11 (1909) oraz willę urzędniczą z dużym ogrodem, wybudowaną przy skrzyżowaniu ulic Bankowej i A. Mickiewicza (ul. Mickiewicza 2, 1912). W pobliżu niej, przy ul. Powstańców 16, znajdowała się willa Franza Pielerera, wybudowana na przełomie XIX i XX w. W dalszej części ul. Bankowej znajduje się robotnicza zabudowa wielorodzinna (familoki murowane z cegły), związana z kopalnią „Fabrique”. Przy ul. C.K. Norwida powstały w końcu XIX wieku niewielkie budynki wielorodzinne, realizowane przez mniej zamożnych inwestorów.

Przy ul. Wolności lokalizowano przede wszystkim obiekty użyteczności publicznej. Przy skrzyżowaniu ul. Bankowej z ul. Wolności w 1895 roku wybudowano szkołę żeńską. Około 1906 roku przy ul. Wolności 10 oddano do użytku budynek ratusza (tzw. niemiecki ratusz). Budynek był siedzibą urzędu do 1922 roku, kiedy przeznaczono go na siedzibę sądu powiatowego. W 1912 roku przy ul. Wolności 26 uruchomiono szkołę dokształcającą z salą gimnastyczną. W 1922 r. obiekt został zaadaptowany na siedzibę gminy. W drugiej dekadzie XX wieku zaprojektowano willę dyrektora koksowni (nr 12) oraz budynek dla dwunastu rodzin urzędniczych (nr 13). Cały czas przy ul. Wolności pozostawały fragmenty zagospodarowane wcześniejszymi obiektami, np. na wysokości ul. Wolności 20 znajdowały się niewielkie domki mieszkalne obecnie zastąpione wieżowcem.

Zrealizowaną w tym okresie zabudowę wyróżniają ceglane elewacje w różny sposób (zależnie od czasu powstania i autora projektu) zdobione wątkami kamiennymi.

Przekształcenia na obszarze położonym na południe od wsi Ruda – kolonia Karol Emanuel

Na południe od wsi Ruda bardzo intensywnie rozwijał się przemysł wydobywczy węgla kamiennych. W latach 1855–1857 na gruntach pańskich Rudy nadano pola górnicze: „Berthawunsch” (1855), „Maria Anna” (1856), „Neue Veronika”, „Leithold”, „Castellengo” (1857). W 1845²⁶² roku uruchomiono kopalnię „Wolfgang” realizując nadanie z 1841 roku. Włączono do niej wszystkie niewielkie kopalnie pracujące do tej pory w tym obszarze. W 1872 roku uruchomiono szyb „Valentine” (kopalnia „Wolfgang”) o głębokości 365 m. W 1896 roku powstał szyb „Elisabeth” o głębokości 269 m. W 1912 roku wydrążono szyb wydobywczy „Nicolai” (później „Mikołaj”) o głębokości 445 m. W 1916 roku w pobliżu kopalni „Wolfgang” uruchomiono koksownię (późniejsza nazwa „Walenty”), a w 1917 roku w pobliżu tych zakładów uruchomiono jeszcze elektrownię „Nicolai” (później „Mikołaj”).

W latach 60. XIX wieku powstały kolejne budynki kolonii Karol Emanuel. Pierwsze domy wzniesiono tam już w latach 40. XIX wieku (nie istniejące) – na ich miejscu stoi zajazd rudzki. W 1865 roku na terenie kolonii powstała koedukacyjna szkoła zawodowa. 1898 roku w ciągu ulicy Zabrzeńskiej uruchomiono linię tramwajową z Gliwic przez Zabrze, południową Rudę (Porembę i kolonię Karol Emanuel) do Piekar Śląskich.

4.2.5. Zagospodarowanie przestrzenne Rudy w okresie międzywojennym

Przynależność administracyjna, właściciele i zarządcy

Od 1920 roku na czele majoratu stał hr. Mikołaj von Ballestrem²⁶³. W wyniku plebiscytu i powstań śląskich Ruda znalazła się w granicach odrodzonego państwa polskiego, w autonomicznym województwie śląskim. W 1922 roku zarząd majoratu przeniesiono do Gliwic. W tymże roku przedsiębiorstwa Ballestremów znajdujące się w Polsce skupiono we „Wschodnio-Górnośląskich Zakładach Mikołaja hr. Ballestrenma”.

W 1922 roku utworzono powiat rudzki (zlikwidowany w 1924 r.). Od 1924 roku gmina Ruda należała do powiatu świętochłowickiego. Ruda była gminą graniczną. Znajdowały się w niej przejścia graniczne: kolejowe oraz cztery drogowe: Kolonia Karol Emanuel – Zabrze (ul. Zabrzeńska), kolonia Szczęść Boże – Biskupice (ul. Szczęść Boże); kolonia Rudzka Kuźnica – Biskupice (ul. Jana III Sobieskiego), oraz kolonia Rudzka Kuźnica – Bobrek (ul. Piastowska).

W okresie po włączeniu Rudy do państwa polskiego nastąpiły zmiany nazw zakładów przemysłowych istniejących na jej terenie. Od 1924 roku kopalnia „Brandenburg” była nazwana kopalnią „Wawel”. W 1931 roku „Wschodnio-Górnośląskie Zakłady Mikołaja hr. Ballestrenma” przemianowano na „Rudzkie Gwarectwo Węglowe”. W tym samym roku dotychczasowe kopalnie „Wawel Wolfgang” i „Hrabia Franciszek” połączono w jeden zakład o nazwie kopalnia „Wolfgang-Wawel”, zastąpionej w 1936 roku nazwą „Walenty-Wawel”. Do „Rudzkiego Gwarectwa Węglowego” należały też położone na terenie Rudy koksownia „Wolfgang” (od 1936 r. „Walenty”), elektrownia „Mikołaj” oraz brykietownia i szamotownia. W 1939 roku wybuchła II wojna światowa. Po wojnie nastąpiła nacjonalizacja przemysłu.

Czynniki decydujące przemianach krajobrazu Rudy

²⁶² Za: B. Szczech, *Źródła do dziejów...*, s. 21. Niektóre opracowania podają, że uruchomienie kopalni nastąpiło w 1862 r., zob.: A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 33.

²⁶³ Hrabia Mikołaj von Ballestrem (Mikołaj Wolfgang Fryderyk Franciszek) żył w latach 1900-1945, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

- W okresie międzywojennym na terenie Rudy były realizowane jedynie nieliczne inwestycje.
- Chęć akcentowania przynależności do państwa polskiego.
- Powiększająca się wciąż liczba mieszkańców. W okresie od 1922 do 1939 roku liczba mieszkańców Rudy wzrosła o około 2 tysiące osób. W 1939 roku wynosiła około 24 tysiące osób.

Przekształcenia układu ruralistycznego wsi Ruda

W roku 1922 powiększono kolonię przy ul. S. Staszica o budynki położone w jednej linii, na południe od obiektów istniejących. W roku 1928 przy ul. W. Janasa 28, w miejscu dawnej szkoły z 1844 roku, wybudowano Dom Narodowy. Przy tej ulicy powstało też kilka domów, m.in. w 1936 roku przy ul. W. Janasa 21 wybudowano dom mieszkalny z czterema mieszkaniami.

Przekształcenia obszaru położonego na północ od torów kolejowych

W 1937 roku w parku przy ulicy Ballestremów odsłonięto pomnik – popiersie Józefa Piłsudskiego. W roku 1937 przy ulicy R. Sprusa 4, w miejscu budynku szkoły z 1844 roku, oddano do użytku nową szkołę podstawową. W 1933 roku na hałdzie huty „Bertha” (ul. J. Achtelika) wybudowano z żuzli wielkopieczowych Grotę Matki Boskiej z Lourdes zwaną inaczej grotą Achtelika. W Rudzkiej Kuźnicy, ze względu na szkody górnicze, w 1935 roku przystąpiono do rozbiórki szpitala brackiego, wybudowanego w 1910 roku.

Przekształcenia obszaru położonego na wschód od ul. Piastowskiej

Na początku lat 20. XX wieku, przy ul. Piastowskiej 9 oraz J. Matejki 1, 1a, 1b, 1c, gmina wybudowała domy dla trzydziestu rodzin robotników (projekt z sierpnia 1922 r.). W latach 30. Kopalnia „Walenty-Wawel” wybudowała przy ul. J. Matejki szereg domków zwanych Harmonijką (przebudowane).

Przekształcenia obszaru położonego na południe od torów kolejowych

W 1923 roku, we wschodniej części placu miejskiego (pl. Żwirki i Wigury), istniejący budynek chłodni i hali targowej zaadaptowano i rozbudowano o skrzydła boczne, na użytek Górnośląskiej Fabryki Tłuszczów i Margaryny „Silesia”. Był to jeden z pierwszych obiektów przemysłowych wybudowany w polskiej części Zagłębia Górnośląskiego po plebiscycie. W 1928 roku na placu miejskim (pl. Żwirki i Wigury) odsłonięto pomnik Wolności (Powstańca).

4.3. Kulturowe wyróżniki krajobrazu

- Tereny zieleni nieurządzonej z ukrytymi ruinami i rozrzuconą zabudową pochodzącą z XIX i XX w., obejmujące dolinę Bytomki (Rudzka Kuźnica), Dolinę Janasa z otoczeniem (d. zakłady przemysłowe).

Rudzka Kuźnica to najdawniej zasiedlony obszar w granicy wsi Ruda. Osadnictwo tej osady związane jest z prowadzoną tu działalnością hutniczą. Najstarszym zachowanym śladem dawnej działalności hutniczej jest układ dróg (ścieżek) wytyczony jeszcze w okresie funkcjonowania kuźnicy żelaza (m.in. ul. Potokowa, przełom XVIII i XIX w.) oraz dróg (ścieżek), którymi dostarczano węgiel z Doliny Janasa i Wzgórza Orzegowskiego do wielkiego pieca w kuźnicy żelaza (2. poł. XVIII w., Mapa Renscha 1802–1803). Za pamiątkę dawnej działalności hutniczej

można też uznać staw w dolinie Bytomki, który może być utożsamiany z dawnym stawem hutniczym.

Wschodnia skarpa Doliny Janasa i Wzgórze Orzechowskie to obszar pierwszego nadania kopalni „Brandenburg” (1770, mapa Renscha 1802–1803). Jest to teren, z którego wybierano węgiel w 2. poł. XVIII wieku i wykorzystywano go w wielkim piecu kuźnicy żelaza w Rudzkiej Kuźnicy.

Dolina Janasa z otoczeniem i Wzgórze Orzegowskie to obszar lokalizacji pierwszych obiektów przemysłowych. Na tym obszarze znajdowały się kopalnia „Brandenburg” (1770), huta cynku „Carl” (1815), huta żelaza „Bertha” (1855). Wspomnieniem po zakładach przemysłowych jest kaplica pw. św. Piusa X (1870, do 1961 r. pw. św. Józefa), stojąca przy ul. Orzegowskiej 6, wybudowana w miejscu wcześniejszej kapliczki (1859). Było to miejsce pierwszych nabożeństw celebrowanych na terenie Rudy, kierowanych do robotników. Upamiętnieniem dawnych zakładów jest też Grota Matki Boskiej z Lourdes (grota Achtelika) wzniesiona w 1933 roku na hałdzie huty „Bertha”, przy ul. J. Achtelika.

Teren poprzemysłowy przy ul. M. Konopnickiej, gdzie zachowane są obiekty lub ruiny obiektów szybu „Franciszek”, wydrążonego w 1857 roku. Jest to najstarszy kompleks obiektów przemysłowych w Rudzie. Obejmuje nadszybie wraz z wieżą wyciągową i kotłownią, maszynownię (1900), stajnie oraz budynek straży pożarnej (1903), budynek administracyjny, garaże, rozdzielnię i kuźnię. Obszar rozciąga się w kierunku południowo-wschodnim gdzie były lokalizowane kolejne szyby.

- Obszar wsi lokacyjnej i dominium – ślady rolniczej przeszłości Rudy.

Przez prawie pięćset lat krajobraz kulturowy Rudy kształtowała gospodarka rolnicza. Ślady oddziaływania gospodarki rolniczej widoczne są w układzie drożnym wsi lokacyjnej i w częściowo zachowanym pierwotnym podziale działek siedliskowych. Ulice urządzone w ciągach dróg pierwotnego układu komunikacyjnego to: ul. Starowiejska, W. Bujoczka, Szczęść Boże (mapa von Wrede’go z 1. poł. XVIII w.). Drogi wytyczone w przededniu epoki industrialnej to obecne ulice W. Janasa, Kościelna i C.K. Norwida (2. poł. XVIII w., Mapa Renscha 1802–1803). Przy ulicy Szczęść Boże 11 stoi prawdopodobnie najstarszy budynek w Rudzie, wybudowany w 1. poł. XIX wieku (1835). Zabudowa wzdłuż ul. Szczęść Boże po raz pierwszy pojawia się na mapie von Diezelsky’ego z 1827 r.

Po mających miejsce w połowie wieku pożarach, dawny układ ruralistyczny wsi Ruda nie odzyskał cech wsi kmiecej, odbudowa wsi postępowała bardzo powoli, bez zachowania rygoru ładu przestrzennego. Większość gospodarstw rolnych dawnych kmieci nie została odbudowana. Na terenie wsi lokacyjnej powstawały przede wszystkim niewielkie zagrody o charakterze małorolnym. Często zamiast domów kmiecych stawiano niewielkie budynki z mieszkaniami na wynajem. Nowe budynki były już murowane. We wschodniej części układu ruralistycznego wsi lokacyjnej wprowadzono zmiany polegające na wytyczeniu nowego przebiegu traktu północ–południe. Ślad dawnego traktu zachowany jest w postaci działki drogowej pomiędzy posesjami nr. 3 i 5, położonymi przy Placu Chopina. Jedynie zagroda przy ul. Starowiejskiej 3 ma charakter zbliżony do zagrody śląskiej.

O rolniczej przeszłości Rudy świadczy też obszar dominium wraz z ruinami dworu (XVII w.), obiektami i ruinami obiektów gospodarczych oraz terenem doliny Potoku

Rudzkiego II, gdzie znajdował się zwierzyniec. Charakterystyczne jest położenie dworu na niewielkim wzniesieniu ponad doliną potoku, wskazujące na obronny charakter siedziby dworskiej.

- Niewielkie najczęściej dwu- lub czterorodzinne, ceglane domy dla robotników w ogrodach.

Zabudowę Rudy tworzą przede wszystkim domy robotnicze i chłopo-robotnicze. Wśród nich wyróżniają się patronackie, niewielkie, zazwyczaj dwu- lub czterorodzinne ceglane domy w ogrodach.

Najstarsze takie obiekty znajdują się na Wzgórzu Orzegowskim (kolonia Karola). Zostały wybudowane na terenie dworskim w latach 60. XIX wieku. Są to ceglane parterowe budynki położone przy ul. Wandy 2, 6, 8 i Kilińskiego 7 widoczne już na mapie²⁶⁴ z 1883 roku. Niewielkie dwurodzinne domy robotnicze budowane przed rokiem 1898 znajdują się też przy ul. Ballestremów 2, 4, 6, 8. Podobne domy powstały w 1906 roku przy ul. Sprusa 1, 3, 5, 7 i Piastowskiej 10, 12, 14, 21. Podobny dom położony jest też przy ul. Orzegowskiej 4. W 1904 roku zespół dwurodzinnych domów w ogrodzie wybudowano na terenie dworskim w granicy układu ruralistycznego wsi Ruda. Są to obiekty przy ul. K. Miarki 1, 2, 3, 4, 5, 7. W 1909 roku zespół uzupełniono kolejnymi budynkami dwurodzinnymi przy ul. J. Ligonia 1, 2, 3, 4, 5, 6. Podobne domy istnieją również przy ulicy Szczęść Boże 5, 7, 9, 20.

Kontynuacją idei zespołów tych niewielkich budynków są wybudowane w okresie późniejszym: kolonia robotnicza w Rudzkiej Kuźnicy oraz kolonia wybudowana pomiędzy ulicami Kościelną i S. Staszica.

- Wille, budynki mieszkalne wyższej kadry technicznej oraz kościoły i obiekty użyteczności publicznej o dużej wartości artystycznej m.in. realizacje uznanych architektów: Johanna Heinricha Augusta Friedricha von Poellniza (zwanego dalej Hansem von Poellnitzem), braci Koschel.

Obiekty charakteryzujące się artystyczną interpretacją typowych dla Rudy ceglano-kamiennych elewacji. W grupie tych obiektów wyróżniają się m.in.:

- kompleks obiektów sakralnych zlokalizowany przy ul. Kościelnej, wybudowany w 1869 roku, w tym kościół pw. Matki Boskiej Różańcowej oraz budynek klasztoru oo. Jezuitów, ogród i cmentarz (zamknięty);
- zabudowa w rejonie ul. Bankowej, w tym domy dla urzędników wybudowane w latach 1903–1908 przy ul. Bankowej 2, 4, 6, 8, 9, wille przy ul. Bankowej 11 (1909), A. Mickiewicza 2 (1912), Powstańców 16 (przełom XIX i XX w.);
- zabudowa municypalna i mieszkalna przy ul. Wolności: dworzec kolejowy (1886), Wolności 1 – gospoda hrabiowska (1897), Wolności 2 – apteka (1894), Wolności 4 – budynek z salą koncertową i mieszkalny, Wolności 6 – szkoła (1895), Wolności 8 – poczta (1897), Wolności 10 – ratusz (ok. 1906), Wolności

²⁶⁴ Pruska mapa topograficzna, tzw. Mashtischblätter, sekcja 3309, kartowana w latach 1858–1888 w skali 1:25 000, pierwsza edycja z 1881 r. Były uzupełniana i wydawana do lat 30. XX w. P. Greiner, A. Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii*, 2006, s. 121.

12 – willa (po 1910), Wolności 13 – wielorodzinny budynek mieszkalny (1915),
Wolności 26 – szkoła z salą gimnastyczną (1912);

- reprezentacyjny zespół obiektów Dyrekcji Dóbr hr. Ballestremów. Obiekty te położone są na północ od torów kolejowych. W skład zespołu wchodzi: Ballestremów 16 – budynek dawnej Dyrekcji Dóbr hr. Ballestremów (przebudowany, ob. Ośrodek Terapii Uzależnień i Pomocy Psychologicznej), Ballestremów 12a – budynek usługowy, Ogrodowa 3 – willa dyrektora generalnego wraz z obiektami towarzyszącymi i ogrodami, park im. A. Koziola, krzyż pasyjny.
- Drewniane pawilony położone na placu Żwirki i Wigury oraz przy ul. Piastowskiej naprzeciw parku im. A. Koziola.

5. Materialne zasoby krajobrazu

5.1. Wykaz obiektów objętych ochroną konserwatorską na terenie planowanego parku kulturowego

Oznaczenia:

rej. – obiekt wpisany do rejestru zabytków

plan – obiekt objęty ochroną na podstawie zapisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Tychy

GEZ – obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

l.p.	adres	obiekt	rej.	plan	GEZ	uwagi
1.	ul. J. Achteleka 2-2A-2B	Budynek usługowy	-	+	+	-
2.	ul. J. Achteleka 4	nieużytkowany	-	+	+	-
3.	ul. Ballestremów 2	Budynerek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
4.	ul. Ballestremów 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
5.	ul. Ballestremów 6	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
6.	ul. Ballestremów 8	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
7.	ul. Ballestremów 12-12A	Budynek usługowy	-	+	+	-
8.	ul. Bankowa 2	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole trzech budynków
9.	ul. Bankowa 3	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
10.	ul. Bankowa 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole trzech budynków
11.	ul. Bankowa 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
12.	ul. Bankowa 6	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole trzech budynków

13.	ul. Bankowa 7	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
14.	ul. Bankowa 8	Willa	-	+	+	-
15.	ul. Bankowa 9	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
16.	ul. Bankowa 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
17.	ul. Bankowa 11	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
18.	ul. Bankowa 12	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
19.	ul. Bankowa 18	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
20.	ul. Bankowa 19	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
21.	ul. Bankowa 21	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
22.	ul. Bankowa 22	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
23.	ul. Bankowa 23-23A	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
24.	ul. Bankowa 30	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
25.	ul. Bankowa 32	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
26.	ul. W. Bujoczka 2	Szkoła	-	+	+	-
27.	ul. W. Bujoczka 12	Placówka wsparcia dziennego (d. szkoła?)	-	+	+	-
28.	ul. W. Bujoczka 13	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
29.	ul. W. Bujoczka 17	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
30.	ul. W. Bujoczka 22	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
31.	ul. W. Bujoczka 24	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
32.	ul. W. Bujoczka 24	Drewniany krzyż Męki Pańskiej	-	+	+	W planie bez numeru
33.	ul. W. Bujoczka obok nr. 24	Budynek pieca piekarniczego	-	-	+	-
34.	ul. W. Bujoczka 32	Park z ruinami tzw. „Starego Zamku” i „Domu Goduli”	-	+	+	-
35.	ul. W. Bujoczka	Krzyż	-	+	+	-
36.	Plac Chopina 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-

37.	Plac Chopina 1A	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
38.	Plac Chopina 3	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
39.	Plac Chopina 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
40.	Plac Chopina 6	Budynek mieszkalno-usługowy	-	+	+	-
41.	ul. Górnicza	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
42.	ul. Górnicza	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
43.	ul. Górnicza	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
44.	ul. Górnicza	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
45.	ul. W. Janasa 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
46.	ul. W. Janasa 2A	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
47.	ul. W. Janasa 4	Budynek mieszkalno-usługowy	-	+	+	-
48.	ul. W. Janasa 7	Budynek mieszkalno-usługowy	-	+	+	-
49.	ul. W. Janasa 8	Budynek mieszkalno-usługowy	-	+	+	-
50.	ul. W. Janasa 9	Budynek mieszkalno-usługowy	-	+	+	-
51.	ul. W. Janasa 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
52.	ul. W. Janasa 12	Budynek mieszkalno-usługowy	-	+	+	-
53.	ul. W. Janasa 13	Budynek mieszkalno-usługowy	-	+	+	-
54.	ul. W. Janasa 15	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
55.	ul. W. Janasa 14-16	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
56.	ul. W. Janasa 17	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
57.	ul. W. Janasa 18	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
58.	ul. W. Janasa 20	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
59.	ul. W. Janasa 21	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
60.	ul. W. Janasa 22	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
61.	ul. W. Janasa 26	Budynek mieszkalny	-	+	+	-

62.	ul. W. Janasa 27	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
63.	ul. W. Janasa 28	Dom Kultury	-	+	+	-
64.	ul. W. Janasa 30	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
65.	ul. Kędzierzyńska 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
66.	ul. Kędzierzyńska 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
67.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” (d. „Franz”) – portiernia	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – nie istnieje
68.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – maszynownia	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r.
69.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – nadszybie	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r.
70.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – łaźnia górnicza (ob. hala sportowa)	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – nie istnieje
71.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – cechownia	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – nie istnieje
72.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – kotłownia	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r.
73.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – budynek straży pożarnej	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r.
74.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – administracja	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r.
75.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – rozdzielnia i stacja ratownictwa górniczego	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – do weryfikacji w oparciu o badania archiwalne i terenowe

76.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – stajnie (ob. warsztaty mechaniczne)	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – do weryfikacji w oparciu o badania archiwalne i terenowe
77.	ul. M. Konopnickiej (ul. Szyb Bartosza 1)	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – warsztaty (ob. garaże)	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – do weryfikacji w oparciu o badania archiwalne i terenowe
78.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – stolarnia (ob. magazyny)	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – nie istnieje
79.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – warsztaty elektryczne	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r. – do weryfikacji w oparciu o badania archiwalne i terenowe
80.	ul. M. Konopnickiej	Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – wieża nadszybowa	+	+	+	A/1324/84 z 29.08.1984 r.
81.	ul. Kościelna	Zadrzewienie	+	-	-	W zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
82.	ul. Kościelna 1	Budynek mieszkalny		+	+	-
83.	ul. Kościelna 2	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
84.	ul. Kościelna 2	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.

85.	ul. Kościelna 4	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
86.	ul. Kościelna 4	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
87.	ul. Kościelna 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
88.	ul. Kościelna 6	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
89.	ul. Kościelna 6	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
90.	ul. Kościelna 7	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
91.	ul. Kościelna 8	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
92.	ul. Kościelna 8	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
93.	ul. Kościelna 9	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
94.	ul. Kościelna 11	Budynek mieszkalny	-	+	+	-

95.	ul. Kościelna 12	Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Różańcowej	+	+	+	Wpisany indywidualnie (A/7/99 z 30.04.1999 r.) i jako budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
96.	ul. Kościelna 12	Plebania	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
97.	ul. Kościelna 12	Ogród plebański	+	+	+	W zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
98.	ul. Kościelna 15	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
99.	ul. Kościelna 17	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
100.	ul. Kościelna 19	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
101.	ul. Kościelna 29	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
102.	ul. J. Ligonía 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
103.	ul. J. Ligonía 2	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
104.	ul. J. Ligonía 3	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
105.	ul. J. Ligonía 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
106.	ul. J. Ligonía 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
107.	ul. J. Ligonía 6	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej

108.	ul. J. Ligonia 7	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole kolonii robotniczej
109.	ul. Macieja 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
110.	ul. Macieja 1	Budynek gospodarczy	-	+	+	Są dwa gospodarcze
111.	ul. Macieja 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
112.	ul. Macieja 6	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
113.	ul. J. Matejki 1-1C	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
114.	ul. J. Matejki 2	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
115.	ul. J. Matejki 2A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
116.	ul. J. Matejki 2B	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
117.	ul. J. Matejki 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
118.	ul. J. Matejki 6	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
119.	ul. J. Matejki 7	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
120.	ul. J. Matejki 8	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
121.	ul. J. Matejki 9	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
122.	ul. J. Matejki 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
123.	ul. J. Matejki 11	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
124.	ul. J. Matejki 12	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
125.	ul. K. Miarki 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
126.	ul. K. Miarki 2	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
127.	ul. K. Miarki 3	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
128.	ul. K. Miarki 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
129.	ul. K. Miarki 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
130.	ul. K. Miarki 7	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
131.	ul. A. Mickiewicza 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
132.	ul. A. Mickiewicza 2	Komisariat policji – willa	-	+	+	-
133.	ul. A. Mickiewicza 13	Budynek mieszkalny	-	+	+	-

134.	ul. A. Mickiewicza 15	Budynek gimnazjum (ob. zespół szkół ogólnokształcących)	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
135.	ul. A. Mielęckiego 3-5	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
136.	ul. A. Mielęckiego 6	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
137.	ul. Ogrodowa 3	willa	-	+	+	-
138.	ul. Orzegowska 1-3	Krzyż drewniany	-	+	+	-
139.	ul. Orzegowska 2	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
140.	ul. Orzegowska 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
141.	ul. Orzegowska 6	Kaplica pw. św. Józefa (ob. św. Piusa X)	+	+	+	A/195/06 z 24.08.2006 r.
142.	ul. Piastowska skrzyżowanie z ul. Ballestremów	Kamienny krzyż pasyjny	-	+	+	-
143.	ul. Piastowska 1	Budynek usługowy	-	+	+	-
144.	ul. Piastowska 2	Pawilon handlowy	-	+	+	Współczesny pawilon handlowy
145.	ul. Piastowska 3	Budynek dawnej fabryki margaryny	-	+	+	-
146.	ul. Piastowska 5	Budynek dawnej fabryki margaryny	+	+	+	A/410/13 z 18.10.2013 r.
147.	ul. Piastowska 6 a 8	Park im. A. Koziola	-	+	+	-
148.	ul. Piastowska 7	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
149.	ul. Piastowska 7	Krzyż drewniany z figurą Chrystusa	-	+	+	-
150.	ul. Piastowska 7A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
151.	ul. Piastowska 8	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
152.	ul. Piastowska 9	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
153.	ul. Piastowska 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
154.	ul. Piastowska 11	Budynek mieszkalny	-	-	+	-
155.	ul. Piastowska 11A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-

156.	ul. Piastowska 12	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
157.	ul. Piastowska 14	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
158.	ul. Piastowska 16	Kościół parafialny pw. św. Józefa	+	+	+	A/8/99 z 30.04.1999 r.
159.	ul. Piastowska 16	plebania	-	+	-	-
160.	ul. Piastowska 16	Figura św. Jana Nepomucena przy kościółce	-	+	+	-
161.	ul. Piastowska 16	Krzyż przy kościele	-	+	+	-
162.	ul. Piastowska 19-19A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
163.	ul. Piastowska 19A	Kiosk historyczny	-	+	+	-
164.	ul. Piastowska 21	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
165.	ul. Piastowska 25	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
166.	ul. Piastowska 27-27A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
167.	ul. Piastowska 29	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
168.	ul. Piastowska 31	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
169.	ul. Piastowska 33	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
170.	ul. Piastowska 35	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
171.	ul. Piastowska 37	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
172.	ul. Piastowska 39	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
173.	ul. Piastowska 41	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
174.	ul. Piastowska 43	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
175.	ul. Porębska 5 (?)	Cmentarz	-	+	+	-
176.	ul. Porębska 5 (?)	Krzyż Męki Pańskiej na cmentarzu	-	+	+	-
177.	ul. Powstańców 1-1A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
178.	ul. Powstańców 3-3A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
179.	ul. Powstańców 5-5A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
180.	ul. Powstańców 6-6A	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
181.	ul. Powstańców 16	Budynek mieszkalny – willa	-	+	+	-

182.	ul. Powstańców 16A	Willa (?)	-	+	+	-
183.	ul. M. Skłodowskiej-Curie 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole trzech budynków
184.	ul. M. Skłodowskiej-Curie 3	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole trzech budynków
185.	ul. M. Skłodowskiej-Curie 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	Budynek w zespole trzech budynków
186.	ul. R. Sprusa 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
187.	ul. R. Sprusa 3	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
188.	ul. R. Sprusa 4	szkoła	-	+	+	-
189.	ul. R. Sprusa 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
190.	ul. R. Sprusa 6	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
191.	ul. R. Sprusa 7	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
192.	ul. R. Sprusa 8	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
193.	ul. R. Sprusa 9	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
194.	ul. R. Sprusa 11	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
195.	ul. Starowiejska 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
196.	ul. Starowiejska 4	Budynek gospodarczy	-	+	+	-
197.	ul. Starowiejska 8	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
198.	ul. Starowiejska 9	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
199.	ul. Starowiejska 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
200.	ul. Starowiejska 13	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
201.	ul. Starowiejska 16	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
202.	ul. Starowiejska 17	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
203.	ul. Starowiejska 25	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
204.	ul. Starowiejska 31	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
205.	ul. Starowiejska 33	Budynek mieszkalny	-	+	+	-

206.	ul. S. Staszica	Zadrzewienie	+	+	-	W zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
207.	ul. S. Staszica 1	Budynek mieszkalny	+	+	+	-
208.	ul. S. Staszica 1	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
209.	ul. S. Staszica 2	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
210.	ul. S. Staszica 2	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
211.	ul. S. Staszica 3	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
212.	ul. S. Staszica 3	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
213.	ul. S. Staszica 4	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
214.	ul. S. Staszica 4	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.

215.	ul. S. Staszica 5	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
216.	ul. S. Staszica 5	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
217.	ul. S. Staszica 6	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
218.	ul. S. Staszica 6	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
219.	ul. S. Staszica 7	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
220.	ul. S. Staszica 7	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
221.	ul. S. Staszica 8	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
222.	ul. S. Staszica 8	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.

223.	ul. S. Staszica 9	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
224.	ul. S. Staszica 9	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
225.	ul. S. Staszica 10	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
226.	ul. S. Staszica 10	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
227.	ul. S. Staszica 11	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
228.	ul. S. Staszica 11	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
229.	ul. S. Staszica 13	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
230.	ul. S. Staszica 13	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.

231.	ul. S. Staszica 15	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
232.	ul. S. Staszica 15	Budynek gospodarczy	+	+	-	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
233.	ul. Szyb Bartosza 1	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
234.	ul. H. Wieniawskiego 1	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
235.	ul. H. Wieniawskiego 3	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
236.	ul. H. Wieniawskiego 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
237.	ul. H. Wieniawskiego 5	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
238.	ul. H. Wieniawskiego 6	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
239.	ul. H. Wieniawskiego 8	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
240.	ul. H. Wieniawskiego 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
241.	ul. Wolności 1	Gospoda hrabiowska	-	+	+	-
242.	ul. Wolności 2	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
243.	ul. Wolności 3	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
244.	ul. Wolności 4	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
245.	ul. Wolności 5	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
246.	ul. Wolności 5	Krzyż murowany	-	+	+	-
247.	ul. Wolności 6	Szkoła (ob. budynek biurowy)	+	+	+	A/256/09 z 7.07.2009 r.

248.	ul. Wolności 8	Budynek usługowy	-	+	+	-
249.	ul. Wolności 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
250.	ul. Wolności 12	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
251.	ul. Wolności 13	Budynek mieszkalny wraz z warsztatem w oficynie	-	+	+	-
252.	ul. Wolności 14	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
253.	ul. Wolności 17	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
254.	ul. Wolności 19	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
255.	ul. Wolności 25	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
256.	ul. Wolności 26	Szkoła realna (ob. muzeum i komisariat policji)	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
257.	ul. Wolności 27	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
258.	ul. Wolności 29	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
259.	ul. Wolności 31	Budynek mieszkalny	-	+	+	-
260.	ul. Wolności 33	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
261.	ul. Wolności 33	Krzyż pasyjny kamienny	-	+	+	-
262.	ul. Wolności 35	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
263.	ul. Wolności 37	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.

264.	ul. Wolności 39	Budynek mieszkalny	+	+	+	Budynek w zespole osiedla robotniczego A/1518/93 z 30.04.1993 r.
265.	ul. W. Żeleńskiego 10	Budynek mieszkalny	-	+	+	-

5.2. Obiekty wpisane do rejestru zabytków

Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Różańcowej ul. Kościelna 12 nr rej. A/7/99 decyzja z dnia 30 kwietnia 1999 roku

Fundacji hrabiego Karola von Ballestrema²⁶⁵. Wybudowany w 1869 roku w stylu neogotyckim według projektu gliwickiego budowniczego Aloisa (?) Wachtela z Gliwic, poszerzony w 1890 roku (kaplica od południa, apsyda prezbiterialna, krypta).

Granice ochrony obejmują kościół wraz z otoczeniem (wg załącznika do decyzji).

Działka kościelna obejmuje: kościół, plebanię i ogród; otoczona murem z kamienia łamanego i cegły.

Świątynia orientowana, murowana z kamienia (piaskowiec) i cegły (prezbiterium, kaplica południowa, przedsionek północny, szkarpy), 3-nawowa, bezwieżowa. Korpus nawowy na planie wydłużonego prostokąta, 7-przęsłowy, nakryty drewnianym stropem (obniżonym nad nawami bocznymi), poprzedzony od zachodu niewielką kruchtą. W środkowym prześle nawy 2 przybudówki mieszczące przedsionek (od północy) i kaplice Matki Bożej Różańcowej (od południa). Prezbiterium krótkie, zakończone trzema ramionami ośmioboku, podpiwniczone, nakryte sklepieniem żebrowym. Do prezbiterium od północy i od południa przylegają prostokątne aneksy zakrystyjne, nad którymi emporie z łozami kolatorskimi. W zakrystii od południa żeliwne, kręcone schody. Wnętrze pseudobazylikowe. Częściowo zachowane elementy zabytkowego wyposażenia: witraże prezbiterialne, płaskorzeźbione stacje drogi krzyżowej, obrazy ołtarzowe, płaskorzeźbiony herb Ballestremów, konfesjonały, ławki.

Plebania ul. Kościelna 12

Budynek murowany z cegły na kamiennym podmurowaniu, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, z dwiema dobudówkami: od wschodu i przedsionkiem od południa. Bryła główna i dobudówka wschodnia nakryte oddzielnymi, dwuspadowymi dachami. Plebania od północy połączona z kościołem przewiązką na wysokości drugiej kondygnacji. Za plebanią rozległy ogród. Założenie kościelne w znacznej części otoczone pierwotnym ogrodzeniem z kamienia i cegły.

Kościół parafialny pw. św. Józefa ul. Piastowska 16 Nr rej. A/8/99 decyzja z dnia 30 kwietnia 1999 roku

Fundacji hrabiego Franciszka von Ballestrema²⁶⁶, wybudowany w latach 1902–1904 w stylu neoromańskim, według projektu berlińskiego architekta Augusta Menke'go.

²⁶⁵ Hrabia Karol von Ballestrem (Karol Wolfgang; Karl Wolfgang), syn Karola Ludwika, żył w latach 1801–1879, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

Granice ochrony obejmują kościół wraz z najbliższym otoczeniem w ramach ogrodzenia (wg załącznika do decyzji)

Kościół murowany z cegły, dekoracje z cegły profilowanej i tynkowanych blend, wewnątrz tynkowane, z bogatym kamiennym detalem rzeźbiarskim. Nieorientowany, z prezbiterium zwróconym ku południu. W formie trójnawowej bazyliki emporowej z transeptem, krytej drewnianym stropem, z kryptą grobową pod prezbiterium. Bryła świątyni rozczłonkowana, z półkolistymi wieżyczkami; fasada zakończona trójkątnym szczytem, od północnego-wschodu dostawiona wysoka, czworoboczna wieża. Prezbiterium prostokątne, zamknięte apsydą, znacznie podwyższone w stosunku do nawy. Prezbiterium po bokach flankowane prostokątnymi aneksami, mieszczące kaplicę fundatorską (od wschodu) i 2 pomieszczenia zakrystyjne (od zachodu). Pod prezbiterium trójnawowa krypta, nakryta sklepieniem krzyżowym, mieszcząca mauzoleum rodowe Ballestremów. Transept szeroki, z dwoma apsydami od południa. We wnętrzu bogaty kamienny detal architektoniczny i rzeźbiarski. Nawa główna w układzie trójkondygnacyjnym, w dolnej kondygnacji arkady, w środkowej emporii (nad nawami bocznymi), w górnej okna. Nawy wydzielone przemiennie filarami i masywnymi kolumnami. Głowice kolumn zdobione rzeźbiarskimi przedstawieniami: *Cztery etapy życia człowieka, Cztery cnoty kardynalne, Cztery główne charaktery ludzkie, Cztery stany społeczne (w średniowieczu), Cztery żywioły, Cztery rasy ludzkie* oraz ornamentami floralnymi i zoomorficznymi. Przęsła nawy głównej z podziałem ramowym, wypełnionym ornamentem plecionkowo-roślinnym. We wnętrzu zachowane pierwotne wyposażenie i wystrój, głównie o formach neoromańskich: ołtarz główny, ołtarze boczne, kamiennodrewniana ambona, ambonka, chrzcielnica, dwie rzeźby żałobnych aniołów (odlewy brązowe autorstwa J. Limburga, pochodzące z kaplicy grobowej Pielerów), rzeźba *Pieta* autorstwa I. Weiricha, witraże prezbiterialne, stacje drogi krzyżowej, organy, metalowe świeczniki, żyrandol, liczne rzeźby, kraty, balustrady oraz późniejsza dekoracja malarska stropu (1938 r., Tadeusz Terlecki) W krypcie trzy wnęki grobowe z trumnami Ballestremów, wydzielone ozdobnymi kratami.

Kaplica pw. św. Józefa (ob. pw. św. Piusa X)
ul. Orzegowska 6 (u zbiegu z ul. J. Matejki)
nr rej. A/195/06 z 24 sierpnia 2006 roku

Wybudowana w 1870 roku w stylu neogotyckim z inicjatywy i z funduszy hrabiego Karola von Ballestrema, przez budowniczego gliwickiego Aloisa (?) Wachtela.

Ochroną objęty jest budynek kaplicy oraz jej najbliższe otoczenie wraz z zielenią w granicach działki.

Budowla murowana z kamienia łamanego, z zastosowaniem cegły do detalu architektonicznego (w formie obramień okien i drzwi, ramowego podziału ścian z ząbkowym fryzem). Wzniesiona na rzucie wydłużonego prostokąta, z węższą, prezbiterialną, pięcioboczną apsydą od wschodu i dwoma zbliżonym do kwadratu przedsionkami od zachodu i północy. Elewacje skromne, fasada bezwieżowa, zamknięta trójkątnym szczytem. Wnętrze salowe, nakryte drewnianym stropem belkowym, apsyda sklepieniem krzyżowo-żebrowym. W przęśle przy prezbiterium wtórnie wydzielone dwa symetryczne aneksy mieszczące zakrystie. Wystrój kaplicy zachowany fragmentarycznie, obejmuje: ławki, żeliwną tablicę fundacyjną, konfesjonał, kredens zakrystyjny.

Zespół osiedla robotniczego
ul. Wolności 33, 35, 37, 39;

²⁶⁶ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

ul. Wolności 26 (ob. Muzeum Miejskie);
ul. Kościelna 2, 4, 6, 8 (wraz z towarzyszącą im zabudową gospodarczą);
ul. S. Staszica 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15 (wraz z towarzyszącą im zabudową gospodarczą);
ul. H. Wieniawskiego 1, 3, 5;
ul. A. Mickiewicza 15 (gmach gimnazjum ob. zespół szkół ogólnokształcących);
Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Różańcowej z 1869 roku;
Plebania i ogród;
Nr rej A/1518/93 z 30 kwietnia 1993 roku

Ochroną objęte jest rozplanowanie osiedla (układ ulic i zabudowy), zabudowa według wykazu j.w., zespół kościelny (kościół, plebania, ogród), zielen osiedlowa – zadrzewienie ulic S. Staszica i Kościelnej

Zespół zabudowy mieszkaniowej

ul. Kościelna 2, 4, 6, 8;
ul. S. Staszica 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15;
ul. Wolności 33, 35, 37, 39 (wraz z towarzyszącą im zabudową gospodarczą)

Zwarty zespół zabudowy mieszkaniowej wzniesiony pomiędzy latami: 1910 a 1922. Tworzą go budynki mieszkalne wzdłuż ulic: S. Staszica, Kościelnej i Wolności oraz gospodarcze zlokalizowane w wewnętrznych kwartałach tych ulic i na południe od zabudowy przy ul. S. Staszica. Występują dwa podstawowe typy zabudowy. Typ pierwszy – obiekty w południowej pierzei ul. S. Staszica (numery nieparzyste), które usytuowane są szczytowo w stosunku do drogi. Są to budowle murowane z cegły, nieotynkowane, dwukondygnacyjne z użytkowym poddaszem, kryte wysokimi dwuspadowymi dachami z pokryciem dachówkowym, założone na planie prostokąta. Typ drugi – to budynki północnej pierzei ul. S. Staszica (numery parzyste) oraz południowej ul. Kościelnej. Zlokalizowane w dwóch równoległych rzędach, tworzą zwarty zespół poprzez połączenie budynków mieszkalnych z prostopadle ustawionymi zabudowaniami gospodarczymi. Budynki mieszkalne usytuowane są kalenicowo w stosunku do ulicy, mają plan prostokąta z dwoma ryzalitami od strony frontowej oraz jednym od podwórza (przylegającym do zabudowań gospodarczych). Budynki są obiektami murowanymi z cegły, nieotynkowanymi; mieszkalne – dwukondygnacyjne z użytkowym poddaszem, kryte wysokimi dwuspadowymi dachami z lukarnami, z pokryciem dachówkowym. Ryzality zakończone trójkątnymi szczytami. Zespół od zachodu zamykają dwa budynki (ul. Kościelna 8 i ul. S. Staszica 10) wraz z zabudowaniami gospodarczymi, z przejściem pośrodku, od wschodu zaś obiekty przy ul. Wolności 33-35-37-39, połączone ze sobą zabudowaniami gospodarczymi. Są to również obiekty murowane z cegły i nieotynkowane, dwukondygnacyjne, jednakże kryte znacznie niższymi dachami czterospadowymi. W ściętym narożniku obiektu pod nr. 33 znajduje się wnęka zakończona ostrołucznie z wcześniejszym kamiennym krzyżem pasyjnym z 1893 roku. Poszczególne budynki kolonii różnicuje architektura, kubatura, kształt i wysokość dachów oraz wystrój elewacji. W części z nich na fasadach występują wysokie szczyty ujęte dekoracyjnymi, wolutowymi spływami. Okna ujmują profilowane opaski, a kondygnacje wydzielają gzymsy.

Budynki mieszkalne przy ul. H. Wieniawskiego 1, 3, 5 – różni od poprzednich kubatura, są znacznie większe – 3-kondygnacyjne. Łączą wysokie dachy – tutaj czterospadowe z lukarnami. Charakterystyczne są również płytkie arkady występujące ponad oknami pierwszej kondygnacji. Budynkom towarzyszą zabudowania gospodarcze od strony podwórza, tutaj w typowej formie jako wolnostojące. Elementem łączącym kolonię pomiędzy ulicami S. Staszica i Kościelną, a zabudowaniami na ul. H. Wieniawskiego są otynkowane wykusze, występujące w budynkach narożnych (ul. H. Wieniawskiego 1 i 5, ul. Wolności 33).

Budynek dawnej szkoły realnej z salą gimnastyczną (ob. Muzeum Miejskie)
ul. Wolności 26

Wzniesiony w 1912 roku przez Gräfflich von Ballestrem'sche Güter-Direktion (dalej Zarząd Dóbr Ballestremów). Opracowany na rzucie litery „T”, murowany z cegły z zastosowaniem piaskowca do detalu architektonicznego, dwukondygnacyjny (częściowo parterowy). Bryła rozczłonkowana, zróżnicowana architektonicznie, urozmaicona w partii dachu facjatkami i lukarnami. Część centralna budynku (od ul. Wolności) cofnięta, zakończona trójkątnym szczytem z zegarem, po bokach flankowana dwoma ryzalitami.

**Budynek szkoły (gimnazjum, ob. zespół szkół ogólnokształcących)
ul. A. Mickiewicza 15**

Budynek szkoły (wraz z mieszkaniami dla nauczycieli) wybudowany przez Ballestremów, przeznaczony był dla dzieci urzędników i pracowników koncernu. Został oddany do użytku w 1895 roku, w 1903 wzniesiono halę sportową. W 1916 roku placówka przeszła pod zarządek Gminy i przekształcona została w szkołę realną, w okresie międzywojennym pełniła funkcję w pierw gimnazjum, a od 1938 roku liceum. W latach 1936–1939 rozbudowano szkołę o modernistyczne skrzydło południowe. Obiekt o rozbudowanym rzucie, ceglany (z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia w starszych częściach obiektu), składa się z korpusu głównego (stanowiący pierwotną szkołę), łączącego się z nim od północy budynku mieszkalnego (dla nauczycieli) i przylegające od zachodu długiego skrzydła modernistycznego. Dwie pierwsze bryły są silnie rozczłonkowane i posiadają dekorację o formach klasycyzujących. Fasadę (od ul. A. Mickiewicza) wieńczy trójkątny przyczółek. Znajdujący się na osi portal posiada bogate opracowanie architektoniczne, zakończone pseudobalustradą. Szczytową fasadę budynku mieszkalnego urozmaicają dwa flankujące naroża półkoliste pseudowykusze. Umieszczone w elewacji północnej wejście, poprzedzone schodami, otrzymało interesującą oprawę architektoniczną z zadaszeniem, podtrzymywanym przez drewniane, opracowane snycersko słupy.

**Zespół zabudowań szybu „Franciszek” (dawniej „Franz” kopalni „Wawel” (dawniej „Brandenburg”) obejmujący (zgodnie z decyzją wpisu do rejestru zabytków): portiernię, maszynownię, nadszybie, dawną łaźnię górniczą (ob. hala sportowa), cechownię, kotłownię, straż pożarną, administrację, rozdzielnię i stację ratownictwa górniczego, dawne stajnie (ob. warsztaty mechaniczne), warsztaty (ob. garaże), dawną stolarnię (ob. magazyny), warsztat elektryczny, wieżę nadszybową
ul. M. Konopnickiej (wg Gminnej Ewidencji Zabytków – ul. Szyb Bartosza 1)
Nr rej. A/1324/84 z 29 sierpnia 1984 roku**

Granice obejmują wszystkie w/w wymienione budowle wraz z otoczeniem (wg załącznika do decyzji).

Budynek maszynowni (1900 r.)

Zlokalizowany w południowej części założenia. Ceglany, z ceglanym detalem architektonicznym, na rzucie prostokąta. Do obu dłuższych elewacji przylegają niskie prostokątne przybudówki. Bryła zwarta, z wysoką jedną kondygnacją, nakryta płaskim dachem dwuspadowym. Elewacje dłuższe czteroosiowe, okna zamknięte odcinkiem łuku, umieszczone w płytkich niszach wydzielonych pilastrami, zwieńczone fryzem kostkowym. Elewacje krótsze szczytowe, rozczłonkowane analogicznymi, płytkich niszami (zamkniętymi odcinkami łuku), wydzielonymi pilastrami.

Budynek nadszybia wraz z wieżą nadszybową (XIX/XX w.)

Zlokalizowane w południowej części założenia.

Wieża nadszybowa stalowa, konstrukcji kratowej, z czterema słupami narożnymi, na których oparta jest platforma mieszcząca dwa koła wyciągowe.

Budynek nadszybia, składający się z dwóch prostokątnych w rzucie członów, ceglany, z ceglanym detalem architektonicznym. Obie bryły jednokondygnacyjne (jedna

nieznacznie wyższa), nakryte dachami płaskimi. Elewacje rozczłonkowane płytkami niszami zamkniętymi odcinkami łuku lub prostokątnymi, z dekoracją ząbkową, zwieńczone rozbudowanym fryzem kostkowym.

Budynek kotłowni (XIX/XX w.)

Zlokalizowany w południowej części założenia, przylega bezpośrednio do budynku nadszybia.

W ruinie, ceglany, z zachowaną ścianą boczną wschodnią oraz wysokim kominem.

Budynek dawnych stajni (ob. warsztaty mechaniczne), w załączniku mapowym do decyzji wpisu do rejestru zabytków prawdopodobnie błędnie oznaczone jako „garaże” (XIX/XX w.)

Zlokalizowany w północnej części założenia.

Ceglany, ze skromnym ceglany detalem architektonicznym. Na rzucie wydłużonego prostokąta, trójczłonowy, składający się z ustawionej prostopadle, wyższej, dwukondygnacyjnej części zachodniej, parterowej części środkowej i przylegającej od wschodu najniższej przybudówki. Przybudówka o konstrukcji szachulcowej, z wypełnieniem ceglany. Bryła zróżnicowana, każda z części nakryta oddzielnym dachem dwuspadowym. Człon od zachodu dwukondygnacyjny (kondygnacje wydzielone fryzem ząbkowym) i dwuosiowy, rozczłonkowany płytkami, prostokątnymi niszami z dekoracją ząbkową, zamknięty niewysokim szczytem. Część środkowa jednokondygnacyjna, siedmioosiowa, okna umieszczone w płytkich niszach wydzielonych pilastrami, w elewacji południowej nad osiami 1, 3 i 7 wypiętrzenia z otworami wejściowymi. Elewacja południowa silnie przekształcona.

Budynek straży pożarnej (1903 r.)

Zlokalizowany w części środkowej założenia.

Ceglany, z ceglany detalem architektonicznym. Na rzucie prostokąta, trójczłonowy, z wieżą w narożu południowo-zachodnim. Budynek o zróżnicowanej liczbie kondygnacji (dwukondygnacyjny od południa, trójkondygnacyjny od północy) i osi, nakryty płaskim dachem; wieża na rzucie kwadratu, czterokondygnacyjna, w ostatniej kondygnacji w formie znacznie mniejszej, wieńczącej wieżyczki, nakrytej dachem namiotowym. Budynek wraz z wieżą zwieńczony fryzem ząbkowym, poniżej bogata dekoracja w formie stylizowanego krenlażu. W wieży przyziemie dekorowane poziomymi pasami, wejście flankowane jest kamiennymi kolumnami o kostkowym kapitelu, powyżej występują triforyjne okienka, wydzielone analogicznymi kolumnami z piaskowca.

Budynek administracyjny (lata 20. XX w.)

Zlokalizowany w części środkowej założenia (pomiędzy budynkiem straży pożarnej a budynkiem rozdzielni i garaży).

Ceglany, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty płaskim dachem dwuspadowy. Elewacje o zróżnicowanej liczbie osi, fasada (od południa) pięciosiowa, w trzeciej osi wejście. Kondygnacje wydzielone gzymsem listwowym.

Budynek garaży i rozdzielni (w decyzji wpisu do rejestru zabytków określona jako „rozdzielnia i stacja ratownictwa górniczego, d. stajnie, ob. warsztaty mechaniczne”) (1924 r.)

Zlokalizowany w części środkowej założenia (za budynkiem administracyjnym).

Ceglany, na rzucie prostokąta, nakryty płaskim dachem dwuspadowy. Obiekt o zróżnicowanej liczbie kondygnacji (zasadniczo dwukondygnacyjny, w części od północy trójkondygnacyjny) i zróżnicowanej liczbie osi. Elewacje skromne,

z ceglanymi parapetami, otwory okienne i drzwiowe z nadprożami w formie pionowo ułożonych cegieł.

Nie istnieją budynki: portierni, dawnej łaźni górniczej (późniejszej hali sportowej), cechowni, stolarni (późniejszych magazynów), rozdzielni elektrycznej (?).

W załączniku mapowym ujęta jest kuźnia, która nie jest wymieniona w sentencji decyzji.

Budynek produkcyjny chłodni i hali targowej, później Górnośląskiej Fabryki Tłuszczów i Margaryny „Silesia”

ul. Piastowska 3-5 (?)

Nr rej. A/410/13 z 18 października 2013 roku

Wybudowany ok. 1905 roku (przed 1910), rozbudowany o skrzydła boczne w 1923 roku, w stylu secesyjnym i modernizmu.

Ochroną objęty jest budynek w obrysie murów zewnętrznych wraz z przyporami.

Budynek z cegły, z detalem architektonicznym wykonanym w tynku i cegle. Na rzucie wydłużonego prostokąta, zasadniczo trójkondygnacyjny, nakryty dachem kombinowanym. Bryła trójsegmentowa. Fasada od północy, symetryczna, 15-osiowa, w partii przyziemia z okładziną z kamienia łamanego. Segmenty boczne w formie pseudoryzalitów, wyższe, trójkondygnacyjne (okna w kształcie prostokąta, w drugiej kondygnacji o podwójnej wysokości), przyziemie od strony wschodniej ślepe z przyporami, od zachodu rozczłonkowane oknami zamkniętymi półkoliście. Segment środkowy dwukondygnacyjny, 5-osiowy (okna w kształcie prostokąta z łukiem półkolistym), część środkowa (osie 7.–9.) zamknięta trójkątnym przyczółkiem.

Budynek szkoły

ul. Wolności 6 (u zbiegu z ul. Bankową, ob. obiekt użyteczności publicznej)

Nr rej. A/256/09 z 7 lipca 2009 roku

Wybudowany ok. 1895 roku w stylu historyzmu.

Ochroną objęty jest budynek w obrysie murów zewnętrznych.

Obiekt powstał z fundacji rodziny Ballestrem, z przeznaczeniem na szkołę średnią dla dziewcząt urzędników niemieckich. W latach późniejszych obiekt pełnił funkcję m.in. siedziby władz powiatu, szkoły realnej i gimnazjum koedukacyjnego, czy Ośrodka Oświatowego. Założony na nieregularnym rzucie. Wzniesiony z cegły, nieotynkowany, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia; dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, w zasadniczej części kryty dachem czterospadowym. Fasada przekształcona, niesymetryczna (ślepa część południowa dobudowana), siedmioosiowa, z zlokalizowanym centralnie trójosiowym ryzalitem (osie: 5.–7.), zwieńczonym ozdobnym szczytem o wklęsło-wypukłej linii. W partii parteru wysoki, boniowany cokół oraz wtórne wejście poprzedzone schodami. Detal architektoniczny ze sztucznego kamienia fasady tworzą diamentowe bonie w narożach, belki pod- i nadokienne, płycinowe nadproża z dekoracją roślinną nad oknami parteru, klucze i naroża nadproży, obramienia okienne szczytu, dwie międzyokienne kolumny z kapitelem kostkowym oraz obramienie szczytu z dwoma wazonami w zwieńczeniu. Elewacja boczna północna (od ul. Bankowej) pięcioosiowa, niesymetryczna, z trójosiowym ryzalitem (osie 1.–3.), zakończonym ozdobnym szczytem. Dekoracja elewacji i kształt szczytu analogiczne jak w fasadzie.

5.3. Obiekty proponowane do wpisania do rejestru zabytków

Układ ruralistyczny wsi Ruda, w tym układ drożny obejmujący przebieg ulic Starowiejskiej i W. Bujoczka, Placu Chopina, ślad pierwotnego przebiegu traktu północ-południe zachowany jako działka drogowa pomiędzy posesjami nr 3 i 5 położonymi przy Placu Chopina oraz ulice W. Janasa i Kościelną.

Układ ruralistyczny wsi Ruda zawiera się pomiędzy ulicami W. Janasa, Wolności, Kościelną i doliną Potoku Rudzkiego II. Zachowany jest układ drożny (j.w.) oraz kanwa podziału działek siedliskowych. Istniejąca zabudowa obszaru dawnej wsi powstała po zniszczeniach wywołanych pożarami od połowy XIX wieku. Jest ona zróżnicowana, obejmuje zagrody kmiece i małorolne, kolonię patronacką, domy z mieszkaniami na wynajem i obiekty municypalne wybudowane w okresie do II wojny światowej oraz zabudowę współczesną.

**Dom Wdów, przedszkole, szkoła i klasztor sióstr Boromeuszek oraz budynek gospodarczy
ul. J. Achtelika 2-4**

Zespół składa się ze starszego budynku z 1873 roku, do którego w 1907 roku dobudowano od północy nowszą część oraz budynku gospodarczego. Najstarszy obiekt o rzucie wydłużonego prostokąta, wzniesiony równoległe do ulicy J. Achtelika, murowany, otynkowany. Bryła dwukondygnacyjna, z użytkowym poddaszem, nakryta dachem dwuspadowym. Fasada symetryczna, 9-osiowa, z centralnym ryzalitem (osie 4.–6.), zamknięta trójkątnym szczytem. W szczycie okna w dwóch poziomach. Elewacje pozbawione detalu architektonicznego.

Od północy do starszego budynku przylega część nowsza, ceglana, neogotycka. Jest ona wzniesiona szczytem do drogi. Budynek na rzucie prostokąta z przybudówką od północy; trójkondygnacyjny, zasadniczo nakryty dachem dwuspadowym. Obie krótsze elewacje (od wschodu i od zachodu) o bardziej ozdobnych formach architektonicznych, 3-osiove, zamknięte szczytem schodkowym. W fasadzie, ponad oknami trzeciej kondygnacji nadokienne, tynkowane blendy z dekoracyjnymi okulusami z kształtek ceramicznych. W ryzalicie północnym wejście do budynku, z dekoracyjną blendą w nadprożu. Blenda tynkowana, w kształcie trójliścia, z rzędem prostokątnych, nieotynkowanych wnęk poniżej.

Budynek gospodarczy, zlokalizowany w części północnej założenia, szczytem do ul. J. Archtelika. Murowany z cegły, na rzucie prostokąta, z dwiema wtórnymi przybudówkami. Niską, jednokondygnacyjną bryłę nakrywa dwuspadowy dach. Elewacja frontowa (od południa) z ryzalitem na osi, zamkniętym trójkątnym szczytem, ze zwieńczeniem w formie słupka. W elewacji dwoje drzwi w przyziemiu oraz trzecie w szczycie ryzalitu. Okna o zróżnicowanych wielkościach. Dekoracja w formie tynkowanych, płytkich płycin, ponadto w szczytach dachu zwieńczenia w formie słupka.

**Willa dla urzędników nadleśnictwa z budynkiem gospodarczym, w ogrodzie
ul. Bankowa 11.**

Budynek wzniesiony w 1909 roku wg proj. Johannesesa Heinricha Augusta Friedricha von Poellnitsa (zwanego dalej Hansem von Poellnitzem). Budynek z cegły, z detalem architektonicznym wykonanym w tynku. Dwukondygnacyjny, o malowniczej bryle, przykryty dachem kombinowanym. Willa zaprojektowana na nieregularnym rzucie, z parą trójbocznych ryzalitów w narożach fasady (elewacja zachodnia) i trzecim na osi elewacji południowej, trójbocznym, wypiętrzonym ponad okap dachu. Do ryzalitu południowego przylega niewielki, parterowy przedsionek, nad którym balkon, poprzedzony dwubiegowymi schodami. Dalsze dwa wejścia do willi w elewacji północnej (reprezentacyjne na osi, poprzedzone jednobiegowymi schodami). Dekorację elewacji tworzą obramienia okien oraz

występujące w ryzalitach trójkątne naczółki okienne, podokienne płyciny z motywem elips oraz lizeny i pilastry jońskie.

**Pozostałości dominium: dworu rudzkiego (zwanego zamkiem), budynków gospodarczych i tzw. domu Goduli)
pomiędzy ul. W. Bujoczka i Kościelną, nad Doliną Potoku Rudzkiego II**

Dwór prawdopodobnie wybudowany w poł. XVII wieku za czasów Aleksandra Białego-Bielskiego na miejscu drewnianego gródka (poświadczony na pocz. XIV w.). W 1902 roku przebudowany w stylu neogotyckim (rozbudowa w partii poddasza).

Wszystkie istniejące budynki dawnego dominium w formie ruiny, prostokątne w rzucie, zachowane w większości w partii fundamentów. Uwidocznione zarysy czterech budowli. Największa z nich, zlokalizowana w części zachodniej założenia (nad skarpą) – to dawny dwór rudzki: obiekt murowany z kamienia (z elementami z cegły), zachowany w formie fragmentów murów do wysokości ok. 2 m i ceglanych szkarp (występujących od zachodu); budowla podpiwniczona (pomieszczenia ze sklepieniem kolebkowym).

**Budynek pieca piekarniczego zwany *piekarokiem*
ul. W. Bujoczka obok nr. 24**

Obiekt o charakterze utylitarnym, bez wyraźnych cech stylowych, wzniesiony prawdopodobnie w latach 90. XIX wieku.

Murowany z cegły, na rzucie dwóch prostokątów, zbliżonych kształtem do kwadratu. Składa się z dwóch brył: wyższego przedsionka i niskiego pomieszczenia z piecem. Obie bryły nakryte dachem dwuspadowym, przedsionek z wysokim kominem. Elewacje pozbawione detalu architektonicznego. Wejście od strony zachodniej, w kształcie prostokąta zamkniętego odcinkiem łuku i z nadprożem w formie pionowo ułożonych cegieł.

**Willa dyrektora kopalni „Brandenburg” z ogrodem (ob. komisariat policji)
ul. A. Mickiewicza 2**

Wzniesiona w 1912 roku, modernistyczna. Budynek z cegły, z detalem architektonicznym wykonanym w cegle i w sztucznym kamieniu. Dwukondygnacyjny, przykryty wysokim dachem mansardowym. W połaci dachu lukarny i facjaty, o zróżnicowanej formie architektonicznej, Willa zaprojektowana na rzucie prostokąta, z zaokrąglonymi dwoma narożnikami (południowy wschód i południowy zachód) oraz niewielkimi przedsionkami od północy (mieszczącymi główne wejście do budynku), tarasem od południa (ograniczonym tralkową balustradą) oraz wtórne wejście na piętro od wschodu. Zaokrąglone naroża tworzą rodzaj pseudowież, urozmaicając bryłę budynku. Wszystkie wejścia do budynku poprzedzone schodami, najbardziej reprezentacyjne od południa. Naroża przedsionka głównego flankowane parą smukłych kolumn jońskich. Analogiczne kolumny podtrzymują balkon na tarasie południowym. W partii przyziemia kamienny, boniowany cokół. Dekorację elewacji tworzą poziome odcinki ceglanych pasów, skonstrastowane z jasnym detalem ze sztucznego kamienia w formie profilowanych opasek okiennych i roślinnych girland podokiennych w partii piętra.

**Plebania parafii św. Józefa (1905–1910)
ul. Piastowska 16**

Budynek wzniesiony wg projektu Gustawa Koschela w stylu historyzmu, z cegły, z detalem architektonicznym wykonanym w tynku i z kształtek ceglanych, przyziemie z okładziną z kamienia łamanego. Na rzucie prostokąta, z przybudówką od północy mieszczącą przedsionek oraz werandę na piętrze. Bryła plebanii dwukondygnacyjna z użytkowym poddaszem, rozcłonkowana, nakryta dachem kombinowanym. Przybudówka dwukondygnacyjna, przykryta dachem pulpitowym. W każdej z elewacji ryzalit, w bocznych – na osi, w fasadzie w części północnej, w elewacji zachodniej podwójny (występujący przy

narożach), ryzality zwieńczone trójkątnymi szczytami, z krzyżem na osi. Okna zamknięte półkoliście. Wejścia do budynku w elewacji zachodniej, północnej i południowej. Fasada (elewacja wschodnia) ośmioosiowa. Dekoracja elewacji bogata obejmująca: tynkowany fryz międzykondygnacyjny i wieńczący, dekoracyjne, ceramiczne fryzy arkadkowe, arkady nadokienne z ukośnie ułożonych cegieł, ceramiczne kolumnienki przy oknach.

Kaplica cmentarna Pielerów cmentarz przy ul. Porębskiej 5

Wzniesiona w 1911 roku w stylu wczesnomodernistycznym. W kaplicy pochowany Franz Pieler (wieloletni generalny zarządca dóbr hrabiego Ballestrema, wynalazca spirytusowej lampy bezpieczeństwa) oraz jego żona Emilia i syn Adolf. Kaplica założona na rzucie kwadratu, murowana, otynkowana, nakryta dachem łamanym zwieńczonym metalowym krzyżem. Fasada boniowana, przepruta dużą arkadą wejściową o ostrołucznym kształcie, po bokach flankowana zdwojonymi kolumnami jońskimi. Pozostałe elewacje gładkie, boczne jednoosiowe, przeprute wąskimi okienkami.

Willa Pielerera wraz z budynkiem gospodarczym ul. Powstańców 16

Wybudowana na przełomie XIX i XX w. w stylu neorenesansu. Na nieregularnym rzucie, składa się z dwóch odrębnych budynków: właściwej willi mieszkalnej i przylegającego od zachodu budynku gospodarczego (pełniącego różnorodne funkcje, m.in: remizy pojazdów i stajni na parterze, pokoiów mieszkalnych i dla gości oraz łazienki na piętrze), na rzucie prostokąta. Willa dwukondygnacyjna, o zwartej bryle, z dwoma niedużymi, parterowymi dobudówkami w elewacjach bocznych (od północy przedsionek wejściowy, od południa weranda) oraz jednobiegowymi schodami przy fasadzie, nakryta niskim dachem czterospadowym. Wymurowany z cegły, nieotynkowany, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia. Fasada niesymetryczna, 4-osiowa, z pięciobocznym, trójosiowym ryzalitem w części północnej elewacji. Okna ujęte w opaski z uszakami w górnej partii, z konsolkami podparapetowymi i naczółkami nadokiennymi (w partii parteru w formie łuku odcinkowego z kluczem na osi, w partii piętra z belkowaniem, w formie półkola). Ryzalit z bogatą dekoracją ze sztucznego kamienia, obejmującą prócz okładzin płyciny podokienne, pilastry (parter) i kolumny (piętro) międzyokienne oraz fryz kostkowy w zwieńczeniu. Dekorację uzupełniają: profilowany fryz międzykondygnacyjny i konsolowy fryz wieńczący z międzyokienną dekoracją płycinową. Elewacja północna trójosiowa, południowa czteroosiowa. Obie z balkonami nad przybudówkami, o analogicznej dekoracji architektonicznej jak w fasadzie. Weranda pierwotnie przeszklona (okna wydzielone pilastrami), poprzedzona tarasem i reprezentacyjnymi, wachlarzowymi schodami.

Budynek gospodarczy o konstrukcji szachulcowej, z ceglany wypełnieniem. Dwukondygnacyjny, w części środkowej wypiętrzony, nakryty dachem dwuspadowym.

Gospoda hrabiowska (ob. restauracja „Adria”) ul. Wolności 1

Budynek zbudowany w 1897 r. z cegły, z detalem architektonicznym wykonanym w sztucznym kamieniu. Wzniesiony na nieregularnym rzucie (zasadnicza część w kształcie wydłużonego prostokąta) z ryzalitami na dłuższej osi (wydatnym od podwórza) i z licznymi przybudówkami. Bryła rozczłonkowana, zasadniczo dwukondygnacyjna (przybudówki niższe), kryta dachem dwuspadowym. Fasada od wschodu, 14-osiowa o zróżnicowanej liczbie kondygnacji: część południowa parterowa (osie 1.–4.), ryzalit trójkondygnacyjny (osie 5.–7.), część północna dwukondygnacyjna (osie 8.–14.). Ryzalit zamknięty trójkątnym szczytem, w szczycie dwie osie okienne oraz w podłuczcu blenda okienna zwieńczona półkolistym naczółkiem. Dekoracja fasady bogata, architektoniczna i rzeźbiarska, obejmująca boniowanie (cokół, naroża oraz przyziemie ryzalitu), obramienia otworów okiennych

i drzwiowych (w formie rozbudowanych opasek lub flankujących kolumnienek, zwieńczonych rzeźbiarskimi naczółkami), gzymsy fryzy międzykondygnacyjne i wieńczące z dekoracją kostkową i konsolową, wazony.

Dworzec kolejowy

ul. Wolności 1A

Wzniesiony w 1886 roku, o charakterze utylitarnym, bez wyraźnych cech stylowych.

Założony na prostokątnym rzucie, z ryzalitem i przedsionkiem od południa oraz większą przybudówką od wschodu, również prostokątną. Wzniesiony z cegły, nieotynkowany, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia. Dwukondygnacyjny z poddaszem, przybudówka parterowa. Obie bryły nakryte dachami dwuspadowymi, w niższej bryle o nieznacznym nachyleniu połaci dachowych. Fasada (od strony peronu) symetryczna, 7-osiowa, przybudówka trójosiowa, otwory okienne i drzwiowe w pierwszej kondygnacji zamknięte półkoliście, w drugiej prostokątne. Pierwotne wejścia zamurowane. Ze zlokalizowanym centralnie trójosiowym ryzalitem (osie: 5.–7.). Elewacja od południa niesymetryczna, 6-osiowa, ryzalit w trzeciej osi, przedsionek w czwartej. Okna w elewacji w kształcie prostokąta, w ryzalicie zamknięte odcinkiem łuku. Ryzalit wtórnie otynkowany z pozostawieniem cegły w partii detalu architektonicznego. Detal architektoniczny we wszystkich elewacjach w formie malowanych w cegle, jaśniejszych pasów; okna i drzwi ujęte prostymi opaskami ze sztucznego kamienia, z nadprożami w formie pionowo ułożonych cegieł i gzymsów odcinkowych. Kondygnacje (za wyjątkiem południowej), wydzielone gzymsem listwowym.

Budynek apteki

ul. Wolności 2

Wzniesiony w 1894 roku stylu historyzmu, z elementami klasycystycznymi. Założony na rzucie zbliżonym do litery „L”. Z dwiema reprezentacyjnymi elewacjami; fasadową (od ul. Wolności) i od północy (pl. Żwirki i Wigury). Wymurowany z cegły, nieotynkowany, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia i tynku. Trójkondygnacyjny, nakryty płaskim dachem czterospadowym, ze ściętym narożnikiem. Fasada symetryczna, 5-osiowa, z trójosiowym pseudoryzalitem centralnym, wydzielonym lizenami. Parter otynkowany, z boniami w narożach. Okna ujęte w dekoracyjne, profilowane opaski, część z uszakami, konsolkami podokiennymi lub zwornikami. W partii piętra ryzalitu triada okien o bardziej dekoracyjnym charakterze, ujęta w wspólne obramienie, zamknięte belkowaniem i półkolistym przyczółkiem oraz z parą herm pomiędzy oknami. Ryzalit zakończony trójkątnym naczółkiem, dekorowany ząbkowaniem. Całość elewacji wieńczy belkowanie z wazonami w narożach i ponad ryzalitem (te ostatnie wyższe i smuklejsze). Elewacja północna pięcioosiowa, o zbliżonej architekturze jednakże bogatszej formie (dwa pseudoryzality, część okien piętra z przyczółkami zamkniętymi półkoliście i trójkątnie, dekoracja tralkowa pod oknem centralnym piętra).

Budynek auli (sali koncertowej) i mieszkalny

ul. Wolności 4 (u zbiegu z ul. Bankową)

Wzniesiony zapewne w 1903 roku w formach historyzmu. Założony na rzucie litery „L”. Wymurowany z cegły, nieotynkowany, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia; dwukondygnacyjny, nakryty płaskim dachem czterospadowym, z ryzalitami w narożach. Od strony ul. Wolności fasada, od ul. Bankowej elewacja opracowana w podobnych formach architektonicznych, wejściowa. Fasada czteroosiowa, elewacja boczna pięcioosiowa, z wejściem w osi trzeciej. Cokół wysoki, boniowany. Dekorację elewacji tworzą: poziome pasy w tynku, profilowany gzyms kordonowy i wieńczący (wsparty na kroksztynach) z tynkowanymi płycinami, wydzielającymi niewielkie, ceglane okienka strychowe, obramienia okien piętra z dekoracyjnymi boniami, ceglane, ukształtowane półkoliście naczółki okienne oraz hermy w dwóch narożnych, szerszych oknach piętra.

**Budynek poczty
ul. Wolności 8**

Wzniesiony w 1897 roku z fundacji hrabiego Karola von Ballestrema, o cechach manieryzmu północnego. Założony na rzucie prostokąta. Wymurowany z cegły, nieotynkowany, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia; dwukondygnacyjny, z dwoma wyższymi ryzalitami narożnymi w fasadzie. Dach urozmaicają trójosiowe facjaty, boczne ryzality nakryte oddzielnymi dachami naczółkowymi. Fasada symetryczna, 9-osiowa, z architektonicznym portalem na osi, zbudowanym z pary kolumn jońskich, podtrzymujących belkowanie z trójkątnym naczółkiem. W dekoracji zwornika portalu opracowana rzeźbiarska głowa Hermesa. Okna ujęte w proste opaski z boniami.

**Budynek d. Urzędu Gminnego (tzw. niemiecki ratusz, ob. budynek mieszkalny)
ul. Wolności 10**

Wzniesiony ok. 1906 roku, o cechach secesyjnych oraz historyzmu. Założony na rzucie prostokąta. Wymurowany z cegły, nieotynkowany, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia i tynku oraz z ceramiki. Trójkondygnacyjny, z dwoma nieznacznie wyższymi ryzalitami w narożach fasady. W połaci dachu facjaty. Fasada symetryczna, 8-osiowa, z otworami okiennymi drugiej i trzeciej kondygnacji umieszczonymi w płytkich wnękach. Dekorację fasady stanowią poziome pasy (szersze pomiędzy kondygnacjami), triady niewielkich płytcin zamknięte schodkowo w partiach podokiennych oraz opracowane rzeźbiarko fryz podokapowy i szczyty ryzalitów. Fryz płytcinowo-wspornikowy. W obu szczytach dekoracyjne płytciny z męską głową ujętą dekoracją roślinną stylizowaną na secesyjną, powyżej w zwieńczeniu kartusz w dekoracyjnym obramieniu. We wnętrzu w części południowej duża sala widowiskowa o interesującym wystroju architektoniczno-sztukatorskim, z podziałem pilastrowym i balkonami.

**Willa dyrektora koksowni (ob. budynek mieszkalny)
ul. Wolności 12**

Wzniesiona po 1910 roku, modernistyczna z elementami klasycystycznymi. Na rzucie prostokąta, ze zryzalitowaną częścią wschodnią. Wymurowana z cegły, nieotynkowana, z detalem architektonicznym ze sztucznego kamienia; dwukondygnacyjna, przykryta dachem kombinowanym. Fasada niesymetryczna, sześćoosiowa, z kolumnowym portykiem w drugiej i trzeciej osi parteru, gdzie znajduje się wejście oraz wykusz. Nad portykiem balkon. Skośne naroża dekorowane wolutami.

5.4. Kolonie robotnicze ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, znajdujące się na obszarze planowanego parku kulturowego

**Kolonia robotnicza
ul. Ballestremów 2, 4, 6, 8;
ul. Piastowska 8, 10, 12, 14, 21;
ul. R. Sprusa 1, 3, 5, 7**

Kolonia robotnicza składająca się z kilkunastu budynków mieszkalnych wybudowanych na przełomie XIX na XX wiek (przed 1899 do 1909 roku).

Budynki usytuowane wzdłuż ulicy, w układzie kalenicowym. Murowane na rzucie prostokąta, nieotynkowane, parterowe, z dwuspadowymi dachami, krytymi dachówką. Fasady i elewacje tylne symetryczne, 5-osiowe, ozdobione ceglanymi lizenami (między osiami 2. i 3. oraz 3. i 4. oraz przy narożach), pomiędzy lizenami w górnych partiach elewacji – ceglany fryz ząbkowy. Elewacje boczne 3-osiowe, okna w partii poddasza – boczne mniejsze. Pod okapem ceglany fryz schodkowy. Do elewacji bocznych dostawione parterowe, 1-osiowe (pierwotnie) dobudówki.

Okna pierwotnie zamknięte łukiem odcinkowym, obecnie częściowo wtórnie wymienione na prostokątne.

Uzupełnieniem kolonii są trzy budynki wielorodzinne, zlokalizowane przy ul. R. Sprusa 6, 9 i 11.

Zespół budynków mieszkalnych

ul. Bankowa 2, 4, 6

Zespół trzech domów mieszkalnych wybudowany w latach 1903–1910. Budynki murowane z cegły, nieotynkowane, na rzutach zbliżonych do prostokąta. Bryła każdego rozczłonkowana, części skrajne wyższe, 2-kondygnacyjne, wysunięte ryzalitowo; część środkowa jednokondygnacyjna z użytkowym poddaszem. Fasady symetryczne ośmioosiowe z czteroosiową częścią środkową, niższą, dwoma jednoosiowymi wyższymi pseudoryzalitami oraz cofniętymi częściami skrajnym, jednoosiowymi, w których wejścia do budynku. Okna zamknięte łukiem odcinkowym w profilowanych opaskach z kluczem. Części wyższe pod gzymssem wieńczącym ozdobione ceglany fryzem.

Uzupełnieniem kolonii są dwa budynki wielorodzinne, zlokalizowane przy ul. Bankowej nr 8 (1908) i nr 18 (1910).

Kolonia Białasa

ul. J. Ligonia 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7;

ul. K. Miarki 1, 2, 3, 4, 5, 7;

ul. M. Skłodowskiej-Curie 1, 3, 5;

ul. Starowiejska 31-33

Kolonia składająca się z kilkunastu budynków mieszkalnych o zróżnicowanej architekturze i kubaturze, wybudowanych na początku XX wieku (do 1909 r.).

Główny trzon kolonii tworzą najstarsze obiekty usytuowane przy ul. J. Ligonia i K. Miarki (za wyjątkiem budynku wielorodzinnego przy ul. J. Ligonia 7). Są to obiekty dwurodzinne. Budynki usytuowane wzdłuż ulicy, w układzie kalenicowym. Murowane na rzucie prostokąta, nieotynkowane, parterowe, z dwuspadowymi dachami, krytymi dachówką. Cokół z kamienia łamanego. Fasady i elewacje tylne symetryczne, pięcioosiowe, ozdobione ceglany lizenami (flankujące okno w osi środkowej). Okna z nadprożami w formie pionowo ułożonych cegieł. W górnych partiach elewacji – ceglany fryz ząbkowy. Elewacje boczne 3-osiowe, okna w partii poddasza – boczne mniejsze. Pod okapem – ceglany fryz schodkowy. Do elewacji bocznych dostawione mniejsze jednoosiowe (pierwotnie) przybudówki. Okna pierwotnie zamknięte łukiem odcinkowym, obecnie częściowo wtórnie wymienione na prostokątne

Drugi typ budynków – wielorodzinnych zlokalizowany jest przy ul. M. Skłodowskiej-Curie. Budynki usytuowane wzdłuż ulicy, w układzie kalenicowym. Wzniesione na rzucie prostokąta, z ryzalitem w fasadzie (elewacja wschodnia). Murowane, nieotynkowane, dwukondygnacyjne, z poddaszem; z dwuspadowymi dachami, krytymi dachówką. Cokół z kamienia łamanego. Fasady symetryczne, 8-osiowe, ryzality w partii centralnej (osie 4.–5.), zamknięte trójkątnymi szczytami. Elewacje tylne 10-osiowe, z dwoma wejściami do budynków; poprzedzone wysokimi jednobiegowymi schodami.

Uzupełnieniem kolonii są dwa budynki wielorodzinne, zlokalizowane przy ulicy J. Ligonia 7 i ulicy Starowiejskiej 31-33.

5.5. Inne obiekty zabytkowe i dobra kultury

- Krzyż drewniany, ul. W. Bujoczka obok nr. 24
- Krzyż drewniany (1. poł. XX w.), ul. Orzegowska 1-3

- Kamienny krzyż pasyjny (1910), ul. Piastowska, skrzyżowanie z ul. Ballestremów, sugerowany wpis do rejestru zabytków
- Krzyż drewniany (1. poł. XX w.), ul. Piastowska 7
- Krzyż (1908) przy kościele pw. św. Józefa, ul. Piastowska 16, sugerowany wpis do rejestru zabytków
- Kamienna figura św. Jana Nepomucena (2. poł. XIX do pocz. XX w.) przy kościele pw. św. Józefa, ul. Piastowska 16
- Krzyż cmentarny Męki Pańskiej (1907) na cmentarzu przy ul. Porębskiej 5, sugerowany wpis do rejestru zabytków
- Krzyż murowany (1937), ul. Wolności 5
- Kamienny krzyż pasyjny (1893), ul. Wolności 33, sugerowany wpis do rejestru zabytków
- Grota lurdzka z żużla hutniczego (1933), ul. J. Achteleka – przy granicy planowanego parku kulturowego

*

- Pomnik Górnika, pl. Żwirki i Wigury
- Pomnik W. Janasa, ul. Piastowska (za nr. 43)
- Pomnik Powstańców Śląskich (1945), na cmentarzu przy ul. Porębskiej 5

*

- Wolnostojący piec piekarniczy (XIX/XX w.), obok ul. W. Bujoczka 24
- Kaplica cmentarna (pocz. XX w.), na cmentarzu przy ul. Porębskiej 5
- Kiosk drewniany (d. kiosk do sprzedaży wody sodowej, 1914), ul. Piastowska obok nr. 19A
- Kiosk drewniany (dawny „dom mleczny”, 1914), ul. Wolności 2a, przy pl. Żwirki i Wigury

5.6. Stanowiska archeologiczne

W najbliższym otoczeniu planowanego parku kulturowego znajduje się jedno stanowisko archeologiczne:

Stanowisko archeologiczne AZP na obszarze nr 97-46

Nr stanowiska w miejscowości: 2

Nr stanowiska na obszarze: 5

Lokalizacja: ul. W. Bujoczka działka nr 727/1

Ochrona – zapis w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego § 56 Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego miasta Ruda Śląska (uchwała nr 1066/LXI/2006 z 22 czerwca 2006 roku, Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego nr 84 z 2006, poz. 2383).

5.7. Ochrona przyrody²⁶⁷

Grab pospolity, obwód: 275 cm, wiek: 150 lat

Ruda Śląska 1161/133 ul. Kościelna

Uchwała Rady Miasta z 27 września 2012 roku (Dz.Urz z 2012 r. poz. 4417)

Dąb szypułkowy, obwód: 302 cm, wiek: 200 lat

Ruda Śląska 1161/133 ul. Kościelna

Uchwała Rady Miasta z 27 września 2012 roku (Dz.Urz z 2012 r. poz. 4417)

²⁶⁷ Według Rejestru Pomników Przyrody w województwie śląskim, za: <http://bip.katowice.rdos.gov.pl/wojewodzki-rejestr-form-ochrony-przyrody> [dostęp: 5.04.2019].

Miłorząb dwuklapowy, obwód: 155 cm, wiek: 70 lat

Ruda Śląska 1899/131 ul. Kościelna

Uchwała Rady Miasta z 27 września 2012 roku (Dz.Urz z 2012 r. poz. 4417)

Dąb szypułkowy, obwód: 384 cm

Ruda Śląska ul. W. Bujoczka – na obszarze dawnego zamku rudzkiego, w sąsiedztwie ruin „domu Karola Goduli”

Uchwała nr PR.0007.153.2014 Rady Miasta Ruda Śląska z 28 sierpnia 2014 roku (Dz.Urz z 2014 r. poz. 4619)

Głaz narzutowy z granitu gruboziarnistego

Skrzyżowanie ulic Kościelnej i Wolności

Orzeczenie nr 193 o uznaniu za pomnik przyrody Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z dnia 22.10.1960 roku, nr R-OP-b/26/60

6. Niematerialne zasoby krajobrazu kulturowego

Park kulturowy czerpie z wielowiekowej lokalnej spuścizny, materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Aby w pełni wykorzystać potencjał, warto wykorzystać metodę storytellingu, czyli opowiadania historii i legend, coraz popularniejszą w promocji turystyki²⁶⁸. Ruda obfituje w barwne postaci i opowieści z nimi związane, w legendy miejsca. Umiejętnie przysposobione do funkcji marketingowych wartości realne i unikalny *genius loci* miejsca połączone z elementami nadrealnymi (mitem, elementami bajkowymi) wzmocnią pozycję Rudy w kontekście przemysłu kultury i turystyki.

W rozdziale przedstawiono wybrane elementy dziedzictwa niematerialnego, które stanowią niezaprzeczalną wartość i należy je chronić, ale mogą też posłużyć do promocji parku kulturowego.

6.1. Ważne postacie związane z Rudą

Ród Ballestremów wywodzi się z włoskiej Sabaudii, a jego korzenie sięgają XIII wieku. Linię śląską założył Giovanni Battista Angelo Ballestreo di Castelengi²⁶⁹, a założycielem rozległego majątku był baron Franz Wolfgang von Stechow, który w 1737 roku nabył Pławniowice, a w 1748 Rudę i Biskupice, następnie przekształcając je w majorat. Po bezpotomnej śmierci jego syna majorat przejął jego siostrzeniec **Karol Franciszek von Ballestrem**²⁷⁰. Do 1945 roku z rodu tego wywodziło się sześciu majorusów. Ballestremowie stworzyli jedną z największych potęg przemysłowych na Górnym Śląsku. Do ważniejszych inwestycji pozaprzemysłowych zrealizowanych w Rudzie należy zaliczyć kilka osiedli mieszkaniowych i sporo budynków użyteczności publicznej. Ballestremowie rozwinęli też infrastrukturę, w tym pierwszy wodociąg, zainstalowany w 1874 roku. Warto także zwrócić uwagę na pionierskie zastosowanie w Rudzie Śląskiej prądu elektrycznego do oświetlania ulic, bo już w 1889 roku, a więc wcześniej niż w wielu miastach stołecznych ówczesnej Europy.

W Rudzie ufundowali kościół pw. Matki Boskiej Różańcowej, kaplicę pw. św. Józefa (obecnie pw. św. Piusa X), dom wdów i przedszkole, gmachy średniej szkoły ogólnokształcącej, kościół pw. św. Józefa (w krypcie kościoła znajduje się grobowiec rodzinny Ballestremów). Majorat przestał istnieć w 1945 roku, ale potomkowie rodu utrzymali więź z Rudą i jej mieszkańcami.

Karol Goduła (Goduła, Godulla) urodził się w 1781 roku w Makoszowach (ob. dzielnica Zabrze). Był synem nadleśniczego. Uczył się w jednej z najlepszych ówczesnych szkół, w gimnazjum cystersów w Rudach Wielkich koło Raciborza, a następnie w Szkole Głównej w Opawie²⁷¹. W 1801 roku zatrudnił się u hrabiego Karola Franciszka von Ballestrema z Pławniowic. W 1808 roku, w wieku 27 lat został zarządcą majątków hrabiego. Kilka lat później namówił Ballestrema do budowy huty cynku w Rudzie i w ramach wynagrodzenia otrzymał udziały w zyskach tej huty (tzw. kuksy). Po dziesięciu latach otrzymał dalsze udziały, w zamian za wkład w rozbudowę huty. Przez wiele lat huta „Carl”

²⁶⁸ Patrz: <http://mrot.pl/plc/7-aktualnosci/1111-legendy-podania-i-basnie-ciekawy-pomysl-na-turystyke> [dostęp 25.04.2019].

²⁶⁹ Patrz: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251. Por. W. Korzeniowska, ..., s. 38; R. Kowalski, *Dzieje rodu...*, s. 11.

²⁷⁰ Hrabia Karol Franciszek von Ballestrem (Karl Franz I), ur. 1750 – zm. 1822, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251. Por. W. Korzeniowska, *Ziemiaństwo...*, s. 38; R. Kowalski, *Dzieje rodu...*, s. 17.

²⁷¹ W. Ślęzak, *Joanna i Hans Urlyk Schaffgotschowie jako fundatorzy kościołów w okolicy Bytomia*, Bytom 1994, s. 10.

była największą hutą w Europie. Wtedy inni przemysłowcy nazwali Karola Godulę „królem cynku”²⁷².

Dzięki zyskom z huty kupił majątki ziemskie: Szombierki, Orzegów, Bobrek i Bujaków. Powiększała się także liczba posiadanych przez Godulę kopalń i hut. W krótkim czasie stał się finansowym potentatem na Górnym Śląsku. Był właścicielem m.in. kopalni galmanu „Maria” w Miechowicach (wspólna inwestycja z Franzem Areisinem), kopalni „Orzegów” (pierwsza na wyłączną własność; później kopalnia „Orzegów”), kopalni „Stein” i „Rosalie”, huty „Morgenroth”, huty cynku „Gute Hoffnung”, huty cynku w Bobrku²⁷³.

Karol Godula dbał o swoich robotników i chłopów mieszkających na jego ziemiach. Po zakupie Szombierek, zobowiązał gminę do utworzenia szkoły, sam utrzymywał nauczyciela. W 1829 roku przeprowadził w Szombierkach uwłaszczenie chłopów. Jako pierwszy wśród pracodawców, wybudował domy dla robotników. W latach 1847–1848 podczas epidemii tyfusu udzielał pożyczek zboża i pieniędzy. Założył szkoły ludowe w Szombierkach i Orzegowie, szkołę dla dzieci pracowników huty „Gute Hoffnung”. Współfinansował budowę szpitala powiatowego w Bytomiu, ufundował żelazne ogrodzenie kościoła Najświętszej Marii Panny w Bytomiu oraz pięć krzyży przydrożnych. Został kawalerem Orderu Czerwonego Orła IV klasy, pełnił funkcję wicestarosty powiatu bytomskiego, został też wybrany na deputowanego powiatu bytomskiego²⁷⁴.

Mimo wielkiego bogactwa Godula był człowiekiem skromnym. Wybudował pałac w Szombierkach, a sam do końca życia mieszkał w drewnianym domu w Rudzie. Kurt Urbanek w pracy *Aus der Zeit Godullas*, opisał wnętrze jego domu, opis w polskim tłumaczeniu cytuje Władysława Ślęzak²⁷⁵. Nie wiadomo jak wyglądał Karol Godula, nie namalowano jego portretu, jedyna podobizna pozostała na fotografiach nieistniejącego już witrażu²⁷⁶.

Jedyną osobą, która według legend nie bała się Karola Goduli, skrytego, uchodzącego za dziwaka i odludka, była **Johanna Gryzik**, wychowanka jego służącej Emilii Lukas. Historia Johanny jest niezwykła i przywołuje na myśl bajkę o Kopciuszku.

Dziewczynka urodziła się 29 kwietnia 1842 roku w Porembie koło Rudy jako córka Jana Gryzika (Grycika, Grzyżika), komornika i zapewne pracownika w zakładach Goduli oraz Antoniny Gryzik. Ojciec Johanny zmarł na gruźlicę, matka z dwójką dzieci została w trudnej sytuacji materialnej, dlatego starszą córkę oddała na wychowanie swojej koleżance. Według dokumentów, od 14 marca 1846 roku Johanna przebywała w domu Goduli pod opieką Emilii Lukas²⁷⁷. Prawdopodobny scenariusz spotkania dziewczynki z Godulą opisał Gustaw Morcinek w powieści *Pokład Joanny*: Proboszcz z Bytomia udał się do Goduli, aby go namówić do powiększenia funduszy na kościół i w obecności Johanny powiedział, że Godula jest nieszczęśliwy i samotny, więc dziewczynka nazbierała polnych kwiatów i wręczyła mu je. Miła i bystra dziewczynka zaskarbiła sobie sympatię Goduli, który zatrudnił dla niej nauczyciela języka polskiego (Johanna jako Ślązaczka mówiła wcześniej jedynie gwarą).

W 1848 roku Godula podupadł na zdrowiu, wyjechał na leczenie do Wrocławia i zabrał dziewczynkę ze sobą. Sporządził testament. Aby nie dopuścić do rozdrobnienia majątku,

²⁷² A. Kuzio-Podródzki, *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*, Bytom 2007, s. 72.

²⁷³ Tamże, s. 73.

²⁷⁴ Tamże, s. 73–74.

²⁷⁵ W. Ślęzak, *Joanna i Hans Urlyk Schaffgotschowie...*, s. 14–15.

²⁷⁶ Witraż przedstawiał Karola Godulę i Joannę Gryzik, autorstwa Ludwiga Petera Kowalskiego, zamówiony przez spółkę Schaffgotschów w latach 30. XX w. dla nieistniejącego już budynku dyrekcji Górnośląskiego Związku Górniczo-Hutniczego w Gliwicach.

²⁷⁷ A[rchiwum] P[afistwowe], Schaff. G. sygn. 674, k. 17, za: W. Ślęzak, *Joanna i Hans Urlyk Schaffgotschowie...*, s. 19.

bezdzienny Godula wyznaczył Johannę na główną spadkobierczynię, zapisując jej fortunę o wartości 2 mln talarów w złocie, były to majątki ziemskie i zakłady przemysłowe: 19 kopalń galmanu, 40 kopalń węgla kamiennego, 3 huty cynku i 28 udziałów (kuksów) w hucie „Carl”²⁷⁸. Godula zmarł 6 lipca 1848 roku we Wrocławiu, tam też został pochowany. W 1909 roku przeniesiono jego szczątki do krypty w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bytomiu-Szombierkach²⁷⁹.

Ogłoszenie testamentu wywołało burzę. Johanna w wieku 6 lat, została najbogatszą na Śląsku właścicielką rozległych dóbr. Krewni Goduli otrzymali legaty pieniężne w wysokości 200 tysięcy talarów, na opiekunów młodej dziedziczki wyznaczył Maximiliana Schefflera – wykonawcę testamentu, Karola Fryderyka Fincklera – mistrza zmianowego z zakładów Goduli oraz Emilię Lukas, która miała zadbać o wykształcenie Johanny. Godula zapisał również wszystkim swoim pracownikom do podziału 50 tysięcy talarów. Krewni Goduli chcieli obalić testament, gdy się to nie udało, próbowali pozbyć się Johanny. W testamencie był bowiem zapis, że gdyby umarła bezdzietnie, wówczas majątek przypadnie siostrzeńcom Goduli. Powstało realne zagrożenie dla życia dziewczynki. Opiekunowie zawieźli ją do klasztornej szkoły sióstr Urszulanek we Wrocławiu, gdzie zapewniono jej bezpieczeństwo i odpowiednie warunki do nauki. Po ukończeniu szkoły mieszkała u swojego opiekuna Schefflera we Wrocławiu, gdzie poznała swojego przyszłego męża hrabiego Hansa Ulryka Schaffgotscha i zakochała się od pierwszego wejrzenia. Scheffler zadbał o nadanie Johannie szlachectwa. Dokument królewski z dnia 6 czerwca 1858 roku, nobilitował dziedziczkę, która otrzymała nazwisko **Johanna Gryzik von Schomberg-Godulla** oraz herb ze skrzyżowanymi pyrlikiem i żelazkiem (narzędziami górniczymi) na złotym klinie, na błękitnie i hełmem nad tarczą ze złoto-błękitnymi labrami, w klejnocie znajdowały się dwa złoto-błękitne strusie pióropusze²⁸⁰.

Hans Ulryk Schaffgotsch pochodził ze starego rodu (pierwsza wzmianka o Schaffgotschach pochodzi z 1174 r. z Würzburga)²⁸¹. Przed ślubem Hans pełnił tytułarny urząd podkomorzego i referendarza, był kawalerem Zakonu Maltańskiego, a w armii pruskiej uzyskał stopień porucznika regimentu huzarów²⁸². Małżeństwo z Johanną mogło być uznane za mezalians, gdyby nie fakt, że dziedziczka posiadała fortunę, a Hans Ulryk jedynie tytuł. Według kontraktu ślubnego podpisanego w pałacu w Szombierkach 23 października 1858 roku, właścicielką majątku odziedziczonego po Goduli, pozostała Johanna²⁸³. Ślubu udzielił biskup z Brna Schaffgotsch 15 listopada 1858 roku w kościele Najświętszej Marii Panny w Bytomiu. Na uroczystości ślubne do pałacu w Szombierkach przyjechali przedstawiciele wielu arystokratycznych rodów.

Johanna i Hans Ulryk Schaffgotschowie zapoczątkowali górnośląską linię rodu Schaffgotsch. Mimo, że ich małżeństwo było aranżowane, okazało się bardzo szczęśliwe. Często zmieniali miejsce zamieszkania. Pierworodny syn Hans Karol, który otrzymał imię po Karolu Goduli, urodził się w 1859 roku we Wrocławiu, tam też rok później przyszła na świat córka Klara, kolejne dziecko, Elżbieta urodziła się w Berlinie w 1862 roku, a czwarte i ostatnie dziecko, Eleonora urodziło się w Kopicach w 1864 roku.

Sukcesywnie powiększał się areal ziem należących do Johanny, a później również do Hansa Ulryka. Dokupione zostały ziemie Chudów, Małe Paniowy, Kopice (w których wybudowali wspólnie pałac i tam ostatecznie zamieszkali), Więcmierzyce, Żelazna,

²⁷⁸ W. Korzeniowska, *Ziemiaństwo na Górnym Śląsku...*, s.31–32.

²⁷⁹ A. Kuzio-Podróżki, *Schaffgotschowie...*, s 75.

²⁸⁰ W. Ślęzak, *Joanna i Hans Ulryk Schaffgotschowie...*, s. 28.

²⁸¹ Tamże, s. 29.

²⁸² A. Kuzio-Podróżki, *Schaffgotschowie...*, s 77.

²⁸³ W. Ślęzak, *Joanna i Hans Ulryk Schaffgotschowie...*, s. 33.

Tłustoręby, Tarnice, Pniewy, Sulisław, Wielkie Paniowy²⁸⁴. Johanna Schaffgotsch bogactwo zawdzięczała Goduli, jednak sama była osobą wykształconą i przedsiębiorczą, potrafiącą pomnożyć majątek. Jednocześnie nie wstydziła się swojego górnośląskiego pochodzenia i kiedy przebywała w pałacu w Szombierkach, zakładała strój bytomski.

Razem z mężem w 1854 roku niedaleko Orzegowa założyli hutę cynku „Godula”, od imienia której wzięła nazwę okoliczna osada. W 1869 roku rozpoczęto budowę kopalni „Hohenzollern” (później „Szombierki”), z czasem Johanna wykupiła innych udziałowców, stając się jedynym właścicielem kopalni. Schaffgotschowie posiadali również kopalnie: „Paulus” („Paweł”), „Gräfin Johanna” (obecnie „Bobrek”), „Bujaków” i „Kleofas”. Najwięcej zysków przynosiło górnictwo węgla kamiennego, dlatego w 1905 roku założyli spółkę „Gräflisch Schaffgotsche Werke” o kapitale zakładowym 50 milionów marek, w której poza 10 tysiącami Hansa i 10 tysiącami dyrektora generalnego, całość wkładu była własnością Johnny²⁸⁵.

Dla swoich robotników Schaffgotschowie fundowali kasę zapomogową, bibliotekę, Johanna utrzymywała bytomski sierociniec. Wybudowali kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Szombierkach oraz klasztor dla sióstr Elżbietanek, które prowadziły przedszkole. Pokryli całość kosztów budowy kościoła pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Goduli i szpital pw. św. Joanny prowadzony przez siostry Elżbietanki. W Chebziu wybudowali szkołę, a w Orzegowie kościół pw. św. Michała Archanioła. Mieli również swój udział przy budowie kościoła pw. św. Pawła Apostoła w Nowym Bytomiu, w Bobrku przekazali plac pod budowę kościoła pw. św. Rodziny. Wybudowali drogę łączącą Szombierki z Chebziem. Zorganizowali tzw. kuchnię mleczną, wydającą bezpłatne odżywki dla dzieci, pomoc finansową, opiekę lekarską²⁸⁶.

Johanna Schaffgotsch zmarła 21 czerwca 1910 roku w Kopicach. W pogrzebie wzięli udział przedstawiciele arystokracji oraz tłumy ludzi. Mąż zmarł 5 lat później. Oboje pochowani zostali w kaplicy-mauzoleum w Kopicach. Wszystkie ich dzieci zawarły małżeństwa z przedstawicielami znakomitych arystokratycznych rodów Europy. Historia Johnny, ubogiej dziewczynki, która mądrze spożytkowała odziedziczoną fortunę i potrafiła ją pomnożyć, może nadal inspirować.

Franz Pieler, a właściwie dr. inż. (niem.) **Franz Caspar Maria Pieler** urodził się 11 maja 1835 roku w Westwalii. Był pełnomocnikiem hrabiego Ballestrema, zarządcą jego dóbr: Rudy, Pławniowic, Borsiga i Biskupic. Wsławił się jako wybitny specjalista górniczy, zarządca, wynalazca (m.in. lampy do badania zawartości metanu w kopalniach), do dziś szanowany przez mieszkańców Rudy Śląskiej dobroczyńca. Zmarł 25 października 1910 roku w Rudzie, pochowany został w mauzoleum projektu Johannesesa Heinricha Augusta Friedricha von Poellniza (zwanego dalej **Hanssem von Poellnitzem**) na cmentarzu w Rudzie. W mauzoleum znajduje się rzeźba, przedstawiająca postać Chrystusa, przygarniającego, klęczącego przed nim Franza, w stroju pielgrzyma. Rzeźbę tę, jak również wizerunki aniołów, stojące pierwotnie przed wejściem do kaplicy (ob. znajdujące się w sanktuarium św. Józefa), a także epitafium z podobizną syna Pieler, wykonał **Josef Limburg**, jeden z najśłynniejszych rzeźbiarzy, działających w Niemczech, na przełomie XIX i XX w.²⁸⁷

Wincenty Janas urodził się 12 stycznia 1891 roku w Dąbrówce Wielkiej. Po ukończeniu szkoły ludowej w Rudzie, pracował w kopalni. Był członkiem Towarzystwa Śpiewu „Dzwon” w Rudzie. Mając 16 lat rozpoczął działalność w towarzystwie Eleusis. Była to patriotyczna organizacja, w której śląska młodzież uczyła się historii i literatury ojczystej.

²⁸⁴ A. Kuzio-Podródzki, *Schaffgotschowie...*, s 78.

²⁸⁵ Tamże, s 79.

²⁸⁶ Tamże, s 80–84.

²⁸⁷ Patrz: https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Pieler [dostęp: 07.05.2019].

Od 1913 roku uczył się w prywatnym gimnazjum w Krakowie. Naukę przerwał mu wybuch I wojny światowej i wcielenie do armii niemieckiej. Brał udział w walkach na wszystkich frontach Europy. Po wojnie wrócił do Rudy i po zdaniu egzaminu nauczycielskiego w Zabrze organizował kursy języka polskiego i historii. Był propagatorem polskości Śląska przyplacił życiem. Po wybuchu powstania został aresztowany przez Reichswerę. Katowany przez szesnastu bojówkarzy Grenzschtzu, zmarł 21 sierpnia 1919 roku. Pocztówkę ze zdjęciem jego zmasakrowanych zwłok („ani kawałka zdrowego ciała na nim nie zostało”) wykorzystywano w propagandzie plebiscytowej. Przed śmiercią zapytany, czy jest jeszcze Polakiem, odpowiedział: „Polakiem aż do samej śmierci”. Pochowany został na cmentarzu w Rudzie. Jest patronem Gimnazjum nr 2 w Rudzie Śląskiej, ulicy w dzielnicy Ruda oraz ulic w miastach takich jak Chorzów, Katowice i Zabrze²⁸⁸.

Augustyn Koziół urodził się 4 sierpnia 1902 roku w Rudzie. Z zawodu był elektrykiem. Pracując równocześnie kształcił się w Konserwatorium Muzycznym w Zabrze. Zawodowo pracował jako elektryk w kopalni „Brandenburg”, w której od 1926 roku prowadził orkiestrę dętą założoną w 1922 roku. W latach 1927–1939 dodatkowo dyrygował chórmi „Dzwon” i „Lutnia”. Był również kompozytorem. Dyrygowana przez niego orkiestra zdobyła uznanie już w latach 30. XX w., kiedy górnicy zadeklarowali na jej utrzymanie stałą miesięczną składkę z zarobku. Po II wojnie światowej tradycję kontynuowano, potrącając każdemu pracownikowi pół procenta z zarobku. Największe osiągnięcia orkiestra pod batutą A. Koziola odniosła po II wojnie światowej. Już w 1948 roku zdobyła pierwsze miejsce w Ogólnopolskim Przeglądzie Zespołów Górniczych, przez co uzyskała miano Reprezentacyjnej Orkiestry Ministerstwa Górnictwa. Orkiestra zebrała wiele nagród regionalnych i ogólnopolskich, a A. Koziół był wielokrotnie odznaczany. Zmarł 2 października 1984 roku, a od 2001 roku w parku jego imienia odbywa się Festiwal Orkiestr Dętych pamięci Augustyna Koziola²⁸⁹.

Piotr Latoska był związany z Rudą Śląską od urodzenia. Mistrz rzeźby w węglu, gipsie i metalu, zaangażowany w prace z młodzieżą m.in. w Domu Kultury KWK „Wawel”. W 1953 roku brał udział w budowie pomnika Czynu Powstańczego na Górze Świętej Anny. W roku 1955 ze srebrną odznaką ukończył Krakowską Akademię Sztuk Pięknych. Uczeń Xawerego Dunikowskiego. Po studiach wrócił do rodzinnego miasta, utrzymywał się z pracy w kopalni. Tworzył przez całe swoje życie. Autor licznych wystaw indywidualnych w kraju i za granicą. W 2000 roku otrzymał tytuł „Zasłużony dla miasta Ruda Śląska”. Zmarł 7 kwietnia 2004 roku²⁹⁰.

*

Pamięć o tych postaciach jest wśród rudzian nadal żywa. Można się o tym przekonać odwiedzając miejsca ich spoczynku w okresie Wszystkich Świętych. Przy grobach są ustawione kwiaty i znicze zapalone przez mieszkańców Rudy.

6.2. Nazwy lokalne w Rudzie

- Dolina Bytomki – dolina rzeki Bytomki.
- Dolina Janasa – teren w Rudzie w okolicach ulic Orzegowskiej i Joachima Achtelika, określa się ją czasem jako dolinę Potoku Rudzkiego, Rów Rudzki, dolinę Achtelika²⁹¹.

²⁸⁸ Patrz: <https://www.wirtualnaruda.pl/gp-janas.htm> [dostęp: 07.05.2019].

²⁸⁹ Patrz: <https://www.wirtualnaruda.pl/gp-koziol.htm> [dostęp: 07.05.2019].

²⁹⁰ Patrz: <http://www.rudaslaska.pl/fr/ruda-slaska/miasto-i-ludzie/zasluzeni-dla-miasta-ruda-slaska/> [dostęp: 07.05.2019].

²⁹¹ B. i A. Podgórcy, *Ruda Śląska...*, s. 145.

- Dwór Ruda – Zamek rudzki, pierwsza wzmianka pochodzi z 1412 roku²⁹²; dominium, wzgórze zamkowe.
- Gościniec Hrabowski – od hrabiów von Ballestrem, budynek przy ul. Wolności 1, obecnie restauracja „Adria”; U-Lepa, (U Lepy) – dawniej popularna nazwa, gdyż właściciel nazywał się Maksymilian Lepiarczyk²⁹³.
- Grota Matki Boskiej z Lourdes – kaplica w formie kamiennej grotty wzniesiona na hałdowisku z żużlu wielkopieczowego huty Bertha²⁹⁴.
- Górka za dworem – tam rudzianie chodzili na sanki, górka za dworem zapewniała atrakcje, bo zjeżdżało się do potoczku, który płynął wartko tam, gdzie teraz za ruinami zamku jest zrewitalizowana alejka²⁹⁵.
- Karmańskie (Kolonia Karol Emanuel) – kolonia robotnicza kopalni „Carl Emanuel” (d. „Brandenburg”) zlokalizowana w południowej części dzielnicy Ruda.
- Koksy – teren w Rudzie Południowej, obok koksowni „Walenty”; potoczna nazwa koksowni „Karol” w Orzegowie i domów robotniczych w pobliżu²⁹⁶.
- Kolonia „Berta” („Bertha”) – kilka domów robotniczych w pobliżu huty „Bertha”, hałdy i kościoła św. Józefa²⁹⁷.
- Kolonia Białasa – skupisko domów mieszkalnych na końcu ul. Kościelnej, nazwa od nazwiska Białas (Bialas)²⁹⁸.
- Kolonia Karola (Carls Kolonie)– osiedle domów mieszkalnych, od imienia Karola Franciszka von Ballestrema, założona przy hucie „Carl”; zabudowania na granicy Orzegowa i Rudy, za wiaduktem kolejowym, w rejonie obecnej ul. Orzegowskiej, sięgała do obecnej ul. Piastowskiej²⁹⁹.
- Kuźnica – Kuźnica Rudzka, nazwa miejscowości widniejącej na mapie Księstwa Raciborskiego Johanna W. Wielanda z 1736 roku, obecnie przy ul. Jana III Sobieskiego³⁰⁰.
- Na Maisowym – Maisowe, miejsce i budynek mieszkalny przy ul. Wolności i pl. Jana Koniecznego, w tym miejscu mieścił się zakład fotograficzny „Maria”³⁰¹. Własność Carla Maissa, na mapie z 1896 roku³⁰².
- Park im. Augustyna Koziola – Park Miejski w dzielnicy Ruda otoczony ulicami Ballestremów, M. Konopnickiej, Pistowską³⁰³.
- Park im. Jana III Sobieskiego – park w Kuźnicy Rudzkiej, przy ul. Jana III Sobieskiego, część oddziałów króla Jana III Sobieskiego przeszła w 1683 roku przez Rudzką Kuźnicę, zmierzając od Piekar i Bytomia do Gliwic³⁰⁴.

²⁹² Tamże, s. 170–173

²⁹³ Na podstawie wywiadu z mieszkanką Rudy, 16.02.2019.

²⁹⁴ B. i A. Podgórcy, *Ruda Śląska...*, s. 227–228.

²⁹⁵ Na podstawie wywiadu z mieszkanką Rudy, 16.02.2019.

²⁹⁶ B. i A. Podgórcy, *Ruda Śląska...*, s. 315–316.

²⁹⁷ Tamże, s. 318.

²⁹⁸ Tamże, s. 318.

²⁹⁹ Tamże, s. 325–326.

³⁰⁰ Tamże, s. 428.

³⁰¹ Tamże, s. 498.

³⁰² Zob. Urząd Miasta Ruda Śląska, Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 222 – plac Żwirki i Wigury, ciąg stanowisk targowych, nieistniejące

³⁰³ B. i A. Podgórcy, *Ruda Śląska...*, s. 566.

- Puszcza Kokotek – puszcza Rudzka, las Kokotek, dawny las w Rudzie w okolicy ulic Magazynowej i Cypriana Kamila Norwida³⁰⁵.
- Ruda – wieś wymieniona w dokumentach z XIII/XIV wieku, obecnie dzielnica Rudy Śląskiej. Etymologia nazwy Ruda nie jest jednoznaczna, nazwa nie musi być związana z kopalnictwem, czy kuźnictwem, a pochodzić od rudej, czerwonej gleby³⁰⁶.
- Szczęść Boże – kolonia „Szczęść Boże” („Glückauf”), na terenie ul. Szczęść Boże³⁰⁷.
- Szkopka – Szkopa, staw w Rudzkiej Kuźnicy, w parku Jana III Sobieskiego, gdzie znajdowały się budynki towarzyszące szpitalowi Spółki Brackiej³⁰⁸.

6.3. Legendy i podania związane z Rudą

Diabeł z Rudy

Postać Karola Goduli, z jednej strony uznawana jest za rudzkiego i śląskiego bohatera, symbol pracowitości, z drugiej otoczona szeregiem legend i baśni, które przypisują mu siły nieczyste, lub styczność ze złymi mocami. Liczne wątki demoniczne zostały zebrane w obszerną antologię wypisów źródłowych³⁰⁹.

Wątki demoniczne funkcjonujące za życia Goduli:

- Godula bezbożnikiem,
- Godula czarownikiem,
- Godula charakternikiem,
- Godula „piekielnikiem”,
- Godula antychrystem,
- Godula od dzieciństwa związany z diabłem,
- Godula okaleczony z zamiaru diabła,
- Godula ocalony przez diabła w zamian za zaprzęgnięcie duszy,
- Godula diabłem za życia,
- Godula z diabelskim kopytem,
- Godula służy diabłu,
- Godula w zмовie z diabłem,
- Godula zaprzęga diabłu duszę w zamian za pieniądze,
- Bogactwo Goduli pochodzi od diabła,
- Diabeł odwiedza Godulę, aby mu pomagać,
- Diabeł znosi Goduli wory pieniędzy,

³⁰⁴ Tamże, s. 572.

³⁰⁵ Tamże, s. 616.

³⁰⁶ Tamże, s. 634–639

³⁰⁷ Tamże, s. 713.

³⁰⁸ Tamże, s. 714.

³⁰⁹ B., A. Podgórcy, *Diabeł z Rudy. Wątki demoniczne w legendzie Karola Goduli*, [w:] „Rudzki rocznik muzealny 2007”, Ruda Śląska 2008, s. 107–126. J.S. Dworak, *Karol Godula – pionier przemysłu cynkowego na Górnym Śląsku*, Opole–Ruda Śląska 1995; D. Świtła-Trybek, J. Świtła-Mastalerz, *Czarne anioły, tajemnicze lwy, magiczny kamień. Podania ludowe Rudy Śląskiej*, Ruda Śląska 2005; I. Kaczmarczyk, *W cieniu mitu. Rzecz o Karolu Goduli*, Ruda Śląska 2007; M.G. Gerlich, *Ludowa recepcja biografii Karola Goduli*, [w:] *Ruda Śląska. Tradycja i teraźniejszość dla przyszłości. Kultura plebejska w mieście przemysłowym*, pod red. T. Smolińskiej i M. Lubiny, Ruda Śląska 2004.

- Diabelski dom Goduli,
- Ognik błędny wskazuje Goduli drogę do złóż galmanu,
- Godula ukrywa skarby w ganku prowadzącym do starego zamku w Rudzie,
- Dotknięcie Goduli zamienia wszystko w złoto,
- Diabeł doradza Goduli, jak się wzbogacić,
- Diabeł doradza Goduli, jak odzyskać zdrowie w chorobie,
- Godula posiada czarodziejską różdżkę,
- Godula oszukuje diabła,
- Oko Goduli,
- Diabli chcą porwać Godulę do piekła jeszcze za życia,
- Godula przekupuje śmierć, podczas choroby w „czarnym domku” w Rudzie,
- Godula przekupuje diabły czatujące na jego duszę,
- Godula inspiratorem śmierci księżnej Sułkowskiej.

Wątki demoniczne funkcjonujące po śmierci Goduli:

- Skrzywdzony robotnik przeklina Godulę,
- Śmierć Goduli karą za grzechy,
- Diabeł odmienia ostatnią wolę Goduli,
- Godula po śmierci staje się diabłem,
- Godula pokutuje po śmierci w swoich posiadłościach,
- Godula duchem kopalnianym,
- Godula po śmierci strzeże ukrytych przez siebie skarbów,
- Godula pokutuje po śmierci, strasząc ludzi,
- Godula po śmierci przeistacza się w upióra szkodzącego ludziom,
- Godula – upiór bez głowy,
- Upiór Godula ścina ludziom głowy,
- Godula powozi piekielnym zaprzęgiem,
- Godula po śmierci nęka spadkobierców,
- Godula pokazuje się jako duch na schodach kościoła pw. Serca Pana Jezusa w Bytomiu Szombierkach.

Magiczny kamień w Rudzie

Tam, gdzie droga prowadzi do kościoła Matki Bożej Różańcowej, na rogu ulic Wolności i Kościelnej, leży duży kamień. Ludzie nazywają go też głazem. Tak naprawdę nie wiadomo, skąd się wziął na tym miejscu. Podobno ten kamień jest owiany jakąś tajemnicą. Moja starka zawsze mówiła, że takie kamienie pochodzą od diabła i mają jakieś magiczne właściwości³¹⁰.

Czarne anioły

Na naszym piyknym starym cmentarzu cołkiym ze zadku łod strony „pańskich łonk” stoi grobowiec – kaplica Franciszka Pieler. Jego wiecznego snu pilnowały dwa biote Anioły Śmierci. Bioluśkie boły! Ło Pielerze powiyom wom ino tela, że tyn chop jako piyrszy w świecie zbajstlowoł urzondzynie do łostrzeganio górników przed złym luftym na dole. Przedtym robioty to ptoki, a wygladało to tak: górniki zwozyli je w klotkach na doł. Te klotki stawiali na ziymy. Gaz się zbiyroł, ptok robiol kopyrtka, a hajer dar do góry, coby go śmierotka za galoty niy fasta. Tym urzondzyniym Pieler uratowol życie wielu grubiorzom, no ale przeca ptokom tyż, bestoż go miały za przijociela i boły mu fest rade. Roz do roku, wczas rano na jego urodziny, ślatywała się skrzydlato gowiydż z cołkij Rudy nad grób Pieler. Piskanio, ćwirykanio, ciurlikanio tam niy boło końca. A potym wszyjskie ptoki łoroz wzbijały się w gora i kołowały nad kopułom kaplicy. Z tynsknotom na te ptasie tańce spogladały bioluśkie Anioły Śmierci i ino cicho wzdychały. Aż roz niy strzymały. Mrugnyli do siebie skrzydlaci strażnicy grobu, szatki wygladzili, skrzydła wyprościyli i już ze ptokami tańcowali pod siwym niebym. Widzioł to z ziymy kulawy kopidoł Brzoska i wrzasnoł:

– Anieli lecom, koniec świata idzie!

³¹⁰ D. Światała-Trybek, J. Światała-Mastalerz, *Czarne anioły...*, s. 78.

Widział to tyż Ponboczek z nieba i rozeźłot się łokropnie. Woło Archaniota Gabryjela do siebie i pado mu:

– Bier swój płonący miecz i leć do Rudy. Porzondek jakiś zrob, bo te anioły to ino gańba przynoszom powadze Nieba.

Sfurgoł Gabryjel na ziymia i wzion podwładnych do raportu. Niy chcielibyście tego słyszeć, ani widzieć, co tam się wtedy na tym cmyntorzu wyrobiato. Coby wos niy straszyć, powiyim ino tyla. Łod tego machanio łognistym mieczem tak łokopciot naszych skrzydlatych borokow, że z biołych zrobioty się czorne Anioły Śmierci. Przenios ich tyż karnie do kościoła pod dach, coby im zaś jakiesik wróble w rozumach niy poprzewracały i na wszelki przypadek gowy kozot mieć spuszczone. I za pokuta muszą kłynczeć na jednym kolanie. A wto niy wierzi, nich łodwydzi kościół św. Józefa i łobejrzi się je. Jak na Anioły Śmierci przystało, pilnują krypty Ballestremów³¹¹.

Kaszewiak

Był roz zbójnik, co grasowoł w Rudzie – Kaszewiak, podobno kiedyś służący w pańskim dworze. Dobrze pracowoł. Roz niestusznie oskarżyli go o kradzież. Kaszewiak godoł, że to nie on, że jest uczciwy, ale nikt nie chciał mu uwierzyć. Mioł iść do więzienia, ale uciekł. Zamieszkoł gdzieś w genstym lesie, tak żeby nikt go nie znalaz. Od tego czasu zaczął mścić się na bogatych. Napadoł na nich, okradoł dwory, a boł przy tym tak sprytny, że nie umieli go złapać. Prostym ludziom nie robiot krzywdy, a często jeszcze pomogot najbiedniejszym. Nie dowot im pieniędzy, ale kupiot albo krowa, albo mąka i podrzucot koło domu³¹².

Utopce w Bytomce

Gdy byłam mała, moja prababcia opowiadała, że w Kuźnicy, gdzie płynie Bytomka mieszkaly utopce. Było ich nad rzeką bardzo dużo, najczęściej ukrywały się w zaroślach, spotykano je tez nad stawami. Utopce były złośliwe i wciągały ludzi do wody. Podobno kiedyś wciągnęły one do stawu starego malarza – największego pijoka w Rudzie, godali na niego Borgiel³¹³.

Utopek

Latem 1939 roku, jak zech jeszcze była bajtym, jo i moja siostra pomagali my ujkowi we żniwach. Mie kole połednia kozali wszystkim żniwiorzim narychtować jedzynie. Narychtowatach im tomaty, woszt i nakrołach im chleba, a do dzbonka zrobiłach im bonkawy. Jak zjedli, poszli dali robić, a jo zech się legła na trowa. Po paru minutach patrza, koło dzbonka z bonkawom stoi mały człowiek. Zdążyłach na niego popatrzeć, mioł kaś 40 abo 50 cyntów. Mioł czorny ancug z wystrzymionymi galotami. Niy mioł bindra, a yno modro koszula pod kragłym zapinano na knefel. Na głowie mioł hut, spod kerego było widać duże, postrzymione kudły. Niy mioł brody ani wąsów. Skóra na szłapach, rynkach i gymbie miała jakiś inkszy kolor, jakoś zielonkawy. Palce u szłapy mioł zrośnięte, zauważyłach tyż, że mioł dziwny łeb, trocha za wielki pysk i kichol. Żniwiorze kozali mi przynieś bonkawy. Jak przysztach, to już go nie było. Człowiek tyn gibko wskoczył do wody i tyle zech go widziała. To był utopek, kery żyja tylko w rzeczkach³¹⁴.

Spotkanie ze Skarbnikiem

Jedyn stary hajer z „Wolfgangu” wele Rudy, którymu łonś się zmarło, to padot tak:

– Już po szychcie szotech się ku podszybiu blank sóm, bo mie kamraccio łodbieżeli. Ida kole pochylnie, a sam stoi jakiś chop i pyto, elibych mu nie doł lampa zażegnąć, bo mu jygo na

³¹¹ Tamże, s. 83–84.

³¹² Tamże, s. 157.

³¹³ Tamże, s. 95.

³¹⁴ Tamże, s. 95.

przeciągu zgąsta. Czamu to niy i już zaś miotech swoja lampa przytknąć do jygo, kiej mi przyszło do głowy, iże jo tego człowieka znóm. Dumom się, eli to nie bydzie nasz stajger Śmidt, bo przeca miot blank takuśkie same wónsy, brele z pękniyntym szkiełkiym i coś mi ale szuszczy do ucha: dej se pozór, dej se pozór. Na, tózech mu podoł lampa, ale na kilofie; tyn zaś chop napocął się chichrać, lampa się nie zapolót i straciót sie. Kiej zech wyjechoł na wierch, dali mi pedzieć, iże stajger Śmidt downo poszoł do dóm. Toć, jo się dumom, iże przez łochyby trefiótech się ze Skarbnikiym³¹⁵.

Skarbnik jako górnik

Raz na kopalni „Wawel” pracowało dwóch górników, którzy byli dobrymi kamratami. Jeden drugiemu pomagał. Raz trafili na twardą ścianę, tak, że nie umieli poradzić sobie z fedrunkiem. Nagle zobaczyli, że w ich kierunku idzie jeszcze inny górnik. Gdy do nich podszedł, to ich pozdrowił „Szczęść Boże” i powiedział:

– Przeszedłem wam pomóc, bo robota ciężko wam idzie.

Górnicy w trójkę zaczęli pracować, węgiel sypał się, aż miło był poatrzyć. Górnicy myśleli, że owego pomocnika przysłał im sztygar. Tak pracowali prawie przez miesiąc. Nadszedł czas wypłaty. Górnicy postanowili podzielić się zarobionymi pieniędzmi. Jak zjechali z wypłatą na dół, wspólnie usiedli na desce i zaczęli równo dzielić pieniądze na trzy kupki. Po pewnym czasie okazało się, że jedna moneta została. Co z nią zrobić? Górnicy postanowili dać ją pomocnikowi.

– Ty najciężej pracowałeś, więcej niż my, więc tobie należy się ta moneta. Weź ją sobie. A my dziękujemy ci, żeś nam pomagał.

Na to odpowiedział pomocnik:

– Dobrze zrobiliście, widzę, że nie jesteście chytry, ale uczciwi. Zobaczcie, co by się stało z wami, gdybyście postąpili inaczej i wskazał im przepaść. Potem zaraz znikł.

Górnicy zrozumieli, że to był Skarbnik³¹⁶.

Wybawienie strzygi

Pewien mężczyzna usnął na modlitwie w kościele w Rudzie i na noc został zamknięty w środku. Przebudził się o północy i uwiłdził trumnę, a z niej wyszła pani w białej płachcie i chodziła po kościele. Mężczyzna trzął się ze strachu. Myślał, że to jest śmierć i na pewno go zabierze. Jak wybiła pierwsza godzina na zegarze, to ta tajemnicza pani straciła się. Gdy rano kościelny otworzył kościół, mężczyzna poleciał gibko do farorza i opowiedział mu, co widział w nocy. Farorz wysłuchał go i kazał iść na noc do kościoła, a jak ta pani znowu wyjdzie z trumny, ma się w niej położyć. Mężczyzna tak zrobił. Od tego czasu w kościele nie pojawiła się już ta pani, ludzie mówili, że to ten człowiek wybawił tę paniczkę³¹⁷.

Duch w Starym Dworze

Niegdyś w Starym Dworze w Rudzie, gdzie bardzo dawno temu mieszkał hrabia Ballestrem, w szczytach białego zamku ukazywał się duch na białym koniu. Podobno był to duch hrabiego, który nocą objeżdżał swoją posiadłość. Jęczał on i ubolewał z powodu zamku, który został zniszczony³¹⁸.

6.4. Tradycje kulinarne

³¹⁵ L. Łakomy, *Kwiaty na hałdach. Górnśląskie legendy górnicze*, Katowice [b.r.w.], s. 38–39.

³¹⁶ A. Widera, *Zemsta utopca. Gawędy, legendy, obrzędy*, Katowice 1988, s. 75–76.

³¹⁷ D. Światała-Trybek, J. Światała-Mastalerz, *Czarne anioły...*, s. 136.

³¹⁸ Tamże, s. 141.

Legenda jak powstał żur

Po sześciu dniach, jak już Pon Bóg wszystko stworzył, na siódmy przyszło mu odpoczywać. Ale wiycie, jak to jest z istotami czynu. Zamiast się legnonć i rozprościć kości, łoblyk się Ponboczek zandale i pado:

– Póda się poszpacyrować po tym świecie, coch go stworzoł. Idzie tak, idzie, słoneczko świyci, ptaszki śpiywajom. Uśmiychnoł si e Stwórca, a z tego uśmiychu powstała Ślonsko Kraina, piykno i bogato.

– Ciekawe, jakie tyż zboże porosło? Natargoł nasz dobry Pan pora gorści kłosów, potar je w rynkach, wydmuchoł plewy i ziarno piykne kyj perły wysypoł na srogi kamiyń, a drugim zaczął brusić. Pozypała sie monka biolućko i pachnąco. Zebroł jom, coby niy poszła na zmarniynie. Som zaś się siednoł, łopar o tyn srogi kamiyń i usnoł. Niy lobudził Go nawet ciepły, lipcowy dyszcz, kiery śleciot i zaloł do połowy gorczek z monkom. Podczołgoł się do tego gorczka wonż, co Ponboczka szpiegowoł i myśli:

– Niy wiym, co się tu zaś majstruje, trza mu to zepsuć!

A jak wiycie diobły, strzygi, utopce, wampiry fest niyrade majom czosnek. Bestóz wonż ekstra wciep do wody z monkom pora ząbków i czekoł w krzokach, co bydzie. Ponboczek społ, a mikstura zaczęła gerować, znaczy fermentować. Zrobiotł się to takim aromacie, że w końcu łobudził Pana Boga. Tyn wzion gorczek, powonioł, pokosztował. Kapnoł się, wto przyprawioł mikstura:

– Jo wiedził, że tymu czegoś brakowało, teroz już wiym, ze to boł czosnek. Za niydługo Ewa Adama przekabaci i pódom fort z raju. Zaludniom Ziymia i bydom jom sobie przyporzondkowywać. Po wielu tysiącleciach tu, na tym miejscu, kaj stoja, nastanie plymie Hanysów. Kraina ich bydzie bogato, ale łoni tyż cinżkom robotom te bogactwa łodkupiom. Skuliż tego Hanysy muszą mieć siyła nawet w piątek, kyj bydzie post. Bestóz daruja im dzisiaj tyn ajntopf, co się bydzie mianowoł ŻUR.

Ż jak żywotność, U jak uroda, R jak radość spożywanio.

W Rudzie leży tyn kamiyń, kaj Ponboczek ziorno na monka brusioł i kaj powstoł piyrszy na świecie żur (głaz narzutowy przy zbiegu ulic Wolności i Kościelnej)³¹⁹.

Piekaroki i Hausbäcken

Piekaroki były wszędzie, w całej Rudzie przed wojną było ich ze dwadzieścia pięć. Pięć w samej Rudzkiej Kuźnicy. Myśmy do piekaroka mieli dwa domy dalej, ten był najnowocześniejszy. W piekaroku na wprost wejścia było palenisko, taki piec. Z boku znajdowały się regały na chleb, a z drugiej strony wisiła tablica, na której kredą pisało się kto i kiedy zamierza wypiekać. W ciągu dnia robiło się 3–4 wypieki, tzw. Hausbäcken, rodziny kolejno wypiekały swoje chleby i kołoczki. Rano trzeba było przynieść drzewa i rozpalić palenisko. Najtrudniej miał pierwszy, który rozpalał i musiał rozgrzać piec. Na wyposażeniu piekaroka były dwie drewniane łopaty. Chleby wkładało się do pieca i wyciągało okrągłą, a kołoczki prostokątną. Było też zgrzebło, służące do czyszczenia rusztu z popiołu i zanieczyszczeń. Pamiętam, że raz w tygodniu, zawsze dzień przed planowanym wypiekiem, moja mama robiła zakwas i nociastek, a w dniu pieczenia dodawała mąkę i wyrabiała ciasto, które formowała w okrągłe bochenki, a na każdym pecynku palcem dziurkę robiła. Ciasto przynosiliśmy do piekaroka na słomiankach albo w miskach. Trzeba było chleby wypiec,

³¹⁹ Tamże, s. 79–81.

wyciągnąć z pieca i przelożyć na regaty, żeby wystygły. Za jednym razem wypiekaliśmy cztery duże bochenki³²⁰.

Piekarok przy ul. W. Bujoczka 24 – piec chlebowy został wyremontowany i ponownie uruchomiony w 2013 roku. Opieką otoczył go właściciel piekarni „Jakubiec”, który kilka razy w roku, wspólnie z rudzkim magistratem i Muzeum Miejskim organizuje wypiek chleba dla mieszkańców. Przy rudzkim *piekaroku* organizowane są okolicznościowe imprezy, m.in. ostatki, Piknik z Bajlagom i pożegnanie lata.

Chleb Rudzianin od 2005 roku jest wypiekany przez rudzką piekarnię „Jakubiec”, według specjalnej receptury, z charakterystyczną „eRką” – jako pomysł na promocję miasta.

Od kilku lat organizowany jest przez miasto konkurs pod hasłem „**Rudzkie Smaki**”³²¹. W 2019 roku odbywa się szósta edycja, której podsumowaniem, podobnie jak w latach ubiegłych, będzie kalendarz kulinarny. Mieszkańcy dzielą się swoimi sprawdzonymi przepisami, wśród których są te tradycyjne, od pokoleń stosowane przez rudzian, np. charakterystyczne dla Rudy **ciastka z skwarek**.

6.5. Strój regionalny

Ernest Knippel, portretując śląski krajobraz przemysłowy w połowie XIX wieku, nie zapomniał o umieszczeniu w nim jego mieszkańców. Tak, jak człowiek zdobi krajobraz przemysłowy na XIX-wiecznych litografiach, tak my, kreśląc krajobraz kulturowy Rudy, nie zapominamy o obrazie jej mieszkańców i opisie ich tradycyjnego stroju.

Jednym ze sposobów pielęgnowania i demonstrowania tożsamości lokalnej mieszkańców Śląska był strój regionalny. Na podstawie doboru elementów stroju czy sposobu ich noszenia, można było poznać skąd pochodziły na przykład grupy pątniczek na ogólnośląskiej pielgrzymce, czy z jakiego miejsca i czasu pochodziła fotografia Ślązaczki. Na przykład charakterystycznym elementem stroju mieszkanki Dąbrówki Wielkiej pozostaje koronka przy rękawach *kabotka*³²², wywinęta do góry³²³. Czy równie charakterystyczne elementy zawierał w sobie strój noszony przez kobiety zamieszkujące Rudę?

Ze względu na przemysłowy charakter tej miejscowości, podobnie jak działo się to na całym przemysłowym obszarze Górnego Śląska, męski strój ludowy szybko odszedł do lamusa na rzecz galowego stroju górniczego czy ubiorów miejskich³²⁴. Sugerując się rodzajem stroju noszonego przez kobiety w tym obszarze, możemy założyć, że mężczyźni również nosili strój w typie bytomskim.

Na męski strój w typie bytomskim składała się koszula z kołnierzykiem wykończonym mereżką, sukienna kamizela (*brzuślek*) oraz sukienna kurtka z długimi rękawami (*kamuzola*) – obie o charakterystycznym kroju i zdobieniach. Do stroju bytomskiego należały spodnie *jelenioki* z żółtej irchy, wpuszczone w buty o wysokich cholewach (*kropy*) albo spodnie *bizoki* (ciemne sukienne spodnie z czerwoną wypustką po bokach) i buty *szyblety*. Wokół szyi, na koszuli, rudzianin zapewne – jak inni Ślązacy na tym obszarze – wiązał chustkę

³²⁰ Wywiad z Józefem Gluchem, mieszkańcem Rudy, 28.05.2019.

³²¹ Patrz: <http://www.rudaslaska.pl/rudzkie-smaki/> [dostęp: 30.04.2019].

³²² *Kabotek* – to biała płócienna bluzka, z rękawem do łokcia, ozdobionym koronką. W stroju śląskim *kabotek* zakładany do *wierzchnia* miał przyszytą wokół szyi kryzę z szerokiej koronki. *Kabotek* zakładany do *merynki* był jej pozbawiony.

³²³ Wywiad z D.Sz. z Piekar Śląskich-Dąbrówki Wielkiej, 2014; B. Bazieli, *Śląskie stroje ludowe*, Katowice 1988, il. 54, s. 62, ogólniej s. 16.

³²⁴ Tamże, s. 32–33.

jedbowkę. Zależnie od zamożności i pory roku na głowie nosił sukienny kapelusz z rondem nazywany *kanią* lub czapkę wykończoną futrem tchórze, nazywaną *tworzątką*³²⁵.

Próby opisu tego, jak tradycyjnie ubierały się mieszkanki Rudy, a tym samym próby uwiecznienia własnego, rodzinnego dziedzictwa, podjęła się Anna Stempnik³²⁶. Jest to rdzenna mieszkanka ulicy Boże Dary, która szczegółowo opisała elementy, zasady noszenia i przechowywania strojów, które należały do jej babki, matki i ciotek. Czy opisywany przez nią „strój rudzki” jest rzeczywiście wyjątkową i charakterystyczną odmianą śląskiego stroju? Czy jest tylko wycinkiem szerokiego spektrum stroju bytomskiego noszonego przez rudzianki?

Odpowiedź na to pytanie wymaga odrębnych, szeroko zakrojonych badań, szczególnie badań terenowych wśród mieszkańców dzielnicy Ruda i miejscowości przyległych, obejmujących zarówno zawartość szaf, jak i rodzinnych albumów.

Dokumentacja fotograficzna Muzeum Górnos Śląskiego w Bytomiu pochodząca z lat 1932–1933 oraz nieliczne fotografie z innych źródeł³²⁷ zdają się potwierdzać tezę, iż strój galowy panny z *szalejką* był zestawem co najmniej dominującym³²⁸. Strój galowy zawierający bytomski *wierzcheń* – jeśli występował w Rudzie – był, w świetle dostępnych źródeł, zjawiskiem marginalnym.

Alternatywą dla stroju galowego był zestaw zawierający jaklę w typie bytomskim, a więc prosto wykończoną wokół szyi i dolnych brzegów, z płasko wszytymi rękawami, zapinaną na guziki, niejednokrotnie z naszytymi aplikacjami w formie ażurowych szerokich taśm wzdłuż brzegów. Szerokie i długie spódnice osłonięte jasnymi fartuchami z adamaszku lub chińskiego jedwabiu, stosowane w każdym z wariantów tradycyjnego kobiecego stroju, również nie odbiegają od normy typu bytomskiego. Do *jakli* mężatki zakładały na głowę *purpurkę* lub *czepiec*³²⁹, a panny *galandę* lub wieniec z mirtu³³⁰.

Faktem jest, że elementy wymieniane przez autorkę opracowania o „stroju rudzkim” jako strój druhny, czy strój galowy panny, pojawiają się w różnych wariantach stroju śląskiego w całym obszarze jego występowania. Zestaw, w którego skład wchodził m.in. *kabotek* bez krezy i chusta *szalejka*, w literaturze etnograficznej określany był jako „do merinki” i był powszechnym wariantem stroju śląskiego „od Pszczyńskiego po Opolskie”³³¹. Podobny strój nosiły panny np. na terenie ziemi rybnickiej³³², zestaw ten nazywany był również „po piekarsku”³³³, a uczestniczki śląskich wesel, idąc na tańce, zamieniały również *wierzcheń* na *merynkę*³³⁴.

³²⁵ Tamże, s. 42, 58–59, 62–64, 66–67.

³²⁶ Opracowanie wraz z suplementami ukazało się drukiem: A. Stempnik, B. i A. Podgórcy, *Rudzki strój ludowy*, Ruda Śląska 2015.

³²⁷ J. Gluch, *Moja Ruda*, Ruda Śląska 2002, s. 36; Archiwum rodzinne A. Stempnik; Narodowe Archiwum Cyfrowe, Dożynki śląskie w Katowicach, 1934: Delegacje z Rudy Śląskiej w pochodzie dożynkowym, sygn. 1-G-2528-4, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/75956:1/> [dostęp 24.04.2019] oraz Para młodych żniwiarzy z Rudy Śląskiej, sygn. 1-G-2528-15, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/75989/ff0303a6c775d2c5a102de4f62968e56/> [dostęp 24.04.2019]

³²⁸ *Dziewczęta i mężatka w meynkach*, Ruda Śląska 1932 r. (s. 52) oraz *Drużba i druhna*, Ruda Śląska, 1933 r. (s. 123) w: B. Bazieli, *Śląskie stroje...*, Katowice 1988; J. Gluch, *Moja Ruda...*, s. 36.

³²⁹ Por. B. Bazieli, *Śląskie stroje...*, s. 39 oraz Muzeum Górnos Śląskie w Bytomiu, Zbiory etnograficzne, fotografie o sygn. Kl. 195–198, 259, 265, 272.

³³⁰ B. Bazieli, *Śląskie stroje...*, s. 64–65.

³³¹ Tamże, s. 136.

³³² Aleksandra Grabiec, *Jakle, kiecki i zopaski. Strój ludowy ziemi rybnickie*, seria: *Zeszyty Rybnickie* t. 23: *Katalog zbiorów*, Rybnik 2015, s. 20–21.

³³³ Wywiad z J.K. z Rudy Śląskiej, 2014.

³³⁴ B. Bazieli, *Śląskie stroje...*, s. 63–64.

Przyjrzyjmy się pełnej charakterystyce panińskiego „stroju rudzkiego”. Młoda rudzianka na bieliznę mogła ubierać następujące elementy³³⁵:

Kabotek – płócienna biała bluzka wiązana pod szyją, bez kryzy, z bufiastymi rękawami. Rękawy sięgały do łokcia, brzegi miały ozdobione koronką, były przewiązane czerwonymi wstążkami.

Trzy spodnice – białe, szerokie spódnice wykonane z płótna ułożonego w zakładki, wszyte w oszewkę. Dolny brzeg ozdobiony był haftem dziurkowym lub koronką fabryczną.

Kecka – suknia składająca się *lajbika* (stanika) zapinanego z przodu oraz spódnicy o szerokości 4,5 m ułożonej w zakładki. Dolna krawędź spódnicy była obszyta od środka pasem tkaniny (w celu dociążenia i usztywnienia, dzięki czemu lepiej się układała) oraz taśmą wykończoną szczołeczką (dla ochrony przed przetarciem). Rozcięcie *lajbika* przechodziło z przodu w rozporek spódnicy, który był zasłonięty nakładanym na *keckę* fartuchem. W fałdach spódnicy, schowana pod fartuchem, była również kieszeń, mieszcząca niezbędne drobiazgi. Stanik i spódnica były szyte z czarnego aksamitu, rzadziej z cienkiej wełny, w ciemnym, nasyconym kolorze. Materiał spódnicy był ułożony w fałdy, nie plisowany.

Fortuch – był uszyty z jasnego jedwabiu: tzw. chińskiego (żakardowej tkaniny ze wzorem kwiatowym) lub adamaszku (jednobarwnej tkaniny o połyskującym kwiatowym ornamentem na matowym tle), który dodatkowo mógł być drukowany fabrycznie lub malowany ręcznie w bukiety. Fartuch powinien być na tyle szeroki, by od przodu w pełni zasłaniał spódnice *kecki*, a z boku – co najmniej jej połowę. Tkaninę fartucha układano w zakładki i wszywano do oszewki, do której z kolei mocowano troczki. Te krzyżowano na plecach, przekładano do przodu, gdzie je wiązano, końce chowając pod oszewką. Niekiedy w pasie dodatkowo przewiązywano się wstążką, zasłaniając oszewkę, a końce kokardy zwisały luźno z przodu lub z tyłu.

Szalejka – nazywana w innych miejscowościach także *merynką*, to kwadratowa, cienka wełniana chustka o bokach długości ok. 80–92 cm. Biała lub kremowa w różowe kwiatuszki, wykończona wełnianymi frędzlami (produkowana do I wojny światowej) lub jednokolorowa w pastelowych odcieniach, zazwyczaj haftowana na rogu, wykończona jedwabnymi frędzlami. Składana po przekątnej, nakładana na ramiona tak, by z tyłu zwisał prostokątny róg. Z przodu końce chustki krzyżowano na piersiach tak, by przekątna chusty okalała szyję, a końce zatykano za oszewkę fartucha lub przypinano broszkami lub agrafkami do *lajbika*.

Korale z krzyżykiem – kilka sznurów czerwonych koralików nakładano na *szalejkę* tak, by okalały szyję. Zawieszano je z tyłu przytroczonymi wstążeczkami. Z przodu z najdłuższego sznura zwisał charakterystyczny śląski złocisty krzyżyk.

Galanda – szeroki, puszysty wieniec ze sztucznych kwiatów, owoców, błyskotek, kolorowego papieru. Każdy element mocowano do drucika, który owijano paskiem bibuły. Około 130 takich elementów mocowano do głównego drutu, nieco dłuższego niż obwód głowy. Jeśli *galanda* użyta po raz kolejny traciła świeży wygląd, wykonywano nową. Dziewczyna nosząca *galandę*, czesała gładko włosy w warkocz, który zwiјаła w kok. *Galandę* nakładano na czoło, z tyłu głowy skręcając główny drut. Do koku agrafką lub spinką mocowano wstęgę związaną w kokardę. Końce, które z niej spływały, zasłaniały tył *galandy*.

Szaltuszek – na ramiona w chłodniejsze dni lub *od parady* nakładano dodatkową chustę. Była to kwadratowa lub prostokątna cienka, wełniana chustka w „turecki wzór” o bokach długości 128–172 cm. Złożoną w trójkąt, zarzucano na ramiona.

³³⁵ Szczegółowe opisy charakteru i konstrukcji poszczególnych elementów można odnaleźć m.in. w publikacjach: B. Bazieli, *Śląskie stroje...* oraz A. Stempnik, B. i A. Podgórcy, *Rudzki strój...*

Podczas gdy męski strój ludowy jeszcze przed II wojną światową został wyparty przez mundur górnika, strój kobiecy był w Rudzie zaczął znikać dopiero w latach 80. XX wieku wraz z wymieraniem starego pokolenia *chopionek*. Podejmowano próby wprowadzenia na nowo lokalnego stroju regionalnego do życia publicznego (np. w 2014 roku podczas odpustu parafialnego)³³⁶, jednak inicjatywy ta nie przetrwały próby czasu³³⁷. Na terenie miasta funkcjonuje folklorystyczny Zespół Pieśni i Tańca „Rudzianie”, który prezentuje m.in. kostium inspirowany strojem druhny w typie bytomskim, jednak nie posiada historycznego lokalnego charakteru.

Barbara Bazielić pisząc o zmianach zachodzących śląskim stroju ludowym pisze: „...Tradycyjne stroje podlegają ustawicznym procesom zmian, o tyle jednak zachowując autentyczność, o ile są wierne pierwotnej formie, krojom, kolorystyce, elementom i sposobom zdobniczym oraz kompozycji całej sylwety³³⁸ [...] strój regionalny ma nie tylko swoją historię, społecznie usankcjonowaną formę, ale także właściwą sobie wymowę i znaczenie [...] składa się on na ogólnonarodowy dorobek o trwałych wartościach, których nie można ani fałszować, ani bagatelizować³³⁹”. Tym bardziej warte rozważenia jest umieszczenie na nowo stroju regionalnego rudzkim krajobrazie i w tym celu podjęcie dalszych badań z należytą uwagą i starannością.

³³⁶ Tamże.

³³⁷ Ankieta telefoniczna na plebanii i w szkołach dzielnicy Ruda, 24.04.2019.

³³⁸ B. Bazielić, *Śląskie stroje...*, s. 54.

³³⁹ Tamże, s. 124.

II. 1. Rudzkie zdjęcie ślubne, 1. ćw. XX w.
Zbiory prywatne A. Stempnik

II. 2. Po nieszporych. Rudzianka z synkiem
na kolanach, lata 20.–30. XX w.
Zbiory prywatne A. Stempnik

Il. 3. Rudzianki przed pielgrzymką do Piekar Śląskich, 1. poł. XX w.
Zbiory prywatne A. Stempnik

Il. 4. Delegacje z Rudy Śląskiej w pochodzie dożynkowym. Narodowe Archiwum Cyfrowe, Dożynki
śląskie w Katowicach, 1934, sygn. 1-G-2528-4

Il. 5. Grupa weselna w strojach ludowych, Ruda Śląska, pow. świętochłowski, fot. Czudek, 1932. Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Zbiory etnograficzne, fotografia o sygn. Kl. 197

Il. 6. Dziewczęta podczas jubileuszu kościoła Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie, 1969 r. Zbiory prywatne A. Stempnik

Il. 7. Jubileusz parafii Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie, 1994 r.
Zbiory prywatne A. Stempnik

Il. 8. Odpust parafialny w Rudzie, ok. 2014 r. Zbiory prywatne A. Stempnik

7. Społeczny wymiar parku kulturowego w Rudzie Śląskiej

Powołanie parku kulturowego w Rudzie Śląskiej to działanie realizowane w kooperacji Miasta Ruda Śląska oraz Województwa Śląskiego – z ramienia którego partnerem w działaniach merytorycznych jest Regionalny Instytut Kultury w Katowicach.

Park kulturowy to forma ochrony stworzona z myślą o zachowaniu i promocji krajobrazu kulturowego danego miejsca, dająca szerokie możliwości w zakresie wzmocnienia jego potencjału turystycznego, gospodarczego i społecznego.

Regionalny Instytut Kultury w Katowicach zrealizował cykl działań konsultacyjno-informacyjnych dla wszystkich zainteresowanych parkiem kulturowym w Rudzie Śląskiej, tak by promować jego ideę oraz inicjować współpracę na rzecz przyszłych działań skupionych wokół niego.

Celem powyższego procesu była: diagnoza, edukacja, informacja oraz konsolidacja interesów różnych grup wokół parku kulturowego. Sam cykl podzielony został na następujące obszary i grupy odbiorców:

1. Proces warsztatowy inicjujący Platformę Współpracy złożony z trzech otwartych spotkań dla osób i organizacji w obszarze najsilniejszego oddziaływania parku kulturowego;
2. Historyczne spacer edukacyjno-diagnostyczne;
3. Warsztaty dedykowane dzieciom i młodzieży;
4. Indywidualne spotkania z poszczególnymi interesariuszami.

Platforma Współpracy

Spotkania wokół Platformy Współpracy zaprogramowane zostały jako wydobywcze warsztaty fokusowe. Ich celem było odkrycie pełnego potencjału parku kulturowego, konsolidacja interesów instytucji kulturalnych, oświatowych i społecznych, środowiska biznesowego, organizacji trzeciego sektora oraz osób indywidualnych w obszarze oddziaływania parku kulturowego. W ramach tego obszaru z powodzeniem:

- Przybliżono ideę parku kulturowego w Rudzie Śląskiej interesariuszom instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym;
- Uzupełniono inwentaryzację materialnego i niematerialnego dziedzictwa w obszarze parku kulturowego;
- Zmapowano park kulturowy w dzielnicy Ruda w obszarach: występujących problemów społecznych; potencjałów miejsca, mieszkańców oraz użytkowników przestrzeni parku;
- Zinwentaryzowano zasoby społeczne dla parku kulturowego;
- Wypracowano w oparciu o park kulturowy koncepcje interdyscyplinarnych projektów społecznych skierowanych do mieszkańców.

Historyczne spacer edukacyjno-diagnostyczne

Już wstępne rozpoznanie idei parku kulturowego ukazywało głęboki deficyt społeczności lokalnej na temat wiedzy o jego dziedzictwie i wydarzeniach historycznych w jego obszarze ukazując jego potencjał turystyczny. To doprowadziło do zaprogramowania inauguracyjnych spacerów historycznych po parku kulturowym, które zgromadziły wielu odbiorców oraz pozwoliły na wyciągnięcie kluczowych dla tego obszaru wniosków:

- Mieszkańcy są przywiązani do dzielnicy i mają silne poczucie identyfikacji z Rudą;

- Wiele osób odczuwa potrzebę przekształcania najbliższej przestrzeni. Podczas spacerów niektórzy uczestnicy wskazywali co i gdzie mogłoby się zmienić na lepsze np. poprzez utworzenie ogrodu społecznego;
- Mieszkańcy z mniej wykształconych grup społecznych nie mają świadomości, że drobne remonty (np. betonowanie fragmentów cegły) zakłócają estetykę historycznej zabudowy dzielnicy Ruda. Nie reagowali też na nieład związany z nadmiernym eksponowaniem anten i reklam. Należy wziąć to pod uwagę informując mieszkańców o idei utworzenia parku;
- Mieszkańcy nie są zintegrowani i wspólne działania w mniejszych grupach (takie jak spacery) umożliwiają im przyjmowanie nowych perspektyw.

Warsztaty dedykowane dzieciom i młodzieży

Cykl spotkań warsztatowych z młodzieżą pełnił funkcję edukacyjną – przybliżając dziedzictwo parku kulturowego uczniom różnych etapów edukacyjnych. Oprócz tego pozwolił odkryć ich potrzeby w kontekście działań społecznych w parku kulturowym oraz bogaty potencjał tej grupy wiekowej. Najważniejsze wnioski wypływające z pracy z tą grupą wiekową to:

- Warto zwiększyć intensywność wykorzystania przestrzeni publicznej (parków) do organizacji wydarzeń dla rodzin z dziećmi. Ze względu na brak dużej ilości gastronomii warto rozważyć współpracę z mobilnymi punktami gastronomicznymi podczas takich działań;
- Potrzeba stworzenia wycieczek lub spacerów dla szkół w ramach konkretnych zajęć lekcyjnych, zwracających uwagę na przestrzeń parku, biorąc pod uwagę nie tylko dziedzictwo kulturowe, ale i przyrodnicze (w tym także rośliny endemiczne). Z rozmów organizatorów wynika, że taka współpraca mogłaby się udać przy zaangażowaniu harcerzy (po przeszkoleniu ich w zakresie dziedzictwa kulturowego);
- Potencjał do wprowadzenia do przestrzeni publicznej streetworkerów, którzy mogliby pracować z dziećmi, które spędzają czas wolny na podwórkach (wskazanie dokładnych miejsc przy współpracy z Miejskim Ośrodkiem Pomocy Społecznej);
- Opracowanie wydarzenia ocieplającego wizerunek ulicy W. Janasa (tam mieści się Młodzieżowy Dom Kultury) przy współpracy z dziećmi i ich rodzinami (np. święto ulicy) – jest to związane z problemami i potencjałami określonymi podczas warsztatów z dorosłymi;
- Okazyjne działania kulturalne w przestrzeni placu Żwirki i Wigury; zrewitalizowanego Parku im. A. Koziola, ewentualnie warsztaty muzyczne dla dzieci inspirowane postacią A. Koziola;
- Przejście podziemne – miękka rewitalizacja połączona z „odświeżeniem” miejsca – jako rodzaj wspólnego działania ocieplającego wizerunek;
- Działania wspólne dzieci i seniorów na rzecz parku kulturowego np. wystawa pamiątek z Rudy, starych zdjęć, wspomnień ich rodzin (w formie nagrań);
- Młodzież czuje się bezpiecznie w dzielnicy Ruda;
- Współpraca z uczniami szkoły średniej na zasadzie wolontariatu w celu organizacji poszczególnych działań w parku kulturowym;
- Włączenie szkoły do współpracy przy budowaniu poszczególnych elementów parku kulturowego poprzez np.: opiekę klas nad danym obiektem, opracowywania haseł o danych zabytkach na Wikipedię podczas zajęć przy współpracy z Muzeum Miejskim i historykami, opracowanie ścieżki przyrodniczej czy tworzenie zielników z terenu wokół szybu „Franciszek” (d. „Franz”);

- Konkurs dla szkół (i poszczególnych klas) na terenie Rudy związany z poznawaniem dziedzictwa kulturowego np. na najlepszą gazetkę o Rudzie, opowiadanie inspirowane przestrzenią Rudy czy zapis wspomnień członków rodziny czy sąsiadów;
- Zorganizowanie spektaklu inspirowanego dzielnicą Ruda (przy szkole działa aktywne kółko teatralne);
- Zaangażowanie uczniów w tworzenie kanału na YouTube o ciekawostkach z Rudy.

Indywidualne spotkania z poszczególnymi interesariuszami

Otwarte warsztaty fokusowe uzupełnione były indywidualnymi rozmowami i konsultacjami ze środowiskami, które zidentyfikowane zostały jako kluczowe dla programowania i funkcjonowania parku kulturowego, a ich przedstawiciele z jakichś powodów nie pojawili się na otwartych spotkaniach konsultacyjno-informacyjnych.

Poniższe podmioty i współpraca z nimi powinna opierać się na opracowaniu szczegółowych form zaangażowania interesariuszy w działania na rzecz parku kulturowego. Rekomendacje te wyłaniają się z rozmów indywidualnych z interesariuszami parku kulturowego jak i podmiotów, które były wskazywane przez dzieci, młodzież oraz uczestników spacerów:

- Schronisko „Fauna” (np. poprzez możliwość wyprowadzania psów częściej niż w soboty, a także podjęcia wspólnej kampanii społecznej na rzecz sprzątania po psach w dzielnicy Ruda);
- Placówka Wsparcia Dziennego w Rudzie (np. wspólna organizacja pikniku integracyjnego);
- Centrum Wsparcia Kryzysowego (miejsce wskazane przez policję jako istotne – do opracowania formy współpracy z osobami w trudnej sytuacji życiowej);
- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej – poszczególne pracowniczki socjalne mają dobrze rozpoznane poszczególne miejsca i lokalne autorytety z miejsc określanych jako „trudne”, przy konsultacji z nimi i przy utworzeniu stanowiska pracy streetworkera udałoby się lepiej wpływać na codzienne warunki życia mieszkańców i tym samym przyczynić się do większej dbałości o przestrzeń wspólną np. parki, miejsca wspólne;
- Kawiarnia „Pod Aniołami”; infopunkt, miejsce integracji;
- Biblioteka Miejska, Filia nr 16; infopunkt, miejsce integracji;
- Siedziba Rudzkiej Agencji Rozwoju; infopunkt, punkt eventowy.

Podsumowanie

Cykl zrealizowanych działań konsultacyjno-informujących pozwolił zgromadzić wiedzę i zasoby, które ułatwią wdrażanie parku kulturowego w Rudzie Śląskiej z uwzględnieniem potrzeb i opinii wielu lokalnych środowisk. Kontynuując prace nad wdrożeniem parku kulturowego warto rozwijać jego wymiar społeczny.

Stworzenie przestrzeni do dyskusji i deliberacji przy wdrażaniu mechanizmu ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa, daje unikatową szansę na zwiększenie potencjału turystycznego, gospodarczego i społecznego miasta. W najbardziej podstawowym wymiarze jest to jednak szansa na zwiększenie poczucia wpływu mieszkańców na otaczającą ich przestrzeń publiczną i współodpowiedzialności za nią, a co za tym idzie – długofalowo – na zwiększenie jakości ich życia.

Zrealizowany cykl działań konsultacyjno-informujących wskazuje filary, które warto brać pod uwagę rozwijając społeczny wymiar parku kulturowego w Rudzie Śląskiej:

I. Gospodarz

Wdrażanie i wykorzystanie pełnego potencjału parku kulturowego wymaga skoordynowanych działań i aktywnej postawy jego Gospodarza. Warto kontynuować dialog o parku kulturowym i koordynować działania różnych osób, grup społecznych, środowisk i organizacji, którym bliska jest jego idea. Rekomenduje się organizowanie spotkań wokół parku kulturowego. Uczestnicy cyklu warsztatowego jako Gospodarza parku kulturowego najsilniej wskazywali Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka w Rudzie Śląskiej.

II. Narzędzie do ochrony dziedzictwa, pretekst do kooperacji

Park kulturowy to dedykowane narzędzie ochrony unikatowego krajobrazu kulturowego wraz z wyróżniającymi się terenami i zabytkami nieruchomymi. To też narzędzie do wzmacniania społeczności lokalnych i pobudzania ich aktywności oddolnej, ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystania lokalnego dziedzictwa materialnego i niematerialnego.

Warto czerpać z zasobów kulturowych parku opisanych w pozostałych rozdziałach niniejszego studium oraz w innych opracowaniach i wydawnictwach, ale też systematycznie uzupełniać tę wiedzę i wzbogacać poprzez przyszłe projekty i działania realizowane w mieście (finansowane np. z Budżetu Obywatelskiego czy też z innych środków miejskich lub zewnętrznych).

III. Mechanizm wdrażania dokumentów strategicznych i planistycznych

Zrealizowane działania pokazują, że park kulturowy, jako mechanizm i realne narzędzie zmiany oraz zrównoważonego rozwoju, może być formułą realizacji samorządowych dokumentów strategicznych i planistycznych, np. strategii rozwoju Miasta Ruda Śląska 2014–2030, zwłaszcza w obszarach takich jak:

- 1.12. Ochrona dziedzictwa kulturowego Budowanie tożsamości lokalnej;
- 2.5. Zagospodarowane przestrzenie publiczne (2.5.5.);
- 2.7. Rozbudowana, funkcjonalna baza infrastruktury społecznej;
- 3.1. Wykorzystany potencjał dóbr kultury;
- 3.2. Poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych;
- 4.2. Ograniczanie zjawiska depopulacji (4.2.3.);
- 5.3. Zwiększenie równowagi na rynku pracy (5.3.4.);
- 5.6. Atrakcyjny wizerunek Rudy Śląskiej (5.6.2., 5.6.5);
- 5.7. Rozwinięta oferta instytucji biznesu w mieście (5.7.2.).

Warto wykorzystywać też inne samorządowe dokumenty strategiczne, które mogą być istotne dla obszaru Parku Kulturowego, np.: Gminny Program Rewitalizacji Miasta Ruda Śląska do 2030 roku czy też Gminny Program Opieki nad Zabytkami.

IV. Społeczny wymiar parku kulturowego

Park kulturowy to narzędzie wspierające zachowanie unikatowej przestrzeni – przestrzeni zamieszkiwanej przez ludzi. Pamiętając o zachowaniu wartości materialnych w jego obszarze warto eksplorować i upamiętniać te związane ze wspomnieniami i przeżyciami mieszkańców: zarówno z obszaru parku kulturowego jak i spoza jego granic, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży oraz seniorów – grup szczególnie angażujących się w działania społeczne.

V. Platforma Współpracy

W efekcie działań warsztatowych wykrystalizowała się grupa osób i organizacji gotowych do włączania idei i narzędzia parku kulturowego w swojej aktywności. Warto kontynuować dialog z tą grupą oraz w ramach tej grupy. Uczestnicy warsztatów wykazali się wiedzą i aktywnością pozwalającą wzmacniać park kulturowy zarówno na poziomie koncepcyjnym jak i wdrożeniowym – programując konkretne pomysły mające potencjał do aktywizacji lokalnych społeczności.

8. Wnioski

8.1. Uzasadnienie utworzenia parku kulturowego

Teren dzielnicy Ruda wyróżnia się na tle miasta Ruda Śląska nie tylko swoją historią, ale również zachowanymi walorami przestrzennymi i krajobrazowymi. Jest to wyjątkowy obszar, na którym widoczne są procesy przekształcania się obszaru wiejskiego w osadę przemysłową o cechach miejskich, gdzie głównymi czynnikami rozwoju były rolnictwo a w późniejszym okresie przemysł.

Układ dawnej wsi z centralnie położonym placem wiejskim, lokowanej na prawie niemieckim, czytelny jest w terenie, pomiędzy obecnymi ulicami Starowiejską i W. Bujoczka. W pobliżu znajduje się dawny obszar dworski (dominium) z zachowanymi pozostałościami zabudowy. To najstarsze widoczne w przestrzeni ślady osadnictwa na terenie Rudy.

Istotnym czynnikiem, wręcz kołem zamachowym rozwoju, był przemysł. W Rudzie zachowały się ślady działalności jednej z dwóch najstarszych, na obecny stan wiedzy, kopalni węgla kamiennego na dzisiejszych ziemiach polskich (kopalnia „Brandenburg” później „Wawel”, druga to kopalnia „Emanuelssegen” później „Murcki” w Katowicach) – udokumentowane początki obu kopalni sięgają lat 70. XVIII wieku, zachowane są również ślady historii hutnictwa cynku i hutnictwa rud żelaza. Przemysł spożywczy reprezentują istniejące do dnia dzisiejszego zabudowania Górnośląskiej Fabryki Tłuszczów i Margaryny „Silesia”

Na obszarze obecnej dzielnicy Ruda przez lata współistniały dwa modele administracyjne, dworski i gminny, a obecny wygląd Rudy jest w dużej mierze wynikiem godzenia interesów koncernu rodu Ballestremów i gminy. W wyniku działalności patronackiej przemysłowców na terenie obecnej Rudy powstały kolonie robotnicze (ul. Kościelna-Staszica-Wieniawskiego, ul. Ballestremów–Sprusa–Piastowska, kolonia Białasa, kolonia Karola, kolonia Szczęść Boże, Rudzka Kuźnica) i budynki użyteczności publicznej (szkoły, kościoły, urzędy, nieistniejąca stacja pomp i in.). Wraz z bogaceniem się miejscowości, a także dzięki mecenatowi Ballestremów, na terenie Rudy powstają budynki coraz wyższej klasy. Działają tu tacy architekci i artyści jak: Johannes Heinrich August Friedrich von Poellnitz (zwany dalej Hansem von Poellnitzem), bracia Koschel, Josef Limburg. Budynki wyróżnia wykorzystanie materiałów – cegły z miejscowej cegielni i kamienia z pobliskich kamieniołomów. W architekturze widoczne jest, jaką ewolucję przeszło wykorzystanie tak powszechnych materiałów – od rzemiosła (proste ceglane budynki na kamiennej podmurówce) do sztuki (budynki o wyrafinowanej formie i rzeźbiarskim detalu architektonicznym).

Na uwagę zasługuje nagromadzenie na stosunkowo niewielkim obszarze obiektów architektonicznych i budowli pokazujących w sposób reprezentatywny rozwój i wygląd śląskich miast. Są to:

- zabudowa mieszkaniowa – poczynając od prostego familoka (ul. Ballestremów–Piastowska–Sprusa) do wysokiej klasy wielorodzinnych domów rodzinnych i willi urzędniczych; w przestrzeni wyróżniają się zespoły jednolitych architektonicznie budynków mieszkalnych – kolonie robotnicze (ulice Kościelna–Staszica–Wieniawskiego, ulice Ballestremów–Sprusa–Piastowska, kolonia Białasa);
- obiekty użyteczności publicznej: gospoda, poczta, szkoły, apteka, ratusz gminny;
- obiekty sakralne: kościoły (w tym monumentalny, o interesującej artystycznie formie kościół pw. św. Józefa z kryptą Ballestremów), kaplica, krzyże przydrożne, grota wybudowana z żużla hutniczego;

- obiekty przemysłowe – zabudowania szybu „Franciszek” będącego obecnie jedyną pozostałością po kopalni „Brandenburg” i dawna Górnośląska Fabryka Tłuszczów i Margaryny „Silesia”;
- tereny zielone – obszar przy zabudowaniach dworskich, czy Park im. A. Koziola zaprojektowany z myślą o urzędnikach koncernu Ballestrema;
- obiekty małej architektury, w tym szczególnie dwa kioski drewniane przy ul. Piastowskiej i Wolności, *piekarok* przy ul. W. Bujoczka.

Szczególną wartością wyróżniającą Rudę są wartości niematerialne, w tym życie i działalność takich postaci jak Karol³⁴⁰ i Franciszek³⁴¹ von Ballestremowie, Karol Godula czy Johanna Gryzik von Schomberg-Godulla.

Podsumowanie

Procesy społeczno-gospodarcze i związane z nimi przekształcenie wsi Ruda w osadę przemysłową (i w dalszej kolejności włączenie jej w duże górnośląskie miasto) są typowe dla wielu miejscowości na Górnym Śląsku. Jednakże to właśnie na tym obszarze, w dzielnicy Ruda, do dzisiaj zachowały się widoczne ślady z różnych okresów rozwoju, co sprawia, że miejsce to może stać się reprezentatywne dla przedstawienia historii rozwoju miast przemysłowych. Szczególnym dziedzictwem są ślady jednej z najstarszych udokumentowanych kopalni węgla kamiennego na obecnych ziemiach polskich. Wyjątkową wartością, która może wyróżniać ten obszar na tle innych parków kulturowych, są postacie związane z tym terenem, których działalność wpłynęła na rozwój całego Śląska, w tym Karol Godula – przedsiębiorca, pionier przemysłu górnośląskiego, zwany „królem cynku”, Johanna Gryzik von Schomberg-Godulla oraz przedstawiciele wielkiego rodu przemysłowego von Ballestrem.

8.2. Propozycja granic i nazwy

8.2.1. Granice planowanego parku kulturowego

Biorąc pod uwagę zarówno zachowane obiekty, jak i wartości wynikające z analiz historycznych, zespół autorów zaproponował objęcie ochroną poprzez utworzenie parku kulturowego, terenu który obejmowałby:

- na południe od torów kolejowych:
- obszar dawnej wsi, dawny obszar dworski wraz z terenem zwierzyńca (Tiergarten) od zachodu, osiedle robotnicze przy ul. Wolności, S. Staszica, H. Wieniawskiego wraz z terenem kościelnym i cmentarzem, zabudowę ulicy Wolności, wille w rejonie ulic A. Mickiewicza oraz Wolności, zabudowania Górnośląskiej Fabryki Tłuszczów i Margaryny „Silesia”, zabudowania dworcowe, kolonię Białasa (ulice: K. Miarki, J. Ligonía)
- na północ od torów kolejowych: obszar poprzemysłowy, gdzie znajdowały się huta „Bertha”, huta „Carl”, kamieniołom, Dolinę Janasa wraz z grotą, zabudowę wzdłuż ulicy Piastowskiej, Park im. A. Koziola, kolonie robotnicze (ul. Ballestremów–Piastowska–Sprusa

³⁴⁰ Hrabia Karol von Ballestrem (Karol Wolfgang; Karl Wolfgang), syn Karola Ludwika, żył w latach 1801–1879, za: A. Ratka, *Kościół Matki Boskiej...*, s. 23; A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

³⁴¹ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

i kolonię Karol), zespół kościelny parafii św. Józefa (kościół, plebania, ogród), teren dawnej kuźnicy w rejonie ulicy Potokowej i rzeki Bytomki, teren dawnego dworca kolejowego.

Granice te oznaczone zostały na planszy nr 2 kolorem niebieskim.

Ze względu na plany miasta związane z budową drogi szybkiego ruchu N-S, po rozmowach z przedstawicielami Urzędu Miasta, ostatecznie ustalono, że granica planowanego parku kulturowego przebiega:

zachodnią i północną granicą działki nr 1397/117 (obejmując zabudowę zachodniej pierzei ul. M. Skłodowskiej-Curie), następnie wzdłuż torów kolejowych północnymi granicami działek 1329/117, 1478/116, południowymi granicami działek 568/216, 347/216, 356/216, przecina tory kolejowe zachodnią i północną granicą działki 1923/216, następnie zachodnimi granicami działek 1934/214, 1789/214, 1788/214, ulicą Kędzierzyńską w kierunku wschodnim, ulicą Ogrodową w kierunku północnym, następnie północnymi granicami działek 1417/145, 1418/145, 1419/145, 1420/145, 1421/145, północną i wschodnią granicą działki 1422/145, północną granicą działki 1427/145, północno-wschodnimi granicami działek 1426/145, 1425/145, 1424/145, dalej południową granicą działki 582/160, południową, zachodnią i północną granicą działki 1250/43, następnie zachodnią i północną granicą działki 584/167 do ulicy Piastowskiej, ulicą Piastowską na północ, dalej północną i wschodnią granicą działki 2138/240, następnie zachodnią i południową granicą działki 1658/227, wschodnimi granicami działek 2167/224, 1199/216, 2170/216, 2312/216, przecina ulicę J. Achtelika, dalej północną, wschodnią i południową granicą działki 1652/214, oraz południową granicą działki 1651/214 do ulicy Orzegowskiej, ulicą Orzegowską w kierunku południowo-wschodnim do ulicy J. Matejki, południowo-wschodnią granicą działki 1567/382, północno-zachodnimi granicami działek 2055/133, 2053/133, północno-wschodnią i wschodnią granicą działki 2301/133 (obejmując zabudowę ul. J. Matejki), wschodnimi granicami działek 2304/133 i 2306/131, północnymi granicami działek 1572/133, 2070/190, 2037/190, północno-wschodnimi granicami działek 2252/190, 2030/190, 2035/190, granicami działki 2077/190 w kierunku południowym i zachodnim (obejmując teren wpisany do rejestru zabytków), południową granicą działki 2076/190, a następnie południową granicą działki 2074/137 w kierunku zachodnim do ulicy Piastowskiej, dalej ulicą Piastowską i Bankową na południe do skrzyżowania ulicy Bankowej z ulicą C.K. Norwida, następnie wschodnią i południową granicą działki 2162/32, wschodnimi granicami działek 2512/32 i 2513/32, dalej południowymi granicami działek 2513/32 i 1875/29, następnie przecina ulicę A. Mickiewicza i przebiega północną i zachodnią granicą działki 2355/23, następnie północnymi granicami działek 2405/5, 2238/5 dochodzi do ulicy Wolności, dalej ulicą Wolności w kierunku południowym, a następnie w rejonie budynku przy ul. Wolności 31 przecina działkę 2406/5 linią łączącą północno-wschodni narożnik działki 1601/76 oraz północno-zachodni narożnik działki 2160/7, następnie północną granicą działki 2160/7, dalej przecina działkę 2096/23 linią łączącą północno-wschodni narożnik działki 2160/7 oraz północno-zachodni narożnik działki 1222/24, następnie północnymi granicami działek 1222/24 i 1218/25 dochodzi do ulicy A. Mickiewicza, dalej ulicą A. Mickiewicza w kierunku południowym, następnie południową granicą działki 220/1 do ulicy Wolności, następnie ulicą Wolności na północ do działki 1560/165, dalej południowymi granicami działek 1560/165, 1561/165, 1562/165, 1563/165, 1564/165, 1565/165, 1566/165, 1567/165, 1078/165, 1369/164, następnie ulicą Porębską na południe, południową i zachodnią granicą działki 597/134 (obejmując starą część cmentarza), dalej linią łączącą północno-zachodni narożnik działki 597/134 z południowo-wschodnim narożnikiem działki 1056/134, następnie zachodnimi granicami działek 1056/134, 1053/121, północno-zachodnią granicą działki 1053/121 do

ulicy Szczęść Boże, dalej ulicą Szczęść Boże w kierunku ulicy M. Skłodowskiej-Curie do zachodniej granicy działki 1397/117.

Granice oznaczone są na mapie nr 2 kolorem czerwonym.

8.2.2. Nazwa parku kulturowego

Wychodząc z założenia, że nazwa parku kulturowego winna w sposób możliwie dobry odzwierciedlać najważniejsze wartości dziedzictwa kulturowego chronionego na danym obszarze, zespół autorów proponuje nazwać projektowany park kulturowy:

Park Kulturowy „Osada przemysłowa Ruda”

Wartością przewidzianego do ochrony obszaru jest współlistnienie elementów pokazujących rozwój Rudy od XIV-wiecznej wsi do osady przemysłowej z początku XX wieku. Wyjątkowym dziedzictwem są ślady działalności wybitnych postaci historycznych związanych z Rudą, takich jak Karol i Franciszek von Ballestremowie, Karol Godula czy Johanna Gryzik von Schomberg-Godulla, które stały się symboliczne dla całego Śląska.

8.3. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Bardzo dobra lokalizacja, dogodny dojazd (dworzec PKP, trasa średnicowa) • Widoczne w przestrzeni ślady przekształcania się wsi w osadę przemysłową • Ślady dawnej wsi – układ planu • Ślady dawnego przemysłu (górnictwo węglowe, hutnictwo, też przemysł spożywczy – fabryka margaryny) • Efekty działalności patronackiej przemysłowców • Zasób materialnego dziedzictwa kulturowego i jego różnorodność (w tym kolonie robotnicze, budynki użyteczności publicznej, elementy małej architektury, takie jak drewniane kioski, „piekarok”) • Dzieła architektów i artystów: Hans von Poellnitz, bracia Koschel, Josef Limburg <p>Dziedzictwo niematerialne:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Działalność wielkich postaci związanych z historią Śląska (Karol Goduła, wielkie rody przemysłowe) • Nazwy historyczne nazwy miejscowe takie jak „kolonia Białasa”, czy „Na Maisowym” <p>Walory przyrodnicze:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dolina Janasa, dolina Potoku Rudzkiego II, dolina Bytomki, kamieniołom <p>Mieszkańcy i instytucje</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poczucie lokalnej tożsamości • Współpraca podmiotów prywatnych z publicznymi (piekarok – piekarnia „Jakubiec”) • Ilość instytucji w dzielnicy Ruda, w tym szkoły, Młodzieżowy Dom Kultury • Lokalizacja Muzeum Miejskiego • Działalność Miasta – w tym chęć utworzenia Parku Kulturowego • Działalność fundacji „Chudów” 	<ul style="list-style-type: none"> • Plany miasta – droga NS przecinająca Dolinę Janasa lub w innym wariantcie, przecinające tereny przemysłowe • Ochrona zabudowań gospodarczych • Szyb „Franciszek” – stan obecny (stan techniczny, własność) • Utrata autentyzmu architektury (np. poprzez termoizolację budynku modernistycznego zwanego „harmonijką”) • Degradacja przestrzeni publicznej, estetyka przestrzeni • Brak przestrzeni do integracji społecznej • Skomplikowana sytuacja własnościowa • Niska świadomość mieszkańców dotycząca wartości kulturowych miejsca • Brak bazy gastronomicznej i informacji turystycznej • Stan ochrony konserwatorskiej – obiekty o dużych wartościach nie wpisane do rejestru zabytków • Brak badań archeologicznych i historycznych (np. terenu dominium, nieistniejących cmentarzy, obszarów dawnych zabudowań przemysłowych jak huta „Carl”, huta „Bertha”) • Brak nadzoru konserwatorskiego nad inwestycjami w miejscach potencjalnego występowania śladów historii (np. piece do wypalania rudy na terenie budowanego zbiornika przy ul. Orzegowskiej)

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Program Rewitalizacji • Nowi mieszkańcy • Rewitalizacja szybu „Franciszek” i zabudowań fabryki margaryny • Remont muzeum – nowa ekspozycja • Wpisanie parku kulturowego w otoczenie (wielki piec w Nowym Bytomiu, zrewitalizowana hałda przy ul. 1 Maja, osiedla i kolonie robotnicze na terenie Rudy Śląskiej, dworzec PKP Chebzie („Stacja Biblioteka”) • Instytucje działające również na rzecz kultury i dziedzictwa kulturowego (szkoły, parafie) • Wpisy do rejestru • Możliwości pozyskiwania dotacji na prace konserwatorskie • Atrakcje miast ościennych (jako uzupełnienie opowieści o historii przemysłu i osadnictwa) np. Zabrze-Biskupice – połączenie do Biskupic Doliną Bytomki 	<ul style="list-style-type: none"> • Budowa drogi szybkiego ruchu N-S przecinającej historyczne tereny • Atrakcje miast sąsiednich (jako konkurencja) • Związane z transformacją przemysłu (np. brak jednego właściciela osiedli i kolonii robotniczych – koniec „sponsoringu” zakładów przemysłowych; sytuacja prawna szybu „Franciszek”) • Termomodernizacja (przykład utracenia wartości architektonicznych na skutek termomodernizacji – „harmonijka” przy ul. J. Matejki) • Wyburzenia zabudowy gospodarczej • Jakość nowej architektury (brak kultury projektowania)

8.4. Rekomendacje

Rekomendacje dotyczące utworzenia parku kulturowego

- Utworzenie parku kulturowego
Obszar dzielnicy Ruda w Rudzie Śląskiej posiada wartości kulturowo-krajobrazowe, historyczne, urbanistyczno-architektoniczne, które uzasadniają utworzenie na tym terenie parku kulturowego. Na obszarze planowanego parku kulturowego zachowane są zabytki nieruchome, charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Dodatkową wartością są wartości niematerialne związane z działalnością wielkich rodów przemysłowych.
- Ochrona na obszarze parku kulturowego powinna obejmować układ ulic, zachowaną historyczną zabudowę (mieszkalną, budynki gospodarcze towarzyszące zabudowie mieszkaniowej, budynki użyteczności publicznej, obiekty sakralne, zabudowę poprzemysłową), historyczne elementy małej architektury, komponowane układy zieleni, wartości krajobrazowo- przyrodnicze.

- Dodatkową ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków proponuje się objąć następujące elementy:
 - układ dawnej wsi w rejonie ulic Starowiejskiej i W. Bujoczka wraz z zabudową mieszkalną i gospodarczą świadczącą o rolniczym rodowodzie;
 - obszar dawnego dominium wraz z pozostałościami zabudowy;
 - ul. J. Achtelika 4, dom opieki nad wdowami wraz z budynkiem gospodarczym;
 - ul. W. Bujoczka 24 (obok), *piekarok*
 - ul. A. Mickiewicza 2, willa, ob. komisariat policji;
 - ul. Powstańców 16, willa Pielerera wraz z późniejszą dobudówką;
 - ul. Bankowa 11, willa;
 - ul. Piastowska/skrzyżowanie z ul. Ballestremów, kamienny krzyż pasyjny;
 - ul. Piastowska 16, plebania parafii św. Józefa;
 - ul. Piastowska 16, krzyż przy kościele pw. św. Józefa;
 - ul. Porębska, kaplica Pielerów na cmentarzu;
 - ul. Porębska, krzyż na cmentarzu;
 - ul. Wolności, dworzec PKP;
 - ul. Wolności 1, dawna gospoda hrabiowska, ob. restauracja Adria;
 - ul. Wolności 2, budynek poczty;
 - ul. Wolności 4, budynek dawnej auli (sali koncertowej) i mieszkalny;
 - ul. Wolności 8, budynek poczty;
 - ul. Wolności 10, budynek dawnego Urzędu Gminnego (tzw. niemiecki ratusz), ob. mieszkalny;
 - ul. Wolności 12, willa dyrektora koksowni;
 - ul. Wolności 33/skrzyżowanie z ul. Kościelną, krzyż.
- Weryfikacja decyzji o wpisie do rejestru zespołu szybu „Franciszek” – część obiektów wpisanych do rejestru zabytków nie istnieje, uporządkować trzeba nazwy chronionych budynków.
- Gminną Ewidencję Zabytków należy uzupełnić o następujące obiekty:
 - ul. K. Miarki 10, stodoła
 - ul. Piastowska 16 – plebania parafii św. Józefa
 - ul. Piastowska 19, budynek mieszkalny
 - budynki gospodarcze w ramach kolonii Kościelna-Staszica-Wieniawskiego (wpisane do rejestru zabytków)
 - budynki gospodarcze w ramach kolonii Białasa (ul. J. Ligonja, ul. K. Miarki)
- W przyszłości – ewentualne rozważenie objęcia ochroną większego obszaru obejmującego teren dawnej Kuźnicy Rudzkiej, kolonię Karola, kolonię Szczęść Boże, Kolonię Karol Emanuel, chałupę Jarczyków przy ul. Szczęść Boże 11 (prawdopodobnie najstarszy budynek mieszkalny w Rudzie Śląskiej, pochodzący z 1835 r.).

- Opracowanie planu ochrony zgodnie z art. 16.3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
- Opracowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z art. 16.6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
- Przekazanie muzeum kompetencji jednostki zarządzającej parkiem kulturowym (art. 16.4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)

Zwraca się uwagę, że projektowana droga szybkiego ruchu N-S, w każdym z trzech projektowanych wariantów, niszczy teren, który mógłby być włączony w planowany park kulturowy. W przypadku wariantu, w którym droga biegnie przez Dolinę Janasa – niszczy się obszar najdawniejszego wydobycia węgla kamiennego (początki kopalni „Brandenburg”) wraz z czytelnym jeszcze w przestrzeni przebiegiem drogi, którą transportowano urobek do kuźnicy, odcina się od Rudy kolonię Karola (co prawdopodobnie wpłynie na degradację zespołu), niszczy się teren przyrodniczy wraz z grotą wykonaną z żużla hutniczego (świadczenie hutniczej przeszłości Rudy). W przypadku wariantu przebiegu drogi przez tereny przemysłowe, niszczy się obszar, na którym występują ślady działalności hut „Bertha” i „Carl” oraz kopalni „Brandenburg”, który to obszar mógłby być dopełnieniem historii obecnej dzielnicy Ruda poprzez np. wytyczenie ścieżek edukacyjnych czy rowerowych. W przypadku, gdyby realizacja drogi N-S nie doszła do skutku (w proponowanych na dzień dzisiejszy wariantach) – proponuje się rozszerzenie parku kulturowego o Dolinę Janasa wraz z kolonią Karola oraz o tereny przemysłowe na północny wschód od szybu „Franciszek”.

Rekomendacje dotyczące dalszych badań

- Przeprowadzenie badań archeologicznych:

Ze względu na planowaną drogę N-S niezbędne jest przeprowadzenie wyprzedzających badań archeologicznych na terenie prawdopodobnego najstarszego wydobycia rud żelaza.

Ponadto badaniami archeologicznymi powinny być objęte:

- dawny układ ruralistyczny w rejonie ulic Starowiejskiej, W. Bujoczka i Placu Chopina;
- obszar dominium;
- obszar przemysłowy, teren gdzie funkcjonowały huta cynku „Carl”, huta „Bertha”, kopalnia „Brandenburg” (od zabudowy szybu „Franciszek” w kierunku północno-wschodnim, do linii kolejowej Ruda Śląska-Chebbie – Bytom-Bobrek);
- obszar dawnego cmentarza cholerycznego i baraków (tereny przy skrzyżowaniu W. Bujoczka i M. Skłodowskiej);
- obszar dawnego cmentarza (widocznego na mapach archiwalnych) na terenach przemysłowych.

- Badania historyczne i archiwalne – których wynikiem będzie opracowanie monografii Rudy.
- Opracowanie katalogu dzieł Hansa von Poellnitza.
- Inwentaryzacja zachowanych budynków gospodarczych.
- Badania etnologiczne dotyczące rudzkiego stroju regionalnego.

Rekomendacje dotyczące funkcjonowania parku kulturowego

- Rewitalizacja i wykorzystanie w promocji parku kulturowego szybu „Franciszek”, jako wyróżniającego się historycznie i architektonicznie obiektu.
- Wykorzystanie motywu „cegły i kamienia” w nowoprojektowanych budynkach na terenie parku kulturowego i w jego otoczeniu.
- Uporządkowanie estetyczne przestrzeni publicznej, w tym likwidacja szpecących przybudówek, handlu obwoźnego i regulacja działalności reklamowej.
- Wykorzystanie instytucji działających na terenie dzielnicy Ruda (muzeum, szkoły, dom kultury, parafie) do promocji dziedzictwa kulturowego i idei parku kulturowego.
- Wykorzystanie w promocji motywu cegły z miejscowej cegielni (z napisem „Ruda”).
- Opracowanie broszury/folderu informacyjnego na temat parku kulturowego (idea, granice, sposób ochrony).
- Opracowanie możliwości dotowania przez gminę prac konserwatorsko-remontowych w obiektach na terenie parku kulturowego.
- Opracowanie szlaków kulturowych na terenie parku kulturowego.
- Podjęcie współpracy z Zabrzem dotyczącej wspólnej historii w obrębie majoratu należącego do Ballestremów.

Rekomendacje dotyczące otoczenia parku

- W przyszłości – rozważenie rozszerzenia granic parku kulturowego o kolonie robotnicze (kolonia Karola, kolonia Szczęść Boże, Kolonia Karol Emanuel) oraz obszary związane z historią hutnictwa (teren po hucie „Bertha”, tereny po hucie „Carl”, teren Kuźnicy Rudzkiej).
- W przypadku przebiegu drogi N-S Doliną Janasa – przeniesienie groty wykonanej z żużla hutniczego w nowe miejsce, na terenie parku kulturowego.

9. Bibliografia

9.1. Opracowania książkowe

- *20 lat Towarzystwa Przyjaciół Miasta Rudy Śląskiej. 10 lat Muzeum Społecznego*, oprac. Zuzanna Pierskała, red. Elżbieta Szubert, Ruda Śląska 1987.
- Adamek August, *Chronik von Ruda Kr. Kattowitz*, Ratibor 1941.
- *Architektura przemysłowa i zabytki techniki na Śląsku w dobie restrukturyzacji. Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach 14–16 września 2000*, [pod red. Gabrieli Bożek], Katowice 2000.
- *Atlas geograficzny Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, red. Mieczysław Klimaszewski, Warszawa 1962.
- *Atlas hydrograficzny Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, red. Krystyna Wit-Jóźwik, Warszawa 1962.
- Bazieli Barbara, *Śląskie Stroje ludowe*, Katowice 1988.
- Benisz Jan Karol, *Skorowidz miejscowości oraz urzędów państwowych i autonomicznych Województwa Śląskiego [...]*, Katowice 1928.
- Berezowski Stanisław, *Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie śląskim*, Katowice 1937.
- Boberski Leon, *Spis wszystkich miejscowości województwa śląskiego*, Poznań 1930.
- Bronny Teophil, *Chronik von Schwientochlowitz*, [b.m.w.] 1937, za: *Kronika Świętochłowic. Na język polski przełożyła i wstępem poprzedziła Elżbieta Matuszek*, [w:] *Z badań nad dziejami Świętochłowic*, Świętochłowice 20016.
- Buczyński Jerzy, *Godulowa saga. Rzecz o Karolu Goduli*, Czerwionka-Leszczyny 2014.
- Buszman Barbara M., Drobnik Jacek , Buszman Józef P., *Tereny leśne Rudy Śląskiej*, Ruda Śląska 2006.
- Choros Monika, Jarczak Łucja, Sochacka Stanisława, *Słownik nazw miejscowych Górnego Śląska. Polsko-niemiecki i niemiecko-polski*, Opole 1993.
- Czudek Andrzej, *Osobliwości i zabytki przyrody województwa śląskiego*, Kraków 1929.
- Drabina Jan, Horwat Jerzy, Jedynak Zdzisław, *Bytom średniowieczny. Przekazy źródłowe 1123–1492*, Opole 1985.
- Dworak Jan S., *Karol Godula – pionier przemysłu cynkowego na Górnym Śląsku*, Ruda Śląska 1995.
- Dworak Jan S., Ratka Antoni, *Ruda Śląska. Przewodnik – informator*, Ruda Śląska 1974.
- Dworak Jan S., Ratka Antoni, *Ruda Śląska. Przewodnik*, Ruda Śląska 1985.
- *Dzieje Górnego Śląska w związku z rozwojem górnictwa i hutnictwa*, [b.m.w. przed 1939].
- Ehren Herman, *Graf Franz von Ballestrem zum Gedächtnis seines 25 Todestages*. Breslau 1935.
- Frużyński Adam, *Kopalnie węgla kamiennego w Polsce*, Łódź 2012.
- Gałuszka Krystian, *Księga Raziela*, Katowice, 2008.
- Gałuszka Krystian, *Miejska Biblioteka Publiczna w Rudzie Śląskiej*, Ruda Śląska 1999.

- Gałuszka Krystian, *Sagrada familia, czyli krótka rzecz o ojczyźnie*, Ruda Śląska 2001.
- Gałuszka Krystian, *Wieczera mistrzów, czyli magiczna podróż z miastem Er*, Ruda Śląska 1999.
- Stein Christian Gottfried Daniel, *Geographisch-Statistisches Zeitungs-, Post-und Comtoir Lexicon: O–R*, t. 3, Leipzig 1820.
- Gerlich Marian Grzegorz, *Strachy. W kręgu dawnych śląskich wierzeń*, Katowice 1989.
- Gluch Józef, *Moja Ruda*, Ruda Śląska 2002.
- Gluch Józef, *Moja Ruda*, cz. 2, Ruda Śląska 2016.
- Głazek Dorota, *Domus Celeberrima. Architektura sakralna (katolicka) przemysłowej części Górnego Śląska. 1870–1914*, Katowice 2003.
- *Gminny program opieki nad zabytkami miasta Ruda Śląska na lata 2015–2018*, oprac. Marta Lip-Kornatka, Łukasz Urbańczyk, Ruda Śląska 2015.
- Goniewicz Aleksandra, *Powstania Śląskie 1919. 1920. 1921. Przewodnik po miejscowościach*, Katowice 2001.
- Goniewicz Aleksandra, *Rok 1922 na Górnym Śląsku*, Katowice 2002.
- Gramer Franz, *Kronika miasta Bytomia na Górnym Śląsku*, Bytom 2014.
- Greiner Piotr, Andrzej Złoty, *Ruda Śląska w dawnej kartografii*, Katowice 2006.
- Grzegorek Grzegorz, Piegza Marian, *Lipiny, zarys dziejów osady, gminy, dzielnicy. 1802–2002*, Katowice 2002.
- Gumowski Marian, *Herby i pieczęcie miejscowości wojew[ództwa] śląskiego z 483 rycinami*, Katowice 1939.
- Górecki Jan, *Parafia Św. Józefa w Rudzie Śląskiej*, Katowice 2015.
- Haliczner Józef, *Słownik geograficzny: pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, Tarnopol 1933.
- Halotta Augustyn Feliks, *Śląskie bery, bojki i opowiadki z dawnych lat*, Katowice 1984.
- *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Provinz Schlesien*, Berlin 1892.
- Horwat Jerzy, *Księstwo bytomskie i jego podziały do końca XV wieku*, Gliwice 1993.
- Horwat Jerzy, Jedynak Zdzisław, Kiereś Zbigniew, *Szlachta górnośląska. Materiały do dziejów szlachty górnośląskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku w zbiorze Dokumentów Archiwum Miejskiego w Bytomiu*, Bytom 2008.
- *Huta „Pokój”. Dzieje zakładu i załogi 1840–1990*, red. H. Rola, Katowice 1989.
- *Informator statystyczny Miasta Ruda Śląska 1959–1965*, Ruda Śląska 1967.
- Jaglarz Weronika, Losa Jalina, *Ruda Śląska dawniej i dziś*, Ruda Śląska 2003.
- Jamrozy Teofil, Rączka Eugeniusz, *Johann Christian Ruberg. Twórca technologii produkcji cynku na ziemiach polskich*, Katowice 1999.
- Janeczek Zdzisław, *Szkice z dziejów kopalni „Wawel”*. Wydanie okolicznościowe z okazji zakończenia działalności kopalni „Wawel”, Katowice 1999.
- Jaros Jerzy, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*, Kraków 1969.

- Jaros Jerzy, *Informator historyczny kopalń Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, Katowice [b.r.w.].
- Jaros Jerzy, *Słownik historyczny hut cynku na ziemiach polskich*, Katowice 1987.
- Jaros Jerzy, *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Katowice 1984.
- Jaworska-Cygorijni Krystyna, *Produkcja cynku z rud galmanowych w XIX wieku na ziemiach polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989.
- Kamińska Jadwiga, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości polskiego Górnego Śląska z wyszczególnieniem powiatu, stacji kolejowej, urzędu pocztowego, telegraficznego, mównicy telefonicznej i gminy*, Katowice 1927.
- Knie Johann Georg, *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien, mit Einschluss des ganzen jetzt zur Provinz gehörenden Markgrafthums Ober-Lausitz, und der Grafschaft Glatz: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den verschiedenen Zweigen der Civil-Verwaltung mit drei besondern Tabellen*, Breslau 1830.
- Knosalla Józef, *Historia miasta Zabrze*, Zabrze 2016.
- Knosalla Józef, *Stare rody szlacheckie ziemi bytomskiej. Okolice Zabrze na Górnym Śląsku*, Essen–Zabrze 1996.
- Klimas Błahutowa Maria, *Siedem krów tłustych*, Warszawa 1980.
- Kłós Leonard, Wieczorek Edward, *Z biegiem Bytomki*, Bytom 2009.
- Kondracki Jerzy, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2009.
- *Kopalnia Wawel 1752–1987*, red. Jerzy Jaros, Katowice 1987.
- Kopiec Bernard, *Ruda Śląska. Zarys dziejów, cz. 1: Ruda, Orzegów, Godula, Chebzie*, Ruda 2005.
- Kowalski Rafał, *Dzieje rodu hrabiów von Ballestrem na Górnym Śląsku w latach 1798–1945*, Ruda Śląska 1998.
- Krawczyk Jarosław A., Nadolski Przemysław, *Atlas historyczny Bytomia. Geschichtlicher Atlas von Beuthen O/S*, Bytom 2006.
- Kropiwnicki Władysław, *Skorowidz miejscowości Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego z wyszczególnieniem powiatu, posterunku względnie Komsarjatu Policyjnego tudzież Sądów Grodzkich*, Katowice 1931.
- Kubajak Anna, *Ruda Śląska. Przyroda miasta*, Krzeszowice 2002.
- Kuzio-Podrucki Arkadiusz, *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*, Bytom 2007.
- Larisch Józef, *Historia Szombierek*, Bytom 2011.
- Larisch Józef, *Sto lat kościoła i parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bytomiu Szombierkach (1905–2005)*, Opole 2005.
- Lompa Józef, *Dykcjonarzyk jeograficzny czyli Wyszczególnienie miast, wsi i mniejszych osad jako też rzek i gór Szląska Pruskiego z dodatkami historycznymi*, „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” 1856, nr 210.

- Lompa Józef, *Krótki rys geografii Śląska dla nauki początkowej, Głogówek 1847*, oprac. Wojciech Janota, Katowice 1997.
- Łakomy Ludwik, *Kwiaty na hałdach. Górnśląskie legendy górnicze*, Katowice [b.r.w.]
- Łakomy Ludwik, *Ilustrowana monografia Województwa Śląskiego*, Katowice 1936.
- I., A. Mateoszkowie, *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w Rudzie Śląskiej*, Ruda Śląska 2003.
- *Materiały do dziejów Wielkich Katowic*, zebrał i opracował Ludwik Musioł, Katowice 1936.
- *Miejska Biblioteka Publiczna w Rudzie Śląskiej*, oprac. i red. Krystian Gałuszka, Ruda Śląska 1999.
- *Monografia Gminy Godula opracowana pod redakcją Józefa Stolarza*, Godula 1934.
- Mycielski Józef, *Pierwotne słowiańskie nazwiska miejscowości na Szlasku pruskim*, Poznań 1900.
- Nadolski Przemysław, Soida Krzysztof, *Ewidencja zabytków kolejnictwa na terenie województwa katowickiego. Etap I*, Katowice 1990.
- Niewiarowski Marian, *XV lat Bytomskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 1945–1960*, Bytom 1960.
- Olchowik Jan, *160 lat poczty w Rudzie*, Ruda Śląska 2006.
- Olchowik Jan, *Poczta na Górnym Śląsku do 1923 roku = Das Postwesen in Oberschlesien bis 1923*, Ruda Śląska 2009.
- Piernikarczyk Józef, *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, t. I, Katowice 1933.
- Piernikarczyk Józef, *Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, t. II, Katowice 1936.
- Pilch Józef, *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Warszawa 2008.
- Podgórsy Barbara, Adam, *Ruda Śląska w nazwy zakłeta. Onomastykon z antologią tekstów źródłowych*, Ruda Śląska 2018.
- Podgórsy Barbara, Adam, *Nazwy terenowe i miejscowe w Rudzie Śląskiej. Od Abesynii do Żylety. Leksykon toponimiczno-ojkonimiczny z antologią tekstów źródłowych*, Ruda Śląska–Szczecin 2014.
- Podgórsy Barbara, Adam, *Drzewa w pomniki zakłete. Drzewa pomnikowe Rudy Śląskiej*, Ruda Śląska 2009.
- Podgórska Barbara, Adam, *Drzewa w pomniki zakłete. Drzewa pomnikowe Rudy Śląskiej*, cz. II, Ruda Śląska 2010.
- Podgórska Barbara, *Ruda a zielona*, Ruda Śląska 2008.
- Podgórsy Barbara, Adam, *Pochodzenie nazwy Goduli*, Ruda Śląska 2015.
- Podgórsy Barbary, Adam, *Pochodzenie nazwy Orzegowa i jej przemiany*, Ruda Śląska 2014.
- Podgórsy Barbara, Adam, *Kalendarium Godulowe 1748–2008*, Ruda Śląska 2008.

- Popiołek Franciszek, *Województwo śląskie i ziemie sąsiednie. Mapa podręczna w podziałce 1:400.000. Skorowidz miejscowości*, Katowice 1937.
- *Powiat Świętochłowski. Monografia opracowana przez Komitet Redakcyjny pod przewodnictwem starosty Świętochłowskiego Tadeusza Szalińskiego*, Katowice 1931.
- *Powiatowy program ochrony środowiska dla miasta Ruda Śląska*, Katowice 2003.
- *Protokolarz albo „Czerwona Księga” Mysłowic*, wydali Alina Kowalska, Antoni Piwowarczyk, red. Antoni Barciak, Mysłowice 2002.
- *Protokoły wizytacyjne dekanatu bytomskiego z lat 1792–1793*, wyd. Józef Plater, Poznań–Wrocław 2003.
- Prus Konstanty, *Spis miejscowości polskiego Śląska Górnego. Nazwy wszystkich gmin, obszarów dworskich oraz osad i kolonji znaczniejszych*, Bytom 1920.
- *Przestrzeń. Architektura. Malarstwo. Wybrane zagadnienia sztuki Górnośląskiej*, pod red. Ewy Chojeckiej, Katowice 1995.
- *Ratusze województwa śląskiego i ziem przygranicznych*, praca zbiorowa, Katowice 2000.
- Ratka Antoni, *Kościół Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie Śląskiej*, Ruda 1999.
- Ratka Antoni, *Kościół Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie Śląskiej. Od rezydencji jezuickiej i kuracji do parafii*, Ruda Śląska 2000.
- Ratka Antoni, *Ruda Śląska (1295–1995)*, Ruda Śląska 1995.
- Reclaw Damian, *Przemysł Górnego Śląska na dawnej fotografii (do 1945 r.) ze zbiorów Muzeum w Gliwicach*, t. 1. *Górnictwo*, Gliwice 2015.
- Rospond Stanisław, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
- *Ruda a zielona. Trasy turystyczno-edukacyjne o charakterze przyrodniczo-historycznym w Rudzie Śląskiej i okolicy*, cz. 1: *Trasy rowerowe*, red. Barbara Podgórska, Adam Podgórski, Ruda Śląska 2008.
- *Ruda a zielona. Trasy turystyczno-edukacyjne o charakterze przyrodniczo-historycznym w Rudzie Śląskiej i okolicy*, cz. 2: *Trasy rowerowe*, red. Barbara Podgórska, Adam Podgórski, Ruda Śląska 2009.
- *Ruda a zielona bis. Trasy turystyczno-edukacyjne o charakterze przyrodniczo-historycznym w Rudzie Śląskiej i okolicy*, cz. 3, red. Barbara Podgórska, Adam Podgórski, Ruda Śląska 2009.
- *Ruda na zielono. Trasy turystyczno-edukacyjne o charakterze przyrodniczo-historycznym w Rudzie Śląskiej i okolicy*, cz. 4, red. Barbara Podgórska, Adam Podgórski, Ruda Śląska 2010.
- *Ruda Śląska '93*, red. Ewa Bator, informator wydany przez Urząd Miasta w Rudzie Śląskiej Bydgoszcz 1993.
- *Ruda Śląska*, red. Ewa Bator, informator wydany przez Urząd Miasta w Rudzie Śląskiej, Bydgoszcz 1995.
- *Ruda Śląska. Bytomka. Miejsca przyrodniczo cenne*, praca zbiorowa, Ruda Śląska 2006.
- *Ruda Śląska. Kłodnica. Miejsca przyrodniczo cenne*, praca zbiorowa, Ruda Śląska 2006.
- *Ruda Śląska na starych mapach i pocztówkach*, tekst Przemysław Nadolski, Bytom 1997.

- *Ruda Śląska. Od rzemiosła do przemysłu*, tekst Marek Żelkowski, Bydgoszcz 2007.
- *Ruda Śląska w jednodniówce wydanej z okazji 10-lecia Cechu Krawieckiego, 10-lecia Publicznej Szkoły Doksztalującej Zawodowej, 40-tej rocznicy poświęcenia Sztandaru Tow[arzystwa] Chrześcijańskich Przemysłowców, Tygodnia Propagandy Rzemiosła Polskiego*, Chorzów 1935.
- *Ruda w starej pocztówce. Folder wystawy zbiorów Wacława Knapika w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 w Rudzie Śląskiej*, Ruda Śląska 2005.
- *Ruda Śląska. Zarys rozwoju miasta*, oprac. Andrzej Szefer, Katowice 1970.
- Schaeffer Henryk Wilhelm Fryderyk, *Kronika Wolnego Państwa Stanowego, a do 1827 r. Księstwa Pszczyńskiego*, cz. I i II, tłum. z niemieckiego rękopisu Bronisława Spyra, Pszczyna 1998.
- *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. 9, Warszawa 1880–1914.
- Syska Anna, Kiełkowski Tomasz, *Styl gotycki wyklucza się. Międzywojenna architektura w województwie śląskim*, Katowice 2015.
- Szczech Bernard, *Ilustrowana kronika Biskupic. 1243–1993*, Zabrze 1993.
- Szczech Bernard, *Przywileje miasta Bytomia 1323–1711 (widymat z 1716 roku)*, Zabrze 1996.
- Szczech Bernard, *Rejestr wolnych chłopów (urbarz) ziemi bytomskiej*, Zabrze 1996.
- *Skorowidz niemiecko-polski i polsko-niemiecki miast, miasteczek i większych wsi Prus Książęcych i Królewskich, W. Ks. Poznańskiego i Śląska*, Warszawa 1919.
- *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, red. Stanisław Rospond, Henryk Borek, Stanisława Sochacka, t. 1–15, Warszawa–Wrocław–Opole 1985–2012.
- Skrzypek Beata, Kiełkowski Tomasz, Pomykalski Paweł, *Górnośląscy potentaci – dziedzictwo Ballestremów. Die oberschlesischen Großindustriellen – das Erbe der Ballestrens*, Gliwice 2008.
- *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, red. naukowa Maria Irena Milejska, Warszawa 1983.
- *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. 9, Warszawa 1880–1914, nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, s. 900.
- *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Silimirski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. I, III, Warszawa 1880–1882.
- *Spis miejscowości województwa śląsko-dąbrowskiego łącznie z obszarem ziem odzyskanych śląska opolskiego*, oprac. P. Wicik, Katowice 1946.
- *Statystyka Zakładów Górniczych i Hutniczych na Polskim Górnym Śląsku za rok 1926*, Katowice 1927.
- Anna Stempnik, Barbara i Adam Podgórcy, *Rudzki strój ludowy*, Ruda Śląska 2015.
- Stryj Stanisław, *W Rudzie na Górnym Śląsku czyli Zakład Górniczy „Mikołaj” Hrabiego Franciszka Ballestrema*, Ruda Śląska 2011.
- *Szlak zabytków techniki województwa śląskiego*, oprac. tekstów Anna Syska i Agnieszka Woźniakowska, Katowice 2006.

- *Szląsk (pruski) słowem i ołówkiem na podstawie najnowszych źródeł przedstawiony*, Warszawa 1889.
- *Sztuka sakralna Rudy Śląskiej*, pod red. Barbary Szczypki-Gwiazdy i Michała Lubiny, Ruda Śląska 2005.
- *Śląscy potentaci – dziedzictwo Schaffgotschów. Die schlesischen Großindustriellen – das Erbe der Schaffgotsch*, Gliwice–Opole 2014.
- Ślęzak Władysława, *Joanna i Hans Ulryk Schaffgotschowie jako fundatorzy kościołów w okolicy Bytomia*, Bytom 1994.
- Ślęzak Władysława, *Kościół pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bytomiu-Szombierkach*, [Bytom 1994].
- Świtała-Trybek Dorota, *Czarne anioły, tajemnicze lwy, magiczny kamień. Podania ludowe Rudy Śląskiej*, Praca zbiorowa, Ruda Śląska, 2005.
- Świtała-Trybek Dorota, Świtała-Mastalerz Joanna, *Czarne anioły, tajemnicze lwy, magiczny kamień... Podania ludowe z Rudy Śląskiej*, Ruda Śląska 2005.
- Taszycki Witold, *Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału*, Kraków 1946.
- Taszycki Witold, *Śląskie nazwy miejscowe*, Katowice 1935.
- *Tradycje górnictwa ziemi bytomskiej*, oprac. Henryk Maroszek, Bytom 1967.
- Triest Felix, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, t. 1, Sigmaringen 1984.
- Twardoch Irena, *Nasze dzielnice. Z kalendarium dziejów Goduli i Chebzia*, Ruda Śląska 2007.
- Twardoch Irena, *Z dziejów rodu Schaffgotschów*, Ruda Śląska 1999.
- Wallis Aleksander, *Informacja i gwar. O miejskim centrum*, Warszawa 1979.
- Wasylewski Władysław, *Legends i baśnie śląskie*, Katowice 1947.
- Widera A., *Zemsta utopca. Gawędy, legendy, obrzędy*, Katowice 1988.
- *Województwo śląskie 1918–1928. Rozwój administracji samorządowej województwa śląskiego w zarysie. Informator i przewodnik po wystawie województwa śląskiego na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu*, Katowice 1929.
- Wojtas Maksymilian, *Akta wizytacji dekanatu bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w roku 1598 z polecenia Jerzego kardynała Radziwiłła, biskup Folwark Złotogłowski a krakowskiego*, Katowice 1938.
- *W Pana Dworakowym rudzkim kalejdoskopie historycznym, praca zbiorowa*, red. prowadzący Jerzy Horwat, Ruda Śląska 1994.
- *Zabytki techniki Rudy Śląskiej*, Ruda Śląska 2015.
- Zaleski Wojciech, *Dzieje górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku do roku 1806*, Madryt 1967.

9.2. Artykuły

- Bąk Stanisław, *O kilku wątkach w baśniach i legendach na Górnym Śląsku*, [w:] „Literatura Ludowa“ 1958, nr 2/3.
- Benek Iwona, Mercik Henryk, *Oryginalne kościoły neostylowe autorstwa znanych architektów na terenie Rudy Śląskiej*, [w:] *Sztuka sakralna Rudy Śląskiej*, red. B. Szczypka-Gwiazda, M. Lubina, Ruda Śląska 2005.

- Błahut Grzegorz, *Mapy mentalne jako wyobrażenia miejskich obszarów kulturowych*, [w:] „Studia etnologiczne i antropologiczne” T. 13, *Obszary kulturowe współczesnego miasta – funkcje i pogranicza*, Katowice 2013.
- Buszman Henryk, *Historyczne związki Rudy z Biskupicami, Zaborzem i Zabrzem*, „Wiadomości Rudzkie”, 24.11.1999.
- Buszman Henryk, *Majorat Pławniowice–Biskupice–Ruda, rodów von Sechow i hr. von Ballestrem. 1748–1758–1798*, „Wiadomości Rudzkie”, 24.06.1998.
- Buszman Henryk, *Nasze rocznice 1997 (dokończenie)*, „Wiadomości Rudzkie”, 26.02.1997.
- Buszman Henryk, *Rudzka Kuźnica – średniowieczna huta i osada nad rzeką Bytomką*, „Wiadomości Rudzkie”, 28.03.1994.
- Buszman Henryk, *Rudzka Kuźnica – średniowieczna huta i osada nad rzeką Bytomką*, „Wiadomości Rudzkie” (część druga), 13.04.1994.
- Buszman Henryk, *Rudzka Kuźnica – średniowieczna huta i osada nad rzeką Bytomką (Dokończenie)*, „Wiadomości Rudzkie”, 20.04.1994.
- Buszman Henryk, *Słowniczek nazw miejscowych*, „Wiadomości Rudzkie”, 4.05.1995.
- Buszman Henryk, *Tradycje górnicze w nazewnictwie ulic dzisiejszej Rudy Śląskiej*, „Wiadomości Rudzkie”, 1.03.1995.
- Buszman Henryk, *Z dziejów koksownictwa na terenie dawnych miejscowości obecnej Rudy Śląskiej*, „Wiadomości Rudzkie”, 16.06.1999.
- Buszman Henryk, *Z dziejów „Starego zamku” w Rudzie*, „Wiadomości Rudzkie”, 30.04.1997.
- *Charakterystyka geomorfologiczna Górnego Okręgu Przemysłowego*, oprac. C. Karaś-Brzozowska [w:] *Biuletyn Polskiej Akademii Nauk*, nr 37, red. Mieczysław Klimaszewski, [b.m.w.] 1960.
- Gałuszka Krystian, *Kto ukradł zamek?*, „Wiadomości Rudzkie”, 14.06.2000.
- Gałuszka Krystian, *Ruda zawsze była Śląska*, [w:] *Ruda Śląska. Wydanie jubileuszowe*, 10 listopada 2005.
- Gilewska Sylwia, *Wyżyny Śląsko-Małopolskie*, [w:] *Geomorfologia Polski*, t. 1, *Polska południowa. Góry i wyżyny*, red. Mieczysław Klimaszewski, Warszawa 1972.
- Godoj Krzysztof, *Z dziejów zabytkowej cegielni w Rudzie*, „Rudzki Rocznik Muzealny” 2008, nr 11.
- Greiner Piotr, *Obraz przestrzeni Rudy Śląskiej na pruskiej mapie wojennej Christiana Friedricha von Werde z lat 1748–1749*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, red. naukowa Piotr Greiner i Michał Lubina, Ruda Śląska 2007.
- Hadaś Tadeusz B., *Fryna. O śląskim nazewnictwie*, „Wiadomości Rudzkie”, 19.01.2005.
- Horwat Jerzy, *Obecne dzielnice Rudy Śląskiej w świetle urbanizacji bytomskich z lat 1498 i 1532*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, red. nauk. Piotr Greiner i Michał Lubina, Ruda Śląska 2007.
- Jedynak Zdzisław, *Dzieje dworu w Rudzie*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, red. naukowa Piotr Greiner i Michał Lubina, Ruda Śląska 2007.

- Kubica Agnieszka, *Ruch migracyjny na terenie Rudy Śląskiej (powiat katowicki) na podstawie ksiąg stanu cywilnego w okresie 1874–1902*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, red. naukowa Piotr Greiner i Michał Lubina, Ruda Śląska 2007.
- Kuzio-Podrucki Arkadiusz, *Rodowód śląskich Ballestremów*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” t. XXIV.
- Lasowski E., *Die Grafen von Ballestrem*, „Schlesien” 1965, H. 11.
- Mercik Henryk, *Kolonia Robotnicza w rejonie ulic Kościelnej – Staszica – Wolności w Rudzie, dzielnicy Rudy Śląskiej*, [w:] *Historyczne osiedla robotnicze. Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9–10 września 2005*, red. Gabriela Bożek, Katowice 2005.
- Mercik Henryk, *Rozwój budownictwa patronackiego na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej (kolonie „Ficinus” i „Carl-Emanuel”)*, [w:] *Ruda Śląska. Tradycje i teraźniejszość dla przyszłości. Przestrzeń miasta jako miejsce identyfikacji mieszkańców*, red. naukowa Wojciech Świątkiewicz i Michał Lubina, Ruda Śląska 2003.
- Mojza Monika, *Więzi sąsiedzkie w starych osiedlach mieszkaniowych. Studium socjologiczne kolonii robotniczej „Kościelna–Staszica” w Rudzie Śląskiej*, [w:] „Rudzki rocznik muzealny 2007”, Ruda Śląska 2008.
- Musioł Ludwik, Płuszczewski Stefan, *Wykaz zakładów hutnictwa żelaza na Górnym Śląsku od połowy XIV do połowy XIX w. (z mapą)*, [w:] *Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa*, t. V, red. Jan Pazdur, Warszawa–Wrocław 1960.
- Nadolski Przemysław, *Niezbędnik Miejski*, z. 2: *Ruda Śląska*, dodatek specjalny do „Gazety Wyborczej” 2006.
- Nadolski Przemysław, *Pomniki Rudy Śląskiej do 1945 roku i ich późniejsze losy*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny 2001”, Ruda Śląska 2002.
- Nadolski Przemysław, *Ruda Śląska. Zarys rozwoju dzielnic i osad*, [w:] *Plan miasta Ruda Śląska*, Bielsko-Biała 2005.
- Ogiela Ewelina, *Familok – przestrzeń kulturowa życia rodzinnego i sąsiedzkiego*, [w:] *Ruda Śląska. Tradycje i teraźniejszość dla przyszłości. Przestrzeń miasta jako miejsce identyfikacji mieszkańców*, red. naukowa Wojciech Świątkiewicz i Michał Lubina, Ruda Śląska 2003.
- Podgórcy Barbara, Adam, *Diabeł z Rudy. Wątki demoniczne w legendzie Karola Goduli*, [w:] „Rudzki rocznik muzealny 2007”, Ruda Śląska 2008.
- Ratka Antoni, *Czy w Rudzie Śląskiej jest dzielnica Redendorf*, [w:] „Wiadomości Rudzkie”, 27.12.1993.
- Ratka Antoni, *Data tytuły do budowy dwóch kościołów*, „Wiadomości Rudzkie”, 15.03.1995.
- Ratka Antoni, *Rudzkie Kalendarium 2000*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny 1999”, Ruda Śląska 2000.
- Ratka Antoni, *Rudzkie Kalendarium 2003*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny 2002”, Ruda Śląska 2003.
- Ratka Antoni, *Rudzkie Kalendarium 2004*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny 2003”, Ruda Śląska 2004.
- Ratka Antoni, *Słowniczek nazw miejscowych. Kiedy zniknęła nazwa Nowa Wieś?*, „Wiadomości Rudzkie”, 17.05.1995.

- Ratka Antoni, tekst do *Mapa szlaków turystycznych przebiegających przez Rudę Śląską i jej południowe okolice*, załącznik do publikacji *Ruda Śląska. Przewodnik*, Ruda Śląska 1985.
- Ratka Antoni, *Z dziejów rudzkiego drogownictwa. Ulica Wolności*, „Wiadomości Rudzkie”, 29.04.1998.
- Karl Heinrich Rother, *Franz Graf von Ballestrem*, [w:] *Schlesische Lebensbilder. Erster Band: Schlesier des 19. Jahrhunderts*, Breslau 1922.
- Sobieraj Zdzisław, *Mapa Rudy z początku XIX wieku*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny 2008”, nr 11, Ruda Śląska 2009.
- Starzyński Kazimierz Jan, *Bezpańskie i zaniedbane*, „Wiadomości Rudzkie”, 12.10.1994.
- Stęczyński Bogusz Z., *Śląsk. Podróż malownicza w 21 pieśniach*, [w:] *Z górnośląskiej ziemi. Proza i poezja o Górnym Śląsku*, wybór Gustaw Morcinek, Maria Suboczowa, Katowice 1936.
- Szczech Bernard, *Źródła do dziejów Rudy Śląskiej w drukach końca XVIII oraz pierwszej połowy XIX wieku*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny 2001”, Ruda Śląska 2002.
- Światała-Trybek Dorota, „*Angielska choroba*”, „*antena*”, „*murarz i cegielki*”... *O dawnych i współczesnych zabawach dzieci w Rudzie Śląskiej*, [w:] „Rudzki rocznik muzealny 2004”, Ruda Śląska.
- Witale Kornelia, Witale Stanisław, *Regionalizm w działalności programowej Oddziału Miejskiego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Rudzie Śląskiej*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny 1999”, Ruda Śląska 2000.

9.3. Archiwalia

- Archiwum Państwowe w Katowicach
 - Sąd Obwodowy w Bytomiu (Amtsgericht Beuthen), sygn. 993.
 - zespół: Amtsgericht Ruda, sygn. 2/4070.
 - zespół: Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach – kartografia:
 - sygn. OBB I – 111, Übersichts-Karte von den neueren Aufschlüssen in Oberschlesien, 1877.
 - sygn. OBB I – 117/1, Tektonische Skizze des Oberschlesien Industriebezirks. 1906.
 - sygn. OBB I – 117/2, Tektonische Skizze des Oberschlesien Industriebezirks. Übersichtsblatt zur Flötzkarte von nördlichen Teil des Oberschlesischen Steinkohlenbeckens, 1906.
 - sygn OBB I – 260, Generalcharte von Schlesien. 1806–1818.
 - sygn. OBB I – 266, Karte der Provinz Schlesien, karta 014, Nr IX. Beuthener Kreis, 1861.
 - sygn OBB I – 362, Situations und Flötz Charte von einem Theil des Beuthner Steinkohlen Reviers, 1820.
 - sygn. OBB I – 365, Entwurf einer Flötz Charte vom Brzenskowitz Steinkohlen Reviere. 1843–1850.

- sygn. OBB I – 369, Flötz-Karte von dem Gleiwitzer Steinkohlen Reviere, Karta 001, 004 Entwurf einer Flötz Charte Zabrze und Königshüttener Steinkohlen Reviere; 1844.
 - sygn. OBB I – 374, Die Beuthener Erzmulde, Karta 002 Geognostischen-Übersichtblatt zu der Flötzkarte des Oberschlesischen Steinkohlengebietes bei Beuthen, Gleiwitz, Myslowitz und Nikolai mit Benutzung der geogn. Karten der Herren von Carnall und Hempel, bearbeitet von Carl Mouve; Karta 005 Ruda, 1892.
 - sygn. OBB I – 377, Flötzkarte des Steinkohlengebietes bei Rybnik und Hultschin, Karta 001 Übersichtsblatt zur Flötzkarte von nördlichen Teil des Oberschlesischen Steinkohlenbeckens [brak daty]; Karta 020 Nr 17. Sect. Zabrze-Ruda, 1901; Karta 021 Nr 18. Sect. Morgenroth-Lipine, 1902.
 - sygn. OBB I – 410, Karte von der Bergwerken und Hütten in Ober-Schlesien. 1873–1878.
 - sygn. OBB II – 9, Situations Plan von denen, im Beuthner und Gleiwitzer Revier belegenen Steinkohlen-Gruben. 1802–1822.
 - sygn. OBB II – 97, Plan von der Gegend um die Orzegowgrube. 1846.
 - sygn. OBB II – 108, Plan von den nach Szomberg gehörigen Forsten, von welchen ein Theil von dem Königlichen Ober-Berg-Amt angekauft werden soll. 1805.
 - sygn. OBB II – 239, Situations-, Grund- und Profil-Riss von denen Steinkohlen Gruben Brandenburg, Catharina, Carls- und Maximilian Grube bei Ruda. 1821.
 - sygn. OBB II – 243, Situations-, Grund- und Profil-Riss von einem Theile der Rudaer Steinkohlengruben als Tiefbau-Project für die Carl Emanuel Grube im Rudaer Dominial Walde. (data do ustalenia).
 - sygn. OBB II – 244, Carl Emanuel Grube. 1848–1852.
 - sygn. OBB II – 240, Cons. Brandenburg Grube. 1852.
 - sygn. OBB III – 792, Situations Plan als Feldesproject der Zumuthung für die Steinkohlen Grube Fabrique zu Ruda. 1853.
 - sygn. OBB III – 1478, Situation als Vermessungs Project der gemutheten Steinkohlen Grube Oscar zu Ruda. 1839.
- Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Gliwicach
 - sygn. 36/2 Zbiór kartografii.
 - sygn. 116 Rudzkie Gwarectwo Węglowe w Rudzie Śląskiej.
 - Biblioteka Śląska w Katowicach
 - Dworak Jan S., *Historia osad obecnego miasta Rudy Śląskiej od czasów najdawniejszych*, mps, sygn. R 1813 III.
 - Dworak Jan S., *Materiały do dziejów miejscowości*, mps, sygn. R 1830 III.

- Dworak Jan S., *Najstarsze wiadomości z dziejów miasta*, [w:] *Historia osad obecnego miasta Rudy Śląskiej od czasów najdawniejszych*, mps, sygn. R. 1813 III.
- Dworak Jan S., *Najwcześniejsze wiadomości o dziejach Rudy Śląskiej*, [w:] *Historia osad obecnego miasta Rudy Śląskiej od czasów najdawniejszych*, mps, sygn. R. 1813 III
- Dworak Jan S., *Ruda – dzielnica Rudy Śląskiej (materiały do dziejów)*, mps, sygn. R. 1817 III.
- Dworak Jan S., *Ruda Śląska (1260–1950) niedokończona monografia obecnej dzielnicy Rudy Śląskiej*, mps, sygn. R. 1818 III.
- Dworak Jan S., *Ruda Śląska. Życie społeczno-kulturalne*, mps, sygn. R. 1815 III.
- Dworak Jan S., *Wiersze różne J. S. Dworaka oraz teksty poetyckie przez Niego zebrane*, mps, sygn. R 1847.
- Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego
 - Witwicka Bożena, *Analiza dendrologiczna starych parków miejskich w górnośląskim okręgu przemysłowym i problemy ich ochrony*, Katowice [b.r.w.], praca doktorska, mps, sygn. 714.
- Urząd Miasta Ruda Śląska, Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków
 - Benek Iwona, *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa dla budynku mieszkalnego w Rudzie Śląskiej przy ulicy Wolności 8*, czerwiec 2009.
 - Bergman Eleonora, Giermański Janusz, Holeczko Andrzej, Małusecki Bogusław, *Ruda Śląska – ekspertyza konserwatorska opracowana na zlecenie Prezydenta Miasta II Ruda 1, Rudzka Kuźnica, Ruda Południowa*, Warszawa 1987.
 - Frydrychowicz Aleksandra, Pilarska-Świerszcz Ewa, Holeczko-Kiehl Andrzej, *Rewaloryzacja zabudowy zabytkowej ulicy Wolności w obrębie dzielnica: Ruda*. Chorzów 1999.
 - *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. Budynek szkoły – Obecnie budynek biurowy.*
 - Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda (Dokumentacja budowlana):
 - sygn. 028 – zbieg ulic Ballestremów i Piastowskiej, Kolumnada Parkowa.
 - sygn. 030 – ul. Bankowa 2, b. mieszkalny.
 - sygn. 031 – ul. Bankowa 8, instalacja wodna b. mieszkalnego
 - sygn. 032 – ul. Bankowa 8, rozbudowa b. mieszkalnego o pom. gosp.
 - sygn. 033 – ul. Bankowa 9, budynek mieszkalny.
 - sygn. 034 – ul. Bankowa 11, willa mieszkalna; POELNITZ
 - sygn. 035 – ul. Bankowa 11, b. gospodarczy.
 - sygn. 044 – Bankowa 24 do bud. sklepu mięsnego nieistn.
 - sygn. 054 – Bujoczka 2, szkoła.
 - sygn. 055 – Bujoczka 2, ubikacja szkoły.
 - sygn. 062 – Bujoczka 12, szkoła, b. pisuary.

- sygn. 063 – Bujoczka 14, inst. wodna.
- sygn. 067 – Bujoczka 22, budynek mieszkalny.
- sygn. 069 – ul. Bujoczka 28, tzw. 'Zamek Rudzki', rozbudowa.
- sygn. 070 – ul. Bujoczka (k. wiaduktu) b. mieszkalne, niezrealizowane.
- sygn. 072 – Podział terenu pomiędzy ul. Bujoczka i Kościelna.
- sygn. 078 – Dworzec kolejowy Ruda, bud. magazynowy; bud. urzędniczy
- sygn. 079 – PKP dworzec Ruda, zabudowania,
- sygn. 080 – PKP Dworzec kolejowy Ruda, ubokacje dla personelu,
- sygn. 081 – PKP Dworzec kolejowy Ruda, budynek celny.
- sygn. 082 – PKP Dworzec kolejowy Ruda, budynek dworca,
- sygn. 087 – Górnicza 3-4, rozbudowa bud. mieszkalnego.
- sygn. 088 – Górnicza 3-4, budynki gospodarcze.
- sygn. 089 – Janasa 1, budowa komina.
- sygn. 090 – Janasa 4, kanalizacja.
- sygn. 091 – Janasa 7, adaptacja parteru budynku na sklepy.
- sygn. 092 – Janasa 7, budynki mieszkalne. „Karf” to obecny Karb – dzielnica Bytomia.
- sygn. 093 – Janasa 7, budynek gospodarczy [magazyn].
- sygn. 095 – Janasa 12, rozbudowa b. mieszkalnego.
- sygn. 099 – Janasa 23, b. mieszkalny.
- sygn. 110 – Kędzierzyńska 3, budynki mieszkalne.
- sygn. 127 – Konopnickiej 1, stara kręgielnia (częściowo rozebrana).
- sygn. 130 – ul. Konopnickiej, garaże k. straży pożarnej szybu 'Franciszek'.
- sygn. 132 – Konopnickiej, cechownia szybu 'Franciszek'.
- sygn. 134 – ul. Konopnickiej, hala maszyny i wieża wyciągowa szybu 'Franciszek'.
- sygn. 139 – Kościelna 17, rozbud. b. mieszkalny.
- sygn. 140 – budynek mieszkalny. ul. Kościelna 19.
- sygn. 142 – Kościelna 37, dawny folwark, stodoła
- sygn. 144 – Kościelna 41 -stodoła, nieistniejąca.
- sygn. 145 – ul. Kościelna, proj. zejścia do krypty przy kościele.
- sygn. 147 – Ligonja 7, instalacja wod-kan bud. Mieszkalnego.
- sygn. 149 – Ligonja -Miarki, osiedle typowy budynek mieszkalny.
- sygn. 150 – Macieja 1, budynek mieszkalny.
- sygn. 153 – Matejki 7A, b. mieszkalny.
- sygn. 154 – Matejki 1-12, Piastowska 19, budynek mieszkalny.
- sygn. 155 – Mickiewicza 2 willa (dawna prokuratura).

- sygn. 161 – ul. Mickiewicza dziś. I Liceum Ogólnokształcące, ogrodzenie ogrodu dyrektora.
- sygn. 183 – ul. Piastowska 2, magazyn kolejowy.
- sygn. 184 – Piastowska 4, zmiana elewacji -bud.dod.wejścia.
- sygn. 186 – Piastowska 13, kiosk, nieistniejący.
- sygn. 187 – Piastowska 16, bud.gospod. probostwa par. św. Józefa.
- sygn. 188 – Piastowska 16, probostwo kość. św. Józefa.
- sygn. 189 – Piastowska 16, toalety przy kość. św. Józefa.
- sygn. 190 – Piastowska 19, b. mieszkalny.
- sygn. 190 – Piastowska 19, b. mieszkalny.
- sygn. 190 – Piastowska 19, b. mieszkalny.
- sygn. 191 – Piastowska 19, inst. Wodna.
- sygn. 193 – Piastowska 21, b. mieszkalny.
- sygn. 195 – Piastowska 25, przebudowa budynku mieszkalno-usługowego.
- sygn. 196 – Piastowska 25, zm. sklepu na mieszkanie.
- sygn. 201 – Piastowska PUK (D.3) (38), dawna fabryka margaryny i tłuszczów.
- sygn. 202 – Piastowska 38, budowa komina chłodni.
- sygn. 214 – Piastowska obok nr.19,KIOSK.
- sygn. 218 – ul. Piastowska-Orzegowska-Cegielnia.
- sygn. 223 – plac Chopina 4,budynek mieszkalny, budynek gospodarczy.
- sygn. 228 – ul. Porębska cmentarz, kaplica cmentarna.
- sygn. 238 – Powstańców 6, bud. stow. młodzieży 9 bud. mieszkalny -ob).
- sygn. 242 – Powstańców 16 -16a, willa, ob. prywatny.
- sygn. 244 – Powstańców 1A, rozbudowa b.mieszk.
- sygn. 245 – Powstańców 6A, budynek mieszkalny, dobudowa do Poelnitz'a.
- sygn. 254 – Sieronia za nr 1, piekarnia hrabiowska, nieistn.
- sygn. 293 – Sprusa 9, kanalizacja bud.mieszkalnego.
- sygn. 302 – Starowiejska 7, budynek mieszkalny,
- sygn. 304 – Starowiejska 12,budynek mieszkalny,przebudowa.
- sygn. 305 – Starowiejska 13,b.mieszkalny.
- sygn. 307 – Starowiejska 16, b.mieszkalny.
- sygn. 308 – Starowiejska 16,b.gospodarczy.
- sygn. 319 – Staszica 1-15, budynki mieszkalne.
- sygn. 444 – Wieniawskiego 5,b.mieszkalny.
- sygn. 447 – Wieniawskiego 8, przebudowa b.mieszkalnego.
- sygn. 448 – Wieniawskiego 3-5, konstrukcja b.mieszkalnego.
- sygn. 450 – Wieniawskiego 1, Wolności 24,b.gospodarcze.

- sygn. 455 – Wolności 2, b. apteki + mieszkalny.
 - sygn. 456 – Wolności 3, skład tytoniowy.
 - sygn. 457 – ul. Wolności 4, willa mieszkalna.
 - sygn. 459 – ul. Wolności 5 adaptacja dom na sklep.
 - sygn. 460 – Wolności 5, adaptacja pom. na sklep.
 - sygn. 461 – Wolności 13, b. mieszkalny.
 - sygn. 462 – Wolności 13, bud. Mieszkalny.
 - sygn. 463 – Wolności 14 przeb.bud.mieszkalnego.
 - sygn. 464 – Wolności 14 przebud.b.mieszkalny.
 - sygn. 467 – Wolności 20 mleczarnia d. 'Karlik'.
 - sygn. 472 – Wolności 29 budynek mieszkalny podł. Wodociągu.
 - sygn. 473 – Wolności 29 budynek mieszkalny, wymiana drzwi.
 - sygn. 476 – Wolności 2A rozbudowa mleczarnia (d.'Karlik').
 - sygn. 477 – Wolności 31A b.mieszkalno-sługowy.
 - sygn. 482 – Wolności 33-37 Staszica 2 b.mieszkalne.
 - sygn. 483 – Wolności 37-39 Staszica 1-15 bud.mieszkalne.
 - sygn. 504 – Muzeum.
 - sygn. 505 – Kościelna 11, bud.mieszkalny.
 - sygn. 514 – MickiewiczMielerewicza Wolności szkoła +Muzeum mapa
 - sygn. 518 – ul. Skłodowski oś. domków mieszkalnych.
 - sygn. 523 – Wolności 10 kamienica.
 - sygn. 524 – Starowiejska 31-30, budynek mieszkalny.
 - sygn. 525 – ul. Bujoczka 12, szkoła.
- Muzeum Górnosląskie w Bytomiu, Zbiory etnograficzne, fotografie: Ruda Śląska, pow. świętochłowski, 1932–1933:
 - sygn. Kl. 54, Drużba z „ręcznikiem” i „różką”, družka w galandzie.
 - sygn. Kl. 195, Gospodarz z żoną w stroju ludowym.
 - sygn. Kl. 196, Gospodarz Juda w czapce „siodłackiej”, po prawej stronie Kopikowa w czepcu wysokim „rozbarskim”, po lewej Judowa w czepcu „szerokim”. Obydwie w chustach tureckich, „jedwabnych fortuchach”, czarnych jakłach i koralach.
 - sygn. Kl. 197, Grupa weselna w strojach ludowych.
 - sygn. Kl. 198, Drużba w „ręczniku” i z „różdżką”, obok 2 dróżki w galandach oraz 2 wieśniaczki w czepcach.
 - sygn. Kl. 199, Gospodarz Juda.
 - sygn. Kl. 256, Wieśniaczki w strojach ludowych.
 - sygn. Kl. 259, Wieśniaczka w stroju ludowym.
 - sygn. Kl. 272, Wieśniaczka w stroju ludowym, na głowie czepiec „Kozielok”.

- Narodowe Archiwum Cyfrowe, Dożynki śląskie w Katowicach, 1934:
 - sygn. 1-G-2528-4, Delegacje z Rudy Śląskiej w pochodzie dożynkowym, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/75956:1/> [dostęp 24.04.2019]
 - sygn. 1-G-2528-15, Para młodych żniwiarzy z Rudy Śląskiej, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/75989/ff0303a6c775d2c5a102de4f62968e56/> [dostęp 24.04.2019]

9.4. Akty prawne

- Ustawa Sejmu Śląskiego z dnia 10 lipca 1939 roku. Dziennik Ustaw Śl. Nr 21, poz. 51.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 marca 1951 r. w sprawie zniesienia i zmiany granic niektórych powiatów oraz utworzenia i zmiany granic niektórych miast, stanowiących powiaty miejskie w województwie katowickim. Dziennik Ustaw 1951 nr 18 poz. 147.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 listopada 1958 r. w sprawie utworzenia miasta Ruda Śląska stanowiącego powiat miejski w województwie katowickim. Dziennik Ustaw 1958 nr 69 poz. 342.

10. Aneksy

10.1. Wyniki kwerendy archiwalnej dotyczącej zabudowy na terenie planowanego parku kulturowego w Rudzie Śląskiej

Kwerendę przeprowadzono m.in. w archiwach:

- Archiwum Państwowe w Katowicach;
- Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Gliwicach;
- Archiwum Parafii św. Józefa w Rudzie Śląskiej;
- Urząd Miasta w Rudzie Śląskiej, Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków.

Provinz Schlesien, Regierungsbezirk Oppeln,

Kreis Beuthen:

Ruda (1820)³⁴² – wieś: 61 domów, 432 mieszkańców. Wielki piec hutniczy (Hochofen); huta cynku; kopalnia; kamieniołom (Steinbruch).

Ruda (1830)³⁴³ – folwark z owczarnią; kopalnie: „Catharina“, „Brandenburg“, „Fabrique“, „Maximiliane“ i „Gute Schiffahrt“; huta cynku „Karl“; kamieniołom z trzema pracownikami. Właściciel: Karl Ludwig³⁴⁴ Graf von Ballestrem, fideikomis pławniowski (Kreis Tost-Gleiwitz), sąd w Ujeździe, kościół w Biskupicach.

Ruda (1845)³⁴⁵ – wieś: 121 domów, 1260 ludzi (w tym 24 ewangelików). Folwark z owczarnią, młyn, hodowano 100 świń. Informacja o zamiarze uruchomienia szkoły we wsi. Sześciu rzemieślników; dwóch kramarzy; kamieniołom; wielki piec (unieruchomiony w 1840); kopalnie: „Brandenburg“, „Catharina“, „Oscar“ (1840), „Wolfgang“ (1841), „Fabrique“, „Julius“, „Maximilian“, „Gute Schiffahrt“; hrabiowska huta cynku „Karl“ (Karl gräflich Zinkhütte). Sąd w Gliwicach; kościół katolicki w Biskupicach.

³⁴² C.G.D. Stein, *Geographisch-Statistisches Zeitungs-, Post-und Comtoir Lexicon: O–R*, t. 3, Leipzig 1820, s. 986.

³⁴³ J.G. Knie, *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien, mit Einschluss des ganzen jetzt zur Provinz gehörenden Markgrafthums Ober-Lausitz, und der Grafschaft Glatz: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den verschiedenen Zweigen der Civil-Verwaltung mit drei besondern Tabellen*, Breslau 1830, s. 646.

³⁴⁴ Hrabia Karol Ludwik von Ballestrem (Karl Ludwig), żył w latach 1755-1829, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

³⁴⁵ Johann Georg Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes usw – 2. verm. u. verb. Aufl.*, Breslau 1845, s. 561.

Kreis Zabrze:

Ruda (1876)³⁴⁶ – obszar dworski (Rittergut), stacja pocztowa (Poststation).
Właściciel: Carl Wolfgang³⁴⁷ Graf von Ballestrem z Drezna; pełnomocnik:
Adreas Vüllers, generalny dyrektor; dzierżawca Alois Klosson.

Ruda (1892)³⁴⁸ – wieś majorat; specjalizująca się w hodowli krów holenderskich
oraz produkcji mleka. Właściciel Franz³⁴⁹ Graf von Ballestrem, Rittmeister
a. D., in Breslau, dzierżawca Mathias Krnaczoeh, Ruda P.T.E. (Post-resp.
Eisenbahn-u. Telegraphen-Station und deren Entwerung).

* * *

Ruda – wieś, dobra i osada fabryczna. Przynależność do powiatu bytomskiego, do parafii Biskupice; odległość od Bytomia: 1 mila. W 1861 roku było tu 225 domów mieszkalnych, 9 budynków fabrycznych, 3 242 mieszkańców (w tym 117 ewangelików i 37 żydów). Obszar dóbr wynosił 3 235 mórg (688 mórg roli, 2 179 mórg lasu). Znajdowała się tu stacja drogi żelaznej „gorno-szląskiej”, urząd pocztowy i górniczy, szkoła katolicka. W lesie istniały pokłady i kopalnie glinki ogniotrwałej.

Zamek istniał tu już w XV w. Kolonie: Rudahammer, Carlscolonie, Glueckauf, Poremba. [...] Wieś obejmowała 2 172 morgi (1 521 mórg roli i 307 mórg łąki). W obrębie wsi mieściły się liczne kopalnie, które w 1859 roku wydobywały 1 040 095 ton węgla i zatrudniały 1 045 robotników. Istniały tu huta cynku „Carlshuette” (od 1840) i huta „Bertha” (1856)³⁵⁰.

Ruda Dorf – wieś; przynależność: Amtsgericht Zabrze, Post Ruda (1894); w 1890 roku populacja wynosiła 8 007 mieszkańców (wieś i dobra rycerskie – „Dorf und Rittergut”), w 1905 roku: 13 089, a w 1910 roku: 14 163³⁵¹.

Ruda, Gut – dobra; w roku 1905 populacja wynosiła 3 695 mieszkańców, a w 1910 roku: 4 695³⁵².

* * *

ul. Achtelika Joachima (Bergstrasse, Strasse nach Karlscolonie)

2-2A-2B – Wirtschaftsgebäude für das Witwenhaus Nr 66 (budynki gospodarcze przy domie dla wdów).

³⁴⁶ *Schlesisches Gütter=Adreßbuch*, Breslau 1876, s. 329.

³⁴⁷ Hrabia Karol von Ballestrem (Karol Wolfgang; Karl Wolfgang), syn Karola Ludwika, żył w latach 1801–1879, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

³⁴⁸ *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Provinz Schlesien*, Berlin 1892, s. 649.

³⁴⁹ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

³⁵⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. 9, Warszawa 1880–1914, s. 900.

³⁵¹ *Deutsche Verwaltungsgeschichte von der Reichseinigung 1871 bis zur Wiedervereinigung 1990* von Dr.

Michael Rademacher M.A, Kreis Zabrze,

https://treemagic.org/rademacher/www.verwaltungsgeschichte.de/sch_zabrze.html [dostęp: 8.05.2019]

³⁵² Tamże.

4 – Dom Zakonny Zgromadzenia Sióstr Boromeuszek fundowany przez hrabiego Franza von Ballestrema³⁵³ w 1873 r. Siostry zostały sprowadzone do Rudy z Trzebnicy. Pod ich opieką znajdowało się przedszkole i Szkoła Robót Ręcznych. Na planie z 1906 r. pomiędzy ulicami: Füssweg nach Carls Colonie i Hütten-strasse nach Carls Colonie u. Zinkhütte widoczne są trzy przylegające do siebie budynki: nowoprojektowany, Dom Wdów Nr 66 oraz przedszkole (Spielschule). W 1907 r. siostry przeprowadziły się do nowego budynku, natomiast dawny dom nadal był wykorzystywany jako Dom Wdów (Witwenhaus in Rude dem Herrn Graffen Valentin³⁵⁴ von Ballestrem gehhöring), przedszkole i szkoła. Istnieją plany z 1906 r. budynków gospodarczych (Wirtschaftsgebäude für das Witwenhaus Nr 66), które zostały przebudowane w 1912 r. W roku 1952 kierownikiem domu opieki została osoba świecka, a w 1953 r. nastąpiła zmiana nazwy z Domu Opieki na Państwowy Dom Rencistów. Siostry zostały z niego usunięte, trwały starania o zachowanie własności. Był to trudny czas w życiu zgromadzenia. W 1984 r. został przeprowadzony remont kapitalny budynku (dawnego Domu Wdów, przedszkola i Szkoły Robót Ręcznych). Drugi budynek przepisano na Skarb Państwa. W 1992 r. uruchomiono ponownie przedszkole, wyremontowano cały parter. W 1998 r. po nagłej śmierci s. Serafiny placówkę zamknięto. Siostry zostały przeniesione do Cieszyna i Żor³⁵⁵.

Grota Matki Boskiej z Lourdes – kaplica w formie kamiennej grotki wzniesiona w 1933 r. na hałdowisku huty „Bertha” w Rudzie. Stoi w miejscu dawnego wielkiego pieca hutniczego (należącego do hrabiego von Stechova z Pławniowic). Grota zbudowana jest z żużlu wielkopieczowego. Poświęcona w 1932 r. przez ks. Skrzypczyka, ufundowana przez parafian z kolonii Karola, budowana przez bezrobotnych pod kierunkiem Szczęsnego.

ul. Ballestremów

2, 4, 6, 8 – kolonia robotnicza w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, R. Sprusa i Piastowskiej. Na planie sytuacyjnym dotyczącym budowy pawilonu muzycznego z 1889 r. budynki są już widoczne oraz nazwa ulicy von Biskupitz-Strasse nach Karb³⁵⁶, dawne nr. 12, 13, 14, 15. W 1935 r. – ul. Przy Plantach; w 1941 r. – Park Strasse 9, 8, 7, 6 (por. ul. Piastowska 21)

12-12A – budynek usługowy (?) przebudowany.

Ballestremów/ Piatowska– krzyż kamienny pasyjny z zespołem figur Matki Boskiej i św. Marii Magdaleny, 1910 r.

ul. Bankowa (Weg nach Brandenburg Grube, Gymnasial-Strasse, Hötzendorfstrasse 1918, Korfantego)

³⁵³ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

³⁵⁴ Hrabia Walenty von Ballestrem (Walenty Wolfgang Gustaw Aleksander Józef Christiran; Valentin Wolfgang) żył w latach 1860–1920, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

³⁵⁵ Jan Górecki, *Parafia Św. Józefa w Rudzie Śląskiej*, Katowice 2015, s. 194–230; Kronika Domu Zakonnego Sióstr Boromeuszek w Rudzie Śląskiej, Księga protokołów Sodalicii Mariańskiej Panien w Rudzie, Wykaz przyjęcia do Bractwa św. Józefa w Rudzie, Archiwum Parafii św. Józefa w Rudzie Śląskiej.

³⁵⁶ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur eines Musikpavillons, zeier Colonaden sowie Herstellung eines Schutzzeltes zwieschen denselben im Rudauer-Park”, UMRS, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 028 – zbieg ulic Ballestremów i Piastowskiej, Kolumnada Parkowa.

- [1] – na planie z 1909 r. właścicielem budynku był dr Ziomek³⁵⁷ (budynek nie istnieje, stanowił element zabudowy kwartału dzisiejszych ulic Wolności, Bankowej, Powstańców i A. Mickiewicza). Przy dawnym Gymnasial-Strasse Nr 12 mieścił się budynek mieszkalny, rozbudowany w 1909 roku o pomieszczenie pełniące funkcję jadłodajni (Speise-Anstalt) wraz z pomieszczeniem ogrodowym (Gartenzimmer)³⁵⁸. Za nim znajdował się budynek noclegowy (Schalfhaus), a przy ul. Powstańców jadłodajnia (Speise-Anstalt).
- 2 – w 1903 roku rozpoczęła się budowa domu dwurodzinnego mieszkalnego dla urzędników (Beamtenhauses von 2 Wohnungen für Gräfllich von Ballestremischer Güter-Direktion, 1903 – Gymnasial Strasse Nr 57). Budynek o symetrycznym rozmieszczeniu pomieszczeń był podpiwniczony z pralnią. Na pierwszej kondygnacji znajdowały się: korytarz, kuchnia z osobną spiżarnią, pokój (Zimmer) oraz dwa pokoje dzienne (Wohn-Zimmer), na drugiej kondygnacji korytarz prowadził do dwóch sypialni oraz pomieszczeń poddasza. Taki sam układ mają dwa kolejne domy nr 4 i nr 6. Projekt zatwierdził Franz Pieler³⁵⁹.
- 4 – w 1903 roku rozpoczęła się budowa domu dwurodzinnego mieszkalnego dla urzędników (Beamtenhauses von 2 Wohnungen für Gräfllich von Ballestremischer Güter-Direktion, 1903 – Gymnasial Strasse Nr 56)
- 6 – w 1903 roku rozpoczęła się budowa domu dwurodzinnego mieszkalnego dla urzędników (Beamtenhauses von 2 Wohnungen für Gräfllich von Ballestremischer Güter-Direktion, 1903 – Gymnasial Strasse Nr 55)
- 8 – dwurodzinny dom mieszkalny dla urzędników (2 Beamtenhaus). Projekt budowy podpisany przez Johanna Heinricha Augusta Friedricha von Poellnitz (zwanego dalej

³⁵⁷ Dokumentacja budowlana: plan lokalizacji budynków na projekcie „Entwurf zum Bau eines Junggesellenheim für die Gräfllich von Ballestrem'sche Güterdirection an der projektierten Strasse (Gut) gegenüber der Speiseanstalt hieselbst”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 238 – Powstańców 6, bud. stow. młodzieży 9 bud. mieszkalny -ob).

³⁵⁸ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur Bau eines Beamtenhauses Nr 57 in Ruda“, Urząd Miasta w Rudzie Śląskiej, Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków (dalej UMRŚ, AMKZ), Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 030 – ul.Bankowa 2, b.mieszkalny.

³⁵⁹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur Bau eines Beamtenhauses von 2-Wohnungen für die Gräfllich von Ballestrem'sche Güter-Direktion in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 030 – ul.Bankowa 2, b. mieszkalny.

Hansem von Poellnitzem)³⁶⁰ 14 września 1908 roku, przyłączenie lub modernizacja sieci wodociągowej w marcu 1909 roku. W 1918 roku dobudowano wejście³⁶¹.

10 – budynek mieszkalny, 2-kondygnacyjny.

12 – budynek mieszkalny, 2-kondygnacyjny.

18 – budynek mieszkalny dla czterech urzędników (Wohnhaus für 4 Beamten; Gymnasial Strasse Nr 87, dem Herrn Grafen Franz³⁶² von Ballestrem aus Plawniowitz)³⁶³. Projekt pochodzi z 20 stycznia 1910 roku, zatwierdzony przez Franza Pielerera, a projektowany przez Hansa von Poellnitza. 22 – budynek mieszkalny, widać go na planach z 1892 roku przy okazji budowy sklepu mięsnego na parceli Augusta Kubotha. Właścicielem był Franz Ptoschek³⁶⁴. W 1912 r. na planie budowy willi na ul. A. Mickiewicza 2 zapisano właścicieli: Marie Ptoschek i spadkobiercy³⁶⁵.

30 – budynek mieszkalny

32 – budynek mieszkalny

3 – obiekt przebudowany

5 – obiekt istniał już na planach budowy z 1903 r. Posiadał wtedy ogród. Właścicielem był Rudolf Wypukel.

7 – na planie z 1903 roku widoczne nazwisko właściciela: Karl Broll³⁶⁶.

³⁶⁰ Johannes Heinrich August Friedrich, znany jako Hans von Poellnitz, urodził się w 1876 r. w Berlinie. W 1903 r. zdał egzamin drugiego stopnia na Królewsko-Pruskiego Urzędowego Mistrza Budowlanego (Königlich Preußischen Regierungsbaumeister) i przejął pierwszy raz zarządzanie budową w Hanowerze, następnie kierownictwo budowy dwóch kościołów w Poznaniu i wreszcie kierownictwo budowy Muzeum Sztuki w Kilonii (des Kunstmuseums in Kiel). Rok później z powodzeniem aplikował na nowo utworzone stanowisko kierownika budowy Ballestremów. Od 1908 do 1938 był członkiem zarządu i zaprojektował w tym czasie prawie wszystkie prywatne i przemysłowe projekty budowlane dla rodziny hrabiów Ballestrem. Z tego okresu pochodzą dom dyrektora w Rudzie, katolicki kościół w Kosztowach, Zabrze-Biskupicach., rodzinny grobowiec rodziny Pielerów w Rudzie, dom cechowy (der Graf-Franz-Grube). Pod jego kierownictwem powstały liczne realizacje, tj. ówczesna zabudowa mieszkaniowa dla pracowników kopalń (wyższego szczebla), w tym mieszkania robotnicze w Rudzie i Klausbergu, a także dla kolonii robotniczej w Rokitnicy, szkoły, przedszkola i zakłady kąpielowe. Jego najważniejsze realizacje to projekty budowlane – Zamek „kunerat., na Słowacji (1914) i budynek zarządu i administracji Bellestrem w Gliwicach (Direktions- und Verwaltungsgebäude des Ballestrem-Konzerns in Gleiwitz, z lat 1921/1922). Po uroczystym pożegnaniu obiedzie w zamku Plawniowitz Hans von Poellnitz przeszedł na emeryturę w 1938 r. Jego następcą był architekt rządowy D. Heinz-Ulrich Müller. Po wojnie Poellnitz mieszkał razem ze swoją żoną Carlą, z którą miał córkę i dwóch synów, we Freiburgu (Breisgau), gdzie zmarł w 1953 r., za: „Festschrift zur Feier des 25-jährigen Bestehens des Pfarr-Cäcilien-Vereins zu Ruda O.-S.”

³⁶¹ Dokumentacja budowlana: „Be. u. Entwässerung des Beamtenhauses Gymnasialstra. Franz v. Ballestrem, gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 031 – ul. Bankowa 8, instalacja wodna b. mieszkalnego; 032 – ul. Bankowa 8, rozbudowa b. mieszkalnego o pom. gosp.

³⁶² Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

³⁶³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau eines Wohnhauses für 4 Beamten auf dem Gynasialstrasse Grdb. Nr 87 dem Herrn Grafen Franz von Ballestrem aus Plawniowitz gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 033 – ul. Bankowa 9, budynek mieszkalny.

³⁶⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Anbau eines Fleischer –Landes mit einer Stube an das Wohnhaus des Hausbesitzers August Kuboth in Ruda O.S.,, UMRŚ, AMKZ sygn. 044 – Bankowa 24 bud. sklepu mięsnego nieistn.

³⁶⁵ Por.: dokumentacja budowlana „Zeichnung zum Neubau eines Beamten-Wohnhauses auf dem Grundstück Redenstrasse Nr ohne (Gut) dem Herrn Grafen. Valentin v. Ballestrem gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 155 – Mickiewicza 2 willa (dawna prokuratura).

³⁶⁶ Karl Broll – był pierwszym naczelnikiem gminy do sierpnia 1892 roku, działającym na mocy ustawy o ustroju powiatowym z 13 grudnia 1872 roku. Pierwszą siedzibą gminy i urzędu okręgowego był zamek rudzki, który jednocześnie był siedzibą obszaru dworskiego. W 1874 r. siedzibą gminy stał się prywatny budynek

- 9 – budynek mieszkalny dla urzędników (Beamtenhaus, 1903). Dokumentacja zawiera schemat rozkładu pomieszczeń³⁶⁷.
- 11 – róg ulic Bankowej i A. Mickiewicza (Gymnasialstrasse (Hötzendorfstrasse/Redenstrasse). W projekcie z 15 października 1908 roku budynek mieszkalny dla urzędników, zatwierdzony przez Gustawa Koschela, budowniczego powiatowego. Försterbeamtenwohnhaus, Oberförsterwohnhaus – Dom nadleśnictwa, Oberförster-Villa (?), 1909 r., proj. Hans von Poellnitz Regierungsmeister (budowniczy rządowy) wraz z Nr 11a – budynkami stajennymi, budynkiem pod kompostownik (gnój) i narzędziownią (1917). Na parterze wejście prowadziło do przedsionka, z którego jedne drzwi prowadziły do łazienki i toalety, a drugie do dużego holu. Po prawej stronie znajdowały się pomieszczenia: miejsce do przygotowywania jedzenia (Anrichte), pokój dzieci, jadalnia z wyjściem do ogrodu, salon, pokój mieszkalny oraz pokój gospodarza (Herrenzimmer). Na drugiej kondygnacji hol prowadził do pomieszczeń: toalety, łazienki połączonej z garderobą (Ankleide), pokoju sypialnego rodziców, pokoju dzieci, drugiego pokoju dzieci, pokoju opiekunki do dzieci oraz dwóch pokoi dla gości. W piwnicy znajdowała się m.in. kuchnia oraz spiżarnia. W dodatkowych objaśnieniach do projektu podano, że budynek ma dodatkowo być wyposażony: w piwnicy – w dwie pralnie, dwie kuchnie, jedną toaletę; na parterze – w toaletę i umywalkę; na piętrze – w toalety (dwie sztuki), łazienkę, zlewozmywaki (dwie sztuki) oraz umywalkę. Budynek otoczony był ogrodem³⁶⁸.
- 19 – budynek mieszkalny (ok. 1900)
- 21 – budynek mieszkalny (ok. 1900)
- 23-23A – budynek mieszkalny (ok. 1900)

Dawna kolonia Białasa (Bialas Colonie) – ulice J. Ligonia (Georg-Strasse), K. Miarki (Pohammer-Strasse), M. Skłodowskiej-Curie (Verbindungs Weg) oraz budynek przy ul. Starowiejskiej 31-33 (Dorf-Strasse).

ul. Bujoczka Wiktora(Dorf-Strasse)

- 2 – Szkoła. Projekt budowy powstał 2 marca 1906 roku (z późniejszymi poprawkami, m.in. z 14 sierpnia 1906 i 12 sierpnia 1907). Pozwolenie budowlane pochodzi z 3 maja 1907 roku, wydane dla Kommunal-Verband w Rudzie na budowę 10-klasowej szkoły (Schule VIII) na starym placu handlowym (Alte Marktplatz) przy Biskupitzerstrasse. Ów plac przekazał pod inwestycję hrabia Franz von Ballestrem³⁶⁹. Prace budowlane prowadziło przedsiębiorstwo „Diss & Comp.” Baugesellschaft mit beschränkter Haftung. Prace budowlane nadzorowali mistrz budowlany Mielke z Zabrze (Kreisbaumeister) oraz Koschel (Gräfflichbaumeister, ten do 1907 r.). Na parterze znajdowały się pomieszczenia dla klas I–IV, na pierwszym piętrze dla klas V–VIII, a na poddaszu pomieszczenia dla klas IX–X. W piwnicach zaplanowano pomieszczenia kuchenne,

mieszkalny wójta Brolla przy ul. Starowiejskiej. B. Kopiec, *Ruda Śląska – zarys dziejów*, Ruda Śląska 2014, s. 44–47.

³⁶⁷ Dokumentacja budowlana: „Zum Bau eines Beamtenhauses in Ruda,„ UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 033 – ul. Bankowa 9, budynek mieszkalny.

³⁶⁸ Dokumentacja budowlana: „Entwurf zum Bau eines Beamtenwohnhauses an der Gymnasialstrasse hierselbst (Gut) dem Grafen Franz von Ballestrem gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 034 – ul. Bankowa 1, willa mieszkalna; POELNITZ; sygn. 035 – ul. Bankowa 11, b. gospodarczy.

³⁶⁹ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

jadalnię, ogólnodostępne (Disponibel) oraz gospodarcze³⁷⁰. Na podstawie zezwolenia budowlanego z 15 sierpnia 1907 roku na placu za szkołą postawiono budynek z toaletami³⁷¹. Dnia 13 sierpnia 1908 roku powstał projekt ogrodzenia budynku szkolnego od strony frontowej oraz dobudowy schodów³⁷².

- 12 – pierwotnie pięcioklasowa szkoła katolicka (Katholische fünfklassige Schule in Ruda). Fiskalische Schule in Ruda (Szkoła Fiskalna w Rudzie) została otwarta w 1887 roku przeznaczona dla dzieci wyspecjalizowanych robotników niemieckojęzycznych. Budynek trójkondygnacyjny z użytkowym poddaszem. Za szkołą znajdowała się stara szkoła i plac do ćwiczeń³⁷³. Widoczna na planach z 1907 roku, dotyczących budowy toalet³⁷⁴. Szkoła działała do 1934 roku. Później uruchomiono tu przedszkole. Obecnie działa tu Ośrodek Pomocy Dzieciom i Rodzinie. Na dzisiejszym placu za szkołą znajdowała się wcześniej szkoła dla dziewcząt z 1877 roku. Po 1945 roku była to Szkoła nr 2, a po 1959 roku Szkoła nr 29. Zlikwidowana w 1972 roku³⁷⁵. Budynek ten jest widoczny na planach z 1939 roku³⁷⁶.
- 22 – budynek mieszkalny dla służby w Biskupickim Dominium zbudowany na podstawie projektu z 14 czerwca 1889 r. Projekt zatwierdził Franz Pieler, prace budowlane prowadził Gustaw Koschel. Budynek dwukondygnacyjny, podpiwniczony, z jednym wejściem³⁷⁷.
- 24 – rodzinny budynek mieszkalny, projekt pochodzi z 15 marca 1906 roku, a zezwolenie budowlane podpisano 22 marca 1906 roku. Projekt podpisał Gustaw Koschel. Budynek dwukondygnacyjny, podpiwniczony³⁷⁸.

obok 24 – piekarok

- 28 – Dominial Hof, Dom Goduli, Zamek, dawny dwór, pozostałości stodoły, obory – mały zasób danych źródłowych dotyczących założenia. Obecnie trwała ruina zlokalizowana powyżej skrzyżowania ulic Starowiejskiej i W. Bujoczka. Budowla na planie czworoboku bez wyraźnych cech stylowych zbudowana z miejscowego piaskowca z zachowanymi piwnicami o kolebkowych sklepieniach. Zamek zbudowany na miejscu dawnego gródka wzmiankowanego w 1412 roku w dokumencie Bolka księcia cieszyńskiego odnośnie sprzedaży części wsi Miechowice przez Pełkę braciom Stefanowi i Zygmunтови z Lubszy. Dokument cytowany w 1863 roku przez Franza Gramera³⁷⁹. Późniejszy powstały na tym miejscu dwór musiał być drewniany. Dwór, którego ruiny zachowały się, należał prawdopodobnie do Aleksandra Białego-Bielskiego. Wygląd dworu znany z inwentarza z 1665 roku. Dokument niestety zaginął,

³⁷⁰ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines 10klassigen Schulgebäudes auf dem alten Marktplatze in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 054 – Bujoczka 2, szkoła.

³⁷¹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Abortgebäudes für den neuen Schulbau Ruda O/S”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 055 – Bujoczka 2, ubikacje szkoły.

³⁷² Tamże, Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur Herstellung eines eisenen Zaunes zwischen massiven Pfeiler die Schule VIII zu Ruda“.

³⁷³ Dokumentacja budowlana: „Kath. fünfklassige Schule in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 525 – ul. Bujoczka 12, szkoła.

³⁷⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur Herstellung uberdachten Pissoiranlage bei fisk. Schule in Ruda“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 062 – Bujoczka 12, szkoła, b. pisuary; sygn. 063-Bujoczka 14, inst. wodna.

³⁷⁵ B. Kopiec, *Ruda Śląska – zarys rozwoju*, Ruda Śląska 2014, s. 84.

³⁷⁶ Dokumentacja budowlana: „Plan parcelacyjny”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 072-Podział terenu pomiędzy ul. Bujoczka i Kościelna.

³⁷⁷ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Gesindehauses Nr 137im Dominium Biskupitz“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 067 – Bujoczka 22, budynek mieszkalny. UMRŚ, AMKZ,

³⁷⁹ Oryginał znajduje się w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach, zespół 177: zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 1a.

ale powołuje się na niego P. Franzke³⁸⁰. W pobliżu dworu stał dom służby. Ponadto stajnia, trzy obory dla krów i wołów, owczarnia i trzy stodoły. Istnieje opis dworu murowanego powstały przy okazji dzierżawy w 1830 roku przez hrabiego Karola Wolfganga von Ballestrema³⁸¹ dla Karola Goduli. Opis sporządził Heintze mistrz murarski³⁸². Budowla murowana z dachem pokrytym gontem, na rzucie prostokąta o wymiarach 19 x 24 m, obok niego stał kolejny murowany dom o wymiarach 18 x 24 m, kolejne budynki to domy leśniczego i owczarza (Jäger- und Schäferwohng Gebäude). Dwór przebudowany w XIX w. stanowił siedzibę zarządu klucza hrabiów Ballestrem. Na mocy ustawy o ustroju powiatowym z 13 grudnia 1872 roku pierwszą siedzibą gminy i urzędu okręgowego był zamek rudzki, który jednocześnie był siedzibą obszaru dworskiego. W 1874 roku siedzibą gminy stał się prywatny budynek mieszkalny wójta Brolla przy ul. Starowiejskiej. Z 21 kwietnia 1902 roku pochodzą plany przebudowy poddasza w zamku rudzkim na potrzeby mieszkalne. Szkice oddają wygląd budowli oraz rozmieszczenie pomieszczeń³⁸³. Widoczny jest mansardowy dach pokryty gontem oraz częściowy rozkład pomieszczeń na parterze – sześć pokoi, na wprost korytarza kuchnia oraz po prawej kancelaria.

Plac Chopina

1-3 – Restauracja (Gasthaus, Tanzsaal) (Wolności / Kaiserstrasse?). Pod numerem 3 mieściła się sala taneczna (Tanzsaal). W 1921 roku budynek należał do Maxa Bändela.

1 a – budynek mieszkalny (?)

4 – Budynek mieszkalny, właściciel Paul Skalnik handlowiec (1911?)³⁸⁴

Przy numerze 4 w miejscu, gdzie obecnie znajduje się zakład pogrzebowy, tereny należały do Ballestremów. Znajdowała się tu hrabiowska piekarnia parowa³⁸⁵.

6 – dom mieszkalno-usługowy (?)

ul. Bartosza Głowackiego

Karlskolonie – kolonia Karola 1831–1883 (Karls-Colonie) (1894) Amtsgericht Zabrze, Post Ruda, 686 Einwohner (1885). Zespół kolonii robotniczej

1, 2, 3, 4, 6 – zespół kolonii robotniczej, w którego skład wchodził m.in.: budynek mieszkalny przy szybie wentylacyjnym [Familienwohnhaus auf Wetterschacht 1911 in Ruda]. Poza parkiem wraz z budynkiem „Kasyna” (ul. Kilińskiego 4) oraz „stacją” dawnej Königliche Preusiche Staats Eisenbahn (pozostałości wąskotorowej linii kolejowej). Obrysy kolejki, niektórych budynków widoczne jedynie na mapach.

ul. Górnicza (Zufuss Weg)³⁸⁶

1 – budynek mieszkalny, właściciel: Josef Kotzian, 1907.

2 – budynek mieszkalny, właściciel: Josef Kotzian, 1907.

³⁸⁰ P. Franzke, *Ein Oberschlesischer Rittersitz zur Zeit des 30-jährigen Krieges*. „Aus der Beuthener Lande“ R. 2:1925, s. 173.

³⁸¹ Hrabia Karol von Ballestrem (Karol Wolfgang; Karl Wolfgang), żył w latach 1801–1879, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

³⁸² APK, Sąd Obwodowy w Bytomiu (Amtsgericht Beuthen) m sygn. 993, k. 102, k. 103v.

³⁸³ Dokumentacja budowlana: "Zeichnung zum Anbau zweier Wohnzimmer im Dachgeschoss des alten Schlosses Nr 144 im Dominium Ruda", UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 069 – ul. Bujoczka 28, tzw. 'Zamek Rudzki', rozbudowa.

³⁸⁴ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 223 – plac Chopina 4, budynek mieszkalny, budynek gospodarczy.

³⁸⁵ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 254 – Sieronia za nr 1, piekarnia hrabiowska, nieistn.

³⁸⁶ Budynki nie zostały ujęte w „Gminnej ewidencji zabytków”.

3 – budynek mieszkalny, właściciel: Valentin Kotzian, 1906.

4 – budynek mieszkalny, właściciel: Valentin Kotzian, 1906³⁸⁷.

ul. Janasa Wincentego (Schulstrasse, Hindenburgstrasse w 1919 r.)

1 – budynek mieszkalno-usługowy, kiedyś własność hrabiego von Ballestrema jako (Maiss'schen, księga gruntów nr 79, Carl Maiss 1894). W październiku 1911 roku Franz Moik przebudował obiekt na sklep rzeźniczy (rzeźnię, Fleischerei)³⁸⁸. Właścicielem był kupiec Carl Maiss. Należy do zespołu budynków u zbiegu ulic W. Janasa i Wolności, potocznie nazywanego „Na Maisowym”.

4 – budynek mieszkalno-usługowy. W 1927 roku przyłączony do sieci kanalizacyjnej. Właścicielką była wtedy Martha Lokotsch³⁸⁹.

7 – w czerwcu 1913 roku właścicielem był Josef Augustin³⁹⁰, który przebudował wówczas parter domu na dwa sklepy³⁹¹. Jednocześnie w tym roku trwały prace związane z dobudową nowej części mieszkalno-użytkowej od strony dziedzińca. Prace budowlane prowadziła firma „Fa. V. PAUL, Maurermeister, Karf”³⁹².

12 – budynek mieszkalny. Dnia 14 maja 1897 roku Lorenz Gotsch otrzymał pozwolenie na budowę domu trzykondygnacyjnego podpiwniczonego. Od strony podwórza wybudowano pomieszczenia gospodarcze z kuchnią, stajnię, wozownię (pomieszczenie dla pojazdów – Wagenremise) oraz komórki³⁹³. W 1902 roku właściciel dobudował do istniejącego budynku kolejny (dzisiaj nieistniejący), zamykając tym samym pierzeje dawnych ulic Schulstrasse (Janasa) i Gemeinschaftlich-Weg (dzisiejszej Emanuela Smółki). W narożnej części budynku mieścił się sklep, resztę zajmowały pomieszczenia mieszkalne. Do budynku od strony dzisiejszej ul. Smółki prowadziły dwa wejścia. Budynek był trójkondygnacyjny, podpiwniczony z poddaszem³⁹⁴.

13 – budynek mieszkalno-usługowy, brak dokumentacji.

16 – budynek mieszkalny 2-kondygnacyjny, cegła klinkierowa.

17 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji.

18 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji.

20 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji.

³⁸⁷ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau sowie Aufbau eines Stockwerkers auf das zweistöckige massive Wohnhaus nebst Aboranlage das Grundstück Nr zu Ruda, Herrn Valentin Kotzian gehörend”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 087 – Górnica 3-4, rozbudowa bud. mieszkalnego; sygn. 088 – Górnica 3-4, budynki gospodarcze.

³⁸⁸ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Umbau einer Fleisherei auf dem früher Maifs'schen Grundstück, Grdb. Nr 79 in Ruda O/S dem Herrn von Ballestrem gehörend”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 089 – Janasa 1, budowa komina.

³⁸⁹ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 090 – Janasa 4, kanalizacja.

³⁹⁰ Josef Augustin zajmował się handlem artykułami na potrzeby hut i kopalń „Josef Augustin O.-Schl. Gruben- und Hütten-Bedarfs-Artikel”. Por.: dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 093 – Janasa 7, budynek gospodarczy [magazyn].

³⁹¹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Umbau zweier Laden für Herrn Joseph Augustin in Ruda auf dem Grundstück Nr 73 Schulstrasse”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 091 – Janasa 7, adaptacja parteru budynku na sklepy.

³⁹² Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 092 – Janasa 7, budynki mieszkalne. „Karf” to obecny Karb – dzielnica Bytomia.

³⁹³ Dokumentacja budowlana została źle umieszczona pod nr. 10 przy ul. W. Janasa, a w rzeczywistości dotyczy nr. 12.

³⁹⁴ Dokumentacja budowlana, „Zeichnung zum Neubau eines Wohngabäudes für Herrn Lorenz Gotsch in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 095 – Janasa 12, rozbudowa b. mieszkalnego.

- 21 – budynek mieszkalny, właściciel Martha (Marta) Mrozek (Mroczek), zezwolenie budowlane z kwietnia 1936 roku. Budynek dwukondygnacyjny w użytkowym poddaszem, mieszczącym również gołębnik. Budynek posiadał cztery mieszkania po dwa na piętrze w układzie: pokój i kuchnia. Na dziedzińcu znajdował się budynek mieszczący stajnię, oborę i pracownię³⁹⁵.
- 22 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji budowlanej.
- 26 – budynek mieszkalny (?), w 1932 roku właścicielem był Walenty Kulok.
- 28 – Młodzieżowy Dom Kultury. W tym miejscu istniała od 1843 roku najstarsza rudzka szkoła³⁹⁶. Jej otwarcie nastąpiło 1844 roku. W 1928 roku wybudowano tu „Dom Narodowy”, obecnie Młodzieżowy Dom Kultury. Z 1928 roku pochodzi projekt przebudowy starej szkoły na „Dom Polski” dla Gminy Ruda.

ul. Kędzierzyńska (Leo-Strasse)

- 1 – dom urzędniczy czterorodzinny (sprzed 1900).
- 3 – budynek mieszkalny dla dwunastu rodzin wraz z budynkiem gospodarczym na stacji kolejowej. Inwestorem była Dyrekcja Kolei Państwowych w Katowicach. Obliczenia statyczne dla budynku wykonała firma „Parusel i Ska” z Katowic. Budynek oddano do użytku w 1928 roku. Projekt wykonał architekt R. Dobrowolski³⁹⁷.

ul. Kilińskiego Jana

- 3, 3a, 4, 7, 11, 11a, 12, 13 – zespół budynków należący do koloni Karola (Carls Colonie, 1831–1883).

ul. Konopnickiej Marii (nach der Brandenburg-Grube)

- 1 – nieistniejąca kręgielnia (Kegelstube), zbudowana w 1904 roku w parku na działce o nr. księgi gruntowej 267 i 11. Plany budowy zatwierdził Pieler 24 marca 1904 roku³⁹⁸. Kręgielnia zbudowana była z cegły na podmurówce, posiadała niewielki dom typu ogrodowego, z którego wchodziło się do sali kręgielni oraz tor kręgielni o długości ok. 31 metrów. Budowę zleciła „Gräfflich von Ballestrem'sche Güter-Direktion” (dalej Zarząd Dóbr Ballestremów).

Dalsze numery – szyb „Franciszek” (dawniej „Franz”) kopalni „Walenty” (dawniej „Brandenburg”). W 1857 roku rozpoczęto drążenie szybu, który służył do transportu załogi oraz drewna. Zabudowania:

- maszynownia szybu „Franciszek” – projekt budowy pochodzi z 20 października 1900 roku, zaakceptowany przez Pielera. Budowniczym był Gustaw Koschel³⁹⁹. Powstały wówczas nowe budynki maszyny wyciągowej, budynek szybu wraz z szybem oraz przebudowno maszynownię.

³⁹⁵ Błędne zamieszczenie dokumentacji budowlanej pod nr. 23 por.: dokumentacja budowlana: „Rysunek na nadbudowę domu mieszkalnego oraz nowej budowy chlewików, stajni i pracowni D. Mrozek przy ul. Janasa w Rudzie”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 099 – Janasa 23, b.mieszkalny.

³⁹⁶ W 1899 r. szkoła nazywała się „Katholische Volks-Schule für Kinder von Bahn mit Wäldchen und Glückauf Kolonie“. Zamknięta w 1908 r. Zob.: B. Kopiec, *Ruda Śląska – zarys dziejów*, Ruda Śląska 2014, s. 83.

³⁹⁷ Dokumentacja budowlana: budynek przy Kędzierzyńskiej 3, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 110 – Kędzierzyńska 3, budynki mieszkalne.

³⁹⁸ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau Futtermauer und Kegelbahn im Ruda'er Park”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 127 – Konopnickiej 1, stara kręgielnia (częściowo rozebrana).

³⁹⁹ Dokumentacja budowlana, „Zeichnung zum Neubau Fördermaschinenhaus, eines Schacht-Gebäude eines eisernen Fördergerütes und Umbau des MaschinenGebäudes auf dem Franz –Schacht der cons. Brandenrurg-Grube”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 134 – ul. Konopnickiej, hala maszyny i wieża wyciągowa szybu 'Franciszek'.

- budynek mieszkalny dla 2 urzędników wraz z łaźnią zaprojektowany został w czerwcu 1909 roku przez Hansa von Poellniza⁴⁰⁰,
- remiza dla pojazdów (Wagenremise) i rozdzielnia (Schaltanlage) przy szybie „Franciszek”, wybudowane według projektu z 16 października 1924 roku⁴⁰¹;

ul. Kościelna (Kirchestrasse)

- 1 – dom mieszkalny w 1936 roku był własnością Latoska⁴⁰².
- 2, 4, 6, 8 – budynek mieszkalny wchodzący w skład układu urbanistycznego osiedla robotniczego obrębie ulic: Wolności (Keiserstrasse), Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse). Prace budowlane rozpoczęto w 1910 roku. W efekcie powstało osiem budynków dwukondygnacyjnych, połączonych w pary przewiązkami budynków gospodarczych, w ramach zespołu Gräflich Ballestrem'sche Güter Direktion. Budynki są zlokalizowane w obrębie ulic S. Staszica i Kościelnej⁴⁰³.
- 5 – na elewacji frontowej budynku widnieje data 1897. Brak dokumentacji architektonicznej.
- 7 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji architektonicznej.
- 9 – budynek mieszkalno-usługowy, brak dokumentacji architektonicznej.
- 11 – budynek mieszkalny mistrza balwierstwa (golibrody, fryzjera) Josepha Poloczka. Zezwolenie budowlane otrzymano 4 lutego 1904 roku. Budowniczym był Johann Giller, plany zatwierdził Gustaw Koschel. Budynek dwukondygnacyjny, podpiwniczony z użytkowym poddaszem⁴⁰⁴.
- 12 –kościół pw. Matki Bożej Różańcowej (zespół kościelny pw. Matki Boskiej Różańcowej wchodzący w skład układu urbanistycznego osiedla robotniczego w obrębie ulic: Wolności, Kościelnej, S. Staszica, H. Wieniawskiego i A. Mickiewicza) wraz z dawnym budynkiem klasztornym oo. Jezuitów (1869).
- Zespół powstał w 1869 roku z fundacji ówczesnego właściciela Rudy hrabiego Wolfganga von Ballestrema⁴⁰⁵, który osadził przy nim księży jezuitów. Kościół był podporządkowany parafii w Zabrze-Biskupicach. Z 1910 roku pochodzi projekt budowy

⁴⁰⁰ Dokumentacja budowlana, „Zeichnung zum Neubau eines Wohnhauses für 2 Beamten nebst Badenanstalt auf Franz Scht. Grdb. Nr [ohne] dem Grafen Franz v. Ballestrem gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 132 – Konopnickiej, cechownia szybu 'Franciszek'.

⁴⁰¹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung Auf- und Anbau einer Schaltanlage auf einem Teil der abgebrannten über der Wagenremise befindlichen auf Scheune Franzschacht der Brandenburggrube in Ruda dem Herrn Grafen von Ballestrem auf Plawniowitz gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 130 – ul. Konopnickiej, garaże k. straży pożarnej szybu 'Franciszek'.

⁴⁰² Por.: dokumentacja budowlana: „Rysunek dla przybudowy domu mieszkalnego na realności pana Dominika Szykowskiego w Rudzie przy ul. 3-go Maja na parceli Nr 390”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 477 – Wolności 31A b.mieszkalno-sługowy.

⁴⁰³ Dokumentacja budowlana: „Lageplan für dem Familienwohnhäusern an der Franzstrasse,, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 319 – Staszica 1-15, budynki mieszkalne; por. też artykuł: H. Mercik, *Kolonia robotnicza w rejonie ulic Kościelnej–Staszica–Wolności w Rudzie, Dzielnicy Rudy Śląskiej*, [w:] *Historyczne osiedla robotnicze. Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9–10 września 2005*, red. G. Bożek, Katowice 2005, s. 61–69.

⁴⁰⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau eines Wohnhauses mit Closetsanlage auf dem Ruda gelegenen, Grundstück Nr 40 dem Barbiermeister Herrn Joseph Poloczek gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 505 – Kościelna 11, bud.mieszkalny.

⁴⁰⁵ Hrabia Karol von Ballestrem (Karol Wolfgang; Karl Wolfgang), żył w latach 1801–1879, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

krypty dla Herrn Graff Franz⁴⁰⁶ von Ballestrem in Plawniowitz. Zezwolenie budowlane wystawiono 20 grudnia 1910 roku. Projekt podpisał Gustaw Koschel⁴⁰⁷.

- 15 – budynek mieszkalny, ok. 1880 (?). W 1909 roku właścicielem był Andreas Schyma⁴⁰⁸.
- 17 – budynek mieszkalny (przed 1900). W 1930 roku nadbudowano remizę o jedno piętro. Własność braci Józefa (kupiec, ur. 15 września 1884 r.), Ignacego i Aleksandra Lossów, synów Wojciecha i Albiny z domu Piruk. Brak wcześniejszej dokumentacji budowlanej⁴⁰⁹.
- 19 – budynek mieszkalny (przed 1900). W 1931 roku właścicielem był Franciszek Krusz⁴¹⁰.
- 29 – budynek mieszkalny (ok. 1880?), brak dokumentacji budowlanej.
- 37 – Dominium Hoff, projekt budynku stodoły z 1894 roku. Widoczne rozmieszczenia zabudowań i granice dominium⁴¹¹.

ul. Ligonja Juliusza (Georg-Strasse?)

- 1, 3, 5 (dawne numery 161, 162, 163) – domy mieszkalne dwurodzinne (Zwei Familienhauses) w koloni Białasa („Bialas Colonie”)⁴¹².
- 2, 4, 6 (dawne numery kolejno 160, 159, 158) – domy mieszkalne dwurodzinne (Zwei Familienhauses) w koloni Białasa („Bialas Colonie”)⁴¹³.
- 7 – dom mieszkalny dla czterech rodzin (Wohnhaus für 4-Familien, 1909). Projekt akceptował Gustaw Koschel, a z ramienia Gräfllich von Ballestrem'sche Güter-Direktion podpisywał Franz Pieler. Prawdopodobnie autorem projektu budynku był Hans von Poellnitz,. Jego nazwisko widnieje na dokumencie jako podpis budowniczego rządowego (Regierungs Baumeister). Budynek zamykał od strony południowej grupę mniejszych, ustawionych dwurzędowo dwurodzinnych domów wzdłuż ulic Pohammer-(K. Miarki) i Georgstrasse (J. Ligonja)⁴¹⁴.

ul. Macieja (Projektirte Mathias Strasse w 1909 r., Mathias-Strasse)

- 1 (dawniej Projektirte Mathias Strasse 126) – z roku 1909 pochodzi projekt przyłącza do sieci wodno-kanalizacyjnej nowopowstałego budynku mieszkalnego dla ośmiu rodzin (neue

⁴⁰⁶ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

⁴⁰⁷ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 145 – ul. Kościelna, proj. zejścia do krypty przy kościele.

⁴⁰⁸ Na planie przyłącza kanalizacyjnego z 1909 r. budynku przy ul. Macieja 1 zaznaczony jest ten budynek wraz z informacją o właścicielu. Por.: dokumentacja budowlana, „Lageplan zur Herstellung Zweiwasserleitung für das neu zuerbauende acht Familienwohnhaue Nr 126 auf dem Grundstück Nr 340 in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 150 – Macieja 1, budynek mieszkalny.

⁴⁰⁹ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 139 – Kościelna 17, rozbud. b. mieszkalny.

⁴¹⁰ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 140 – budynek mieszkalny. ul. Kościelna 19.

⁴¹¹ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 142 – Kościelna 37, dawny folwark, stodoła; sygn. 144 – Kościelna 41 -stodoła, nieistniejąca.

⁴¹² Dokumentacja budowlana: „Lageplan zum Bau eines Zwei-Familienhausesnebst Stellungen u. Abortauf dem Grundstück Grundbuch Nr 122 in Ruda“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 149 – Ligonja -Miarki, osiedle typowy budynek mieszkalny.

⁴¹³ Tamże.

⁴¹⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau eines Wohnhauses für 4 Familien auf der ehem Bialas-Colonie – Grundbuch (Gut) dem Herrn Grafen Franz Ballestrem gegöring“, sygn. 147 – Ligonja 7, instalacja wod-kan bud. Mieszkalnego.

Acht Familienhause)⁴¹⁵. Projekt podpisał Hans von Poellnitz (prawdopodobnie projektant), akceptował Gustaw Koschel.

4, 6 – budynki mieszkalne z lat 1903–1905. Właścicielem dzisiejszego nr. 4 w 1909 roku był Franz Klosa, a dzisiejszego nr. 6 – Franz Walczuch⁴¹⁶.

⁴¹⁵ Dokumentacja budowlana: „Lageplan zur Herstellung Zweiwasserleitung für das neu zuerbauende acht Familienwohnhouse Nr 126 auf dem Grundstück Nr 340 in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 150 – Macieja 1, budynek mieszkalny.

⁴¹⁶ Por. plan rozmieszczenia budynków – dokumentacja budowlana: „Lageplan zur Herstellung Zweiwasserleitung für das neu zuerbauende acht Familienwohnhouse Nr 126 auf dem Grundstück Nr 340 in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 150 – Macieja 1, budynek mieszkalny.

ul. Matejki Jana

1-1c/ Piastowska 9-9A – budynek narożny dla trzydziestu rodzin robotników (30 Familien Arbeiter Wohnung), projekt pochodzi z 10 sierpnia 1922 roku. Prawdopodobnie autorem projektu jest Hans von Poellnitz, gdyż jego podpis widnieje jako akceptującego realizację. Nowoprojektowany budynek powstał na byłej parceli J. Aufrichta (parcela nr 424) należącej do Mikołaja⁴¹⁷ hr. Ballestrema w Pławniowicach. Budynek trzykondygnacyjny z użytkowym poddaszem, podpiwniczony. Dom składa się z trzydziestu mieszkań, z czego dwadzieścia cztery mieszkania posiadają dwa pokoje z kuchnią, korytarzem, ustępem i komorą. W skąd trzech mieszkań wchodzi: pokój, kuchnia, korytarz, ustęp oraz komora, pozostałe trzy mieszkania mają: pokój, kuchnię, ubikację i komorę. Do każdego mieszkania przypisano komórkę i fragment strychu. Prace budowlane powierzono przedsiębiorstwu „Industriebau Aktien-Gesellschaft Kattowitz”. Nadzór budowlany miał prowadzić Glücklich (ostatecznie Meseck)⁴¹⁸.

2a, 2b, 2, 4, 6, 8, 10 – obiekt w stylu modernistycznym, lata 30. XX wieku (?).

7, 9, 11 – trzy budynki mieszkalne z lat 30. XX wieku, brak dokumentacji budowlanej.

ul. Miarki Karola (Pohammer-Strasse)

1, 3, 5, 7 (dawne numery 152, 153, 154, 155) – domy mieszkalne dwurodzinne (Zwei Familienhauses) w koloni Białasa („Bialas Colonie”)⁴¹⁹. Domy istniały na rzutach z 14 marca 1904 roku.⁴²⁰

2, 4 (dawne numery kolejno 151, 150) – domy mieszkalne dwurodzinne (Zwei Familienhauses) w koloni Białasa („Bialas Colonie”)⁴²¹. Domy istniały na rzutach z 14 marca 1904 roku⁴²².

ul. Mickiewicza Adama (Reden-Strasse)

1 – budynek mieszkalny, lata 50. XX wieku. Brak dokumentacji budowlanej.

2 – dom mieszkalny dla urzędników (Beamten-Wohnhaus), willa dyrektora kopalni, później siedziba prokuratury, obecnie komisariat policji. Projekt pochodzi z 15 maja 1912 roku, podpisany przez Hansa von Poellnitza (prawdopodobnie autora założenia). Plany aprobował również Gustaw Koschel. Gwarancji wykonania udzieliło przedsiębiorstwo „Schlesische Eisenbetonbau Aktie-Gesellschaft” z Katowic. Na parterze znajdowały się kuchnia, duża jadalnia, pokój mieszkalny (z którego można było schodami wyjść do ogrodu) oraz salon. Z dużego przedpokoju schody prowadziły na piętro, gdzie znajdowały się: pokój gości, bawialnia dla dzieci, dwie duże sypialnie (z których jedna posiadała wyjście na balkon – taras) oraz pokój dla pani domu i łazienka. Na poddaszu znajdowały się: pokój gościnny, dwa pokoje dla służby oraz łazienka. Ogród położony

⁴¹⁷ Hrabia Mikołaj von Ballestrem (Mikołaj Wolfgang Fryderyk Franciszek) żył w latach 1900-1945, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

⁴¹⁸ Dokumentacja budowlana: projekty, korespondencja, zezwolenie budowlane, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 154 – Matejki 1-12, Piastowska 19, budynek mieszkalny.

⁴¹⁹ Dokumentacja budowlana: „Lageplan zum Bau eines Zwei-Familienhauses nebst Stellungen u. Abortauf dem Grundstück Grundbuch Nr 122 in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 149 – Ligonja -Miarki, osiedle typowy budynek mieszkalny.

⁴²⁰ Tamże.

⁴²¹ Tamże.

⁴²² Tamże.

był od strony północnej i dochodził do Feldweg (dzisiaj droga bez nazwy), od strony południowej parcela granoczyła z ogrodem willi nadleśnictwa⁴²³.

- 13 – na planach budowy willi na ul. A. Mickiewicza 2 z 1912 roku widnieje nazwisko właściciela budynku: Norbrth Kuschofski (Grdb. Nr 190)⁴²⁴.
- 15 – Szkoła Realna (Real Schule) oraz budynek mieszkalny dyrekcji wraz z ogrodem (1914), obecnie Liceum Ogólnokształcące. Budynek jest częścią zespołu kolonii robotniczej w rejonie ulic: Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Kaiserstrasse), i A. Mickiewicza (Redenstrasse). Nie zachowała się dokumentacja projektowa budynku, zachował się natomiast opis wyposażenia poszczególnych sal przedmiotowych oraz dokumentacja zapytania o wycenę prac wykończeniowych budynku Szkoły Realnej⁴²⁵. Z 1915 roku pochodzi projekt wykonania drewnianego ogrodzenia wokół ogrodu dyrekcji⁴²⁶.

ul. Mielęckiego Andrzeja

- 6 – budynek mieszkalny. Plany budowy pochodzą z maja 1912 roku. Właścicielem był Carl Walczuch. Budynek trzykondygnacyjny, podpiwniczony, z poddaszem. Pracami budowlanymi kierował Alois Malajka, projekt akceptował Gustaw Koschel⁴²⁷.

ul. Ogrodowa (Gartenstrasse)

W rejonie pomiędzy ulicami Ogrodową (Gartenstrasse) a Kedzierzyńską (Leo-Strasse) znajdowały się zabudowania szybu „Leon” wraz z cechownią, centralą elektryczną, zabudowaniami mieszkalnymi dla robotników. Na planie dołączonym do wyciągu z księgi wieczystej w 1923 roku widać rozmieszczenie poszczególnych budynków⁴²⁸. Zabudowania nie zachowały się.

- 3 – dom mieszkalny (willa) rodziny Pielerów⁴²⁹.
- 3 a – budynek mieszkalny związany z Zarządem Dóbr Ballestremów.
- 8 – budynek mieszkalny z lat 50. XX wieku.

ul. Orzegowska

- 2 – dom (ok. 1889) należący do kolonii robotniczej w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, Sprusa i Piastowskiej. Budynek typu dwurodzinnego (Doppelfamilienhauses) składający się z dwóch pomieszczeń i kuchni oraz użytkowego poddasza. W otoczeniu domu znajdowała się stodoła z przylegającymi do niej ubikacjami.
- 6 – kaplica pw. św. Józefa, obecnie pw. św. Piusa X. Poświęcenie nastąpiło 19 marca 1870 roku z fundacji hr. Karola Wolfganga von Ballestrema⁴³⁰. Posługę duszpasterską pełnili

⁴²³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau eines Beamten-Wohnhauses auf dem Grundstück Redenstrasse Nr ohne (Gut) dem Herrn Grafen. Valentin v. Ballestrem gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 155 – Mickiewicza 2 willa (dawna prokuratura).

⁴²⁴ Tamże.

⁴²⁵ „Neubau einer Realschule in Ruda”, APG, Rudzkie Gwarectwo Węglowe, sygn. 755, k. 405.

⁴²⁶ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 161 – ul. Mickiewicza dziś. I Liceum Ogólnokształcące, ogrodzenie ogrodu dyrektora.

⁴²⁷ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 305 – Starowiejska 13,b.mieszkalny.

⁴²⁸ Por. mapa własności z wyciągu ksiąg wieczystych 1923 r., „Margarine-Fabrik Ruda. Verkauf von Gelände”, APG, Rudzkie Gwarectwo Węglowe, sygn. 722, k.19-23 i nast.

⁴²⁹ Stanisław Stryj, *Ruda miastem węgla i stali*, [w:] „Rudzki Rocznik Muzealny” nr 13, Ruda Śląska 2015, s. 71.

⁴³⁰ Hrabia Karol von Ballestrem (Karol Wolfgang; Karl Wolfgang), żył w latach 1801–1879, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

tu do 1872 roku Jezuita z kościoła Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie. W 1900 roku hr. Franz Xaver von Ballestrem⁴³¹ podjął decyzję o budowie nowej świątyni przy Viktor-Strasse (ob. ul. Piastowska). W 1961 roku zmieniono wezwanie kaplicy na św. Piusa X.

Park im. A. Koziola (Ruda-Park, Graf Ballestrem. Park Anlage, Park Rudzkiego Gwarectwa Węglowego, Przy Plantach) – w 1899 roku znajdował się między ulicami: Strasse nach Karb (Ballestrem, Piastowska), Gruben-Weg, Hütten-Strasse, Viktor-Strasse.

Pawilon muzyczny (Musik-Pavillons) z kolumnadą, z murowanymi fundamentami, nakryty namiotem materiałowym. Projekt z 18 kwietnia 1899 roku. Długość kolumnad: 50 m, szerokość: 10 m. Dnia 25 października 1935 roku wpłynęło do Rudzkiego Gwarectwa Węglowego pismo w sprawie rozbiórki wschodniej i zachodniej części kolumnady przy ul. Przy Plantach. Część północna miała zostać naprawiona⁴³².

ul. Piastowska (Victor-Strasse – 1906, Strasse von Beuthen nach Ruda, Beuthener-Straße – 1920, fragment Markt-Strasse – rejon fabryki margaryny)

1 – toalety (Aborte), obecnie budynek usługowy (1894).

2 – tu znajdował się plac przeładunkowy, rudzka komora towarowa (Rudauer Güterboder). W 1902 roku część placu dzierżawił J. Aufricht, który zbudował tu niewielki dom spedycyjny⁴³³.

3 – budynek produkcyjny chłodni i hali targowej w Rudzie („Kühl- und Markthalle in Ruda”, później produkcja margaryny). Z 19 marca 1914 roku pochodzą plany dobudowy komina do budynku chłodni (Hühhalle). Projekt zaakceptowany przez Franza Pilera a podpisany przez Hansa von Poellnitz. Zezwolenia budowlane otrzymano 3 kwietnia 1914 roku⁴³⁴. W 1923 roku miała miejsce rozbudowa budynku głównego o dwa boczne, inwestorem był Józef Jonczyk (kupiec z Katowic). W 1924 roku siedziba Górnośląskiej Fabryki Tłuszczów i Margaryny „Silesia” w Rudzie⁴³⁵. W 1926 roku „Unicar” Zjednoczone Fabryki przetworów Mięsa i Tłuszczów Spółka Akcyjna w Katowicach⁴³⁶. Po II wojnie światowej w budynku po dawnej fabryce znajdowały się magazyny i kuchnia dla ubogich. Kolejnymi właścicielami było Miejskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane i Przedsiębiorstwo Usług Komunalnych.

7 A – budynek mieszkalny dla 12 rodzin Zarządu Zakładów Przemysłowych Mikołaja Hrabiego Ballestrem w Rudzie na byłej parceli J. Aufrichta. Projekt pochodzi z 30 grudnia 1929 r. Budowę realizowało „Górnośląskie Towarzystwo Akcyjne dla budowni przemysłowych” w Katowicach, a kierownictwo budowy powierzono Dudzikowi. Dom posiadał 12 mieszkań każde po dwa pokoje z kuchnią, sienią, ustępem i komorą. Do

⁴³¹ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

⁴³² Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur eines Musikpavillons, zeier Colonaden sowie Herstellung eines Schutzzeltes zwieschen denselben im Rudauer-Park”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 028 – bieżąc ulic Ballestremów i Piastowskiej, Kolumnada Parkowa.

⁴³³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Anbau Speditions[nieczytelne] auf dem von Herrn J. Aufricht gepachteten Theil des Verladeplatzes beim Rudauer Güterboden“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 183 – ul. Piastowska 2, magazyn kolejowy.

⁴³⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Einbau eines Schornsteines in der Kühllhalle zu Ruda, Grundb. No 477 u. 89 in Wochenmarktplatz gelegen, dem Herrn Grafen von Ballestrem gehööring”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 202 – Piastowska 38, budowa komina chłodni.

⁴³⁵ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 201 – Piastowska PUK (D.3) (38), dawna fabryka margaryny i tłuszczów.

⁴³⁶ APK, Amtsgericht Ruda, sygn. 2/4070, k. 3; APG, Rudzkie Gwarectwo Węglowe, „Maragrine-Fabrik Ruda. Verkauf von Galeände”, sygn. 722.

każdego mieszkania należała piwnica. Wszystkie ściany wykonano z cegły. Budynek posiadał zabezpieczenie przeciw wilgoci w postaci papy izolacyjnej ponad fundamentami oraz dodatkowo powłokę ze smoły na ścianach piwnicznych do wysokości poziomu ziemi. Sufity piwnic wykonano z żelazo-betonu, pozostałe z belek. Podłoga w piwnicy brukowana z cegły, wejścia domowe i podesty wykonano z bruku cementowego, inne podłogi wykonano z desek. Schody do piwnicy wykonano z twardo wypalanej cegły zaś schody w klatkach z betonu z podestami z żelazo-betonu oraz żelaznymi poręczami. Ściany i sufity piwnic oraz strychu mają zaprawę żwirową, pozostałe pomieszczenia zaprawę gładką. Dach pokryty dachówką. Piece w kuchniach i pokojach wykonano z kafli, w pralniach piece murowane. W kuchniach umieszczono czopy wodne ze zlewami, ustępy wykonano zgodnie z obowiązującymi przepisami jako klozety do sflukiwania. Budynek posiadał tzw. dół kloaczny z basenem oczyszczającym, ze ścianą o grubości 38 cm, z dnem z ubitego betonu i sufitem z żelazo-betonu, ściany wewnętrzne wodoszczelne z zaprawy cementowej, sufit z czterema żelaznymi pokrywami⁴³⁷.

8 – dom należący do kolonii robotniczej w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, R. Sprusa i Piastowskiej. Wielorodzinny budynek mieszkalny, dwukondygnacyjny, podpiwniczony.

9-9a/ J. Matejki 1-1c – patrz opis J. Matejki 1-1c/ Piastowska 9-9A

10, 12, 14 – trzy domy należące do kolonia robotnicza w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, R. Sprusa i Piastowskiej. Na planie budowy domu rodzinnego z 11 sierpnia 1898 roku typu widoczne są pozostałe budynki mieszkalne kolonii o ówczesnych numerach 169 (w 1906 nr 7, obecnie nr 10), 168 (w 1906 nr 6, obecnie nr 12), 167 (w 1906 nr 5⁴³⁸, obecnie nr 14). Budynki typu dwurodzinnego (Doppelfamilienhauses) składające się z dwóch pomieszczeń i kuchni oraz użytkowego poddasza. W otoczeniu każdego domu znajdowała się stodoła z przylegającymi do niej ubikacjami.

16 – kościół parafialny pw. św. Józefa (St. Josef's Kirche in Ruda) fundowany przez hr. Franza Xavera von Ballestrema⁴³⁹ ordynata majątku rudzko-biskupicko-pławniowickiego z okazji 100. rocznicy przybycia rodu na ziemię rudzkie. Początkowo planowano rozbudowę kaplicy pw. św. Józefa (obecnie św. Piusa X). Projektantem nowej świątyni był August Menke z Berlina. Dnia 4 grudnia 1901 roku proboszcz biskupicki Augustyn Bertzik poświęcił kamień węgielny pod budowę kościoła. Prace ruszyły w kwietniu 1902 r. nadzorowane przez Franza Pielerera oraz Hansa von Poellnitz. Realizację budowy powierzono budowniczemu Kremerowi z Gliwic, któremu pomagali: budowniczy König, mistrzowie murarscy Albert i Gustaw Koschel, roboty ciesielskie przeprowadził Koc, a elementy kowalstwa artystycznego – Antoni Sieroń z Rudy. Materiały budowlane pochodziły z miejscowej cegielni „Karol-Emanuel” kierowanej przez Saldego z Rudy. Obiekt ceglany na kamiennym cokole w stylu neoromańskim posiada kryptę grobową fundatorów pod uniesionym do góry

⁴³⁷ Dokumentacja budowlana: „Rysunek na budowę domu mieszkalnego dla Zarządu Zakładów Przemysłowych Mikołaja Hr. Ballestrema w Rudzie”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 153 – Matejki 7A, b.mieszkalny.

⁴³⁸ W dokumentacji budowlanej dotyczącej ulicy Piastowskiej nr 19 znalazły się luźne karty dokumentacji budowlanej dawnej stodoły z 1906 r. przy ówczesnej Victor-Strasse. Na planie widoczne są też inne zabudowania, w tym domy dwurodzinne kolonii robotniczej, por.: Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau Stallgebäudes für die Pfarei Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 190 – Piastowska 19, b. mieszkalny.

⁴³⁹ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

prezbiterium. Pierwszym proboszczem parafii był ks. Antoni Ogan, który rozpoczął posługę w nowej parafii 15 listopada 1906 roku. Parafia św. Józefa obejmowała całą Rudę do 1928 roku, kiedy to utworzono parafię Matki Boskiej Różańcowej na mocy aktu erekcyjnego bpa Arkadiusza Lisieckiego z 31 grudnia 1928 roku. Kościół był prywatną własnością Ballestremów do 1910 roku⁴⁴⁰.

Plebania oraz dawna stodoła (późniejsza stajnia i komórki do przechowywania węgla). Całość otoczona była ogrodem⁴⁴¹. W 1906 r. za plebanią przy ówczesnej Victor-Strasse zbudowano stodołę. Budynek wykonano z cegły, pokryto dachem dwuspadowym⁴⁴². Obrys tego obiektu widoczny jest dzisiaj na elewacji zachodniej (patrząc od strony ulicy). Projekt zatwierdzony został 5 października 1906 r. przez Franza Pielera dyrektora zarządu dóbr Ballestrem. Kierownikiem budowy był Gustaw Koschel. Z 16 października 1913 r. pochodzą plany rozbudowy i przebudowy budynku stodoły⁴⁴³. Znajdowały się tam kuchnia i pomieszczenie mieszkalne dla woźnicy.

Plebania (probostwo) – dokumentacja budowlana i projektowa pochodzi 25 lipca 1905 roku⁴⁴⁴. Prace ukończono w 1910 roku. Budynek dwukondygnacyjny, podpiwniczony z użytkowym poddaszem. Na parterze korytarz prowadził po prawej strony do pomieszczenia kancelaryjnego (Kanzlei), dalej pokój gościnny (Empfangszimmer) stąd można było przejść bezpośrednio do jadalni (Speise-Saal), do której prowadziło również osobne wejście z zewnątrz (od strony kościoła) lub do korytarza (Corridor). Po lewej stronie korytarza, tuż za wejściem znajdowały się toalety. Korytarz prowadził do schodów i oddzielnych pomieszczeń związanych z kuchnią, mieszkaniem i jadalnią gospodyni. Schody prowadzą do części mieszkalnej I kapłana, II kapłana, pokoju gościnnego oraz części mieszkalnej proboszcza (3 pokoje oraz łazienka). Na poddaszu znajdowały się: pralnia oraz 6 pokoi.

Nieistniejący budynek⁴⁴⁵ Projekty toalet pochodzą z 16 października 1904 roku. Budynek wykonany z cegły, wpisany w styl założenia.

- 19 – Na projekcie z 21 kwietnia 1906 roku, dotyczącym przyłączenia do sieci wodociągowej, planowano budowę domu związkowego (Vereinshaus) na parceli należącej do księdza Antoniego Ogana⁴⁴⁶. Kolejny plan przyłączenia sieci wodociągowej z 14 lutego 1907 roku dotyczył już projektowanego budynku mieszkalnego z przyłączami pionów wodociągowych⁴⁴⁷. W budynku zaplanowano oprócz pomieszczeń mieszkalnych

⁴⁴⁰ Jan Górecki, *Parafia Św. Józefa...*, s. 40–70.

⁴⁴¹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Anbau Pferde und Kohenstall darüber eine Kutscherwohnungs sowie Dungergrube und ein Abort nebst Pissuar auf dem Pfardgrundstück zu Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 187 – Piastowska 16, bud. gospod. probostwa par. św. Józefa.

⁴⁴² W dokumentacji budowlanej dotyczącej ulicy Piastowskiej nr 19 znalazły się luźne karty dokumentacji budowlanej dawnej stodoły z 1906 r. przy ówczesnej Victor-Strasse. Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau Stallgebäudes für die Pfarei Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 190 – Piastowska 19, b. mieszkalny.

⁴⁴³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Anbau ein Pferde und Kohlenstall darüber eine Kutscherwohnung sowie Dungergrube und ein Abort nebst Pissuar auf dem Pfarrgrundstück zu Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 187 – Piastowska 16, bud.gospod. probostwa par. św. Józefa.

⁴⁴⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Pfarrhauses für St. Josef's Kirche in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 188 – Piastowska 16, probostwo kość. św. Józefa.

⁴⁴⁵ Dokumentacja budowlana: „Lage-Plan zum Bau einer Abort-Anlage an der kath. Kirche”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 189 – Piastowska 16, toalety przy kość. św. Józefa.

⁴⁴⁶ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur Herstellung einer Zwiengewasserleitung für das Neuenbauende Verienhaus Grundbuch Nr im Gemeindebezierk Ruda gelegen [nieczytelne] KochwürdenHerrn Pfarrer Ogan gehöring”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 191 – Piastowska 19, inst. wodna.

⁴⁴⁷ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur Herstellung einer Wasserleitung für das Grundstück Grundbuch Nr im Gemeindebezierk Ruda gelegen dem Herrn Pfarrer Ogan gehöring”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 191 – Piastowska 19, inst. wodna.

również sklep (później nazywany Kosumem⁴⁴⁸). Prace instalacyjne prowadziła firma „Robert Keller. Istalationsgeschäft. Zabrze O/S”. Dokładny opis własności budynków kwartału przy dzisiejszych ulicach Piastowskiej, Orzegowskiej, Górniczej znajduje się na planie z 16 lutego 1907 roku⁴⁴⁹.

Obok nr 19 – kiosk do sprzedaży wody sodowej (Selterhäuschen). Projekt pochodzi z 14 czerwca 1914 roku prawdopodobnie autorstwa Hansa von Poellnitsa. Pozwolenie budowlane podpisane 15 sierpnia 1914 roku. Ze strony zarządu dóbr hrabiego Ballestrema akceptował dokumenty Franz Pieler⁴⁵⁰.

21 – dom należący do kolonii robotniczej w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, Sprusa i Piastowskiej.

Na planie budowy domu rodzinnego z 11 sierpnia 1898 roku widoczne są pozostałe budynki mieszkalne kolonii o ówczesnych numerach 169 (w 1906 nr 7, obecnie nr 10), 168 (w 1906 nr 6, obecnie nr 12), 167 (w 1906 nr 5⁴⁵¹, obecnie nr 14). Konsekwentnie na planach budowy, zezwoleniu budowlanym oraz korespondencji budowlanej pojawia się nazwa „Glückauf-Colonie”. Fakt ten może wynikać z nieuporządkowania nazw lub z przebiegu starej drogi z Biskupic przez Rudę do Karbia („von Biskupitz nach Ruda, nach Karb”). Budynek typu dwurodzinnego (Doppelfamilienhauses) składający się z dwóch pomieszczeń i kuchni oraz użytkowego poddasza. W otoczeniu każdego domu znajdowała się stodoła z przylegającymi do niej ubikacjami. Dokumenty podpisywał m.in. Koschel hrabiowski mistrza budowlany oraz Franz Pieler⁴⁵².

23 (?) – około 1898 roku wybudowano tu dom 2-rodzinny kolonii robotniczej wraz ze stodołą⁴⁵³. Budynek należał do kolonii robotniczej w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, Sprusa i Piastowskiej. Obecnie znajduje się tu parking przy ogródkach działkowych.

25 – w dokumentacji z 1904 roku, dotyczącej dobudowy wejścia do budynku mieszczącego m.in. salę klubową (Vereinszimmer), dowiadujemy się, że znajdowały się tu również sala bilardowa (Billard-Zimmer), gospoda (Gast-Stube) oraz bufet (Büffet-Stube). Po lewej stronie budynku znajdował się ogród koncertowy, a w granicy parceli znajdowały się drewniana, zadaszona kolumnada, kręgielnia oraz budynki gospodarcze. Właścicielem ogrodu był Pröhlich z Rudy, a domu Schutz z Bobrka⁴⁵⁴. Kolejna

⁴⁴⁸ Istnieje odręczny rysunek Piotra Janca z 1926 r., na którym podaje właściciela budynku hr. Ballestrema oraz funkcję „Konsum” zob.: dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, sygn. 186 – Piastowska 13, kiosk, nieistniejący.

⁴⁴⁹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung [skreślono] sowie Anlage auf den Grundstück Hyp. Nr 493 für der Bausitzer HerrnValentin Kotzian in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 087 – Górnicza 3-4, rozbudowa bud.mieszkalnego.

⁴⁵⁰ Projekt kiosku sprzedaży wody sodowej (Selterhäuschen) zob.: dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 214 – Piastowska obok nr.19,KIOSK.

⁴⁵¹ W dokumentacji budowlanej dotyczącej ulicy Piastowskiej nr 19 znalazły się luźne karty dokumentacji budowlanej dawnej stodoły z 1906 r. przy ówczesnej Victor-Strasse. Na planie widoczne są też inne zabudowania, w tym domy dwurodzinne kolonii robotniczej, por.: dokumentacja budowlana, „Zeichnung zum Neubau Stallgebäudes für die Pfarei Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 190 – Piastowska 19, b. mieszkalny.

⁴⁵² Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Doppelfamilienhauses zu Glückauf-Colonie bei Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 193 – Piastowska 21, b. mieszkalny.

⁴⁵³ Widoczny na planach budowy toalet przy kościele parafialnym pw. św. Józefa, por.: dokumentacja budowlana, „Lage-Plan zum Bau einer Abort-Anlage an der kath. Kirche”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 189 – Piastowska 16, toalety przy kościele św. Józefa.

⁴⁵⁴ Dokumentacja budowlana, „Zeichnung zum Einbau einer Tür in die vorhandene Fensternöffnung im Vereinszimmer nebst Anlage eines massiven Podestes und Treppe nach dem Concert-Garten, bei Herrn Gastwirth Pröhlich in Ruda und jetzigen Hausbesitzer Herrn Schultz in Bobrek gehörig”, UMRŚ, AMKZ,

przebudowa obiektu w maju 1920 roku dostarcza nam informacji o funkcji budynku – restauracja z pokojami gościnnymi (Gast- und Wohnhaus). Inwestycja prowadzona była przez nowego inwestora – Zarząd Dóbr Ballestremów. Plany przebudowy zatwierdził Poellnitz. Od elewacji frontowej, wejścia prowadziły: jedno do wyszynku i restauracji, drugie do części kuchenne-mieszkalnej z pomieszczeniami dla przyjezdnych. Wejście od ogrodu (dziedzińca) prowadziło do pomieszczenia związkowego. Planowano od strony ogrodu utworzyć taras⁴⁵⁵. Kolejnym właścicielem obiektu było „Rudzkie Gwarectwo Węglowe”, które w styczniu 1932 roku zaadoptowało dawny sklep na potrzeby mieszkaniowe. Ślady tej modernizacji są widoczne na elewacji frontowej przy wejściu do dawnej części mieszkaniowej byłego hotelu (Gasthaus)⁴⁵⁶.

27 – budynek mieszkalny.

ul. Piastowska/ Orzegowska (Matejki Jana)

Szamotośnia, hale mufla, [...] huty „Carl” („Chamotte – Mülhe und Müsselhalle für Carlshütte”). Koncesja należała od 19 czerwca 1886 roku do „Fürstlich Hohelohe'sche Berg- und Hütten-Verwaltung”. Na planie widoczne są budynki: robotnicze I i II, hala mufla, młyn, hale cynku I i II, [...], budynek z wagą oraz kancelaria⁴⁵⁷.

ul. Porębska

Cmentarz – Gustaw Koschel podpisał projekt budowy kaplicy cmentarnej oraz ogrodzenia dla nowego cmentarza w dniu 20 lutego 1903 roku. Akceptację z ramienia Zarządu Dóbr Ballestremów podpisał Franz Pieler⁴⁵⁸.

Skrzyżowanie ulic Porębskiej/ Chryzantem (poza obszarem planowego parku kulturowego)

– krzyż kamienny (1910) z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego. Ufundował go dzierżawca majątku Ruda – Mateusz Kranczoch. Na postumencie napis w języku niemieckim:

*Sie haben meine Hände und Füße dwichbahrt,
Alle meine Gebeine haben sie gezahlt.
Maria, die du ohne Makel in die Welt
Eingezeten bist, erlange mit von Gott
Die Gnade dass ich ohne Schuld aus der Welt shceiden möge!
Das Kreuz gefasst ist halbe Last*⁴⁵⁹.

ul. Powstańców (Pielerstrasse)

róg Powstańców/Wolności – obok budynku gminy znajdowało się więzienie (Gefängnis). Budynek widoczny przy okazji projektowania ogrodzenia dla budynku „Junggesellenheim”⁴⁶⁰.

Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 184 – Piastowska 4, zmiana elewacji -bud.dod.wejścia. Uwaga: źle podany numer budynku. Jest Piastowska 4, a powinno być Piastowska 25.

⁴⁵⁵ Dokumentacja budowlana: „Umbau der Schankräume im Gasthaus Grdb. Nr 488”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 195 – Piastowska 25, przebudowa budynku mieszkalno-usługowego.

⁴⁵⁶ Dokumentacja budowlana: „Rysunek na przebudowę składu na mieszkanie w posiadłości przy ulicy Bytomskiej Nr 25 w Rudzie należącej hr. Balletemowi”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 196 – Piastowska 25, zm. sklepu na mieszkanie.

⁴⁵⁷ Dokumentacja budowlana: „Chamotte – Mülhe und Müsselhalle für Carlshütte”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 218 – ul. Piastowska-Orzegowska-Cegielnia.

⁴⁵⁸ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau einer Leichenhalle und Begräbniskapelle der neuen Kirchhofs-Anlage in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 228 – ul. Porębska cmentarz, kaplica cmentarna.

⁴⁵⁹ I., A. Mateoszkowie, *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w Rudzie Śląskiej*, Ruda Śląska 2003, s. 178–179.

⁴⁶⁰ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 245 – Powstańców 6A, budynek mieszkalny, dobudowa do Poellnitz'a.

- 1 a – budynek wyburzony w styczniu 2019 roku, dawna jadłodajnia (Speiseanstalt). Pierwotnie budynek jednokondygnacyjny, podpiwniczony z użytkowym poddaszem. Z dnia 26 sierpnia 1903 roku pochodzi plan podwyższenia części wschodniej budynku. Plany akceptował Pieler, a prawdopodobnie projektował Gustaw Koschel. Znajdowały się tam: jadalnia, kuchnia, bufet, pokój dla siostry (gospodyni). Po przebudowie zwiększył swoją kubaturę o 5 pokoi⁴⁶¹. W okresie międzywojennym znajdowała się tu restauracja Pawła Seidel'a. Po wojnie siedziba Zakładowego Ośrodka Propagandy Partyjnej. Od grudnia 1972 roku siedziba Izby Pamięci i Perspektyw.
- 6 i 6A – w 1909 roku powstał projekt budowy dużego, masywnego budynku z cegły, siedziby „domu kawalera” („Junggesellenheim”). Koszty oszacowano na 52 000 marek. Zezwolenie budowlane podpisano 4 października 1909 roku. Żelbetonowe stropy wykonała firma „Schlesische Eisenbeton-Gesellschaft m.b.H.” z Katowic. Projekt podpisał Hans von Poellnitz 27 sierpnia 1909 roku. Budynek trzykondygnacyjny, podpiwniczony z użytkowym poddaszem. Na parterze zaprojektowano po prawej stronie od wejścia pomieszczenia dla dziewcząt, kuchnię, dla gospodyni domowej, pokój kawowy. Po lewej stronie znajdowało się pięć pokoi. Pozostałe piętra posiadały pokoje mieszkalne oraz wspólne łazienki⁴⁶². W 1913 roku dobudowano dzisiejszy budynek nr 6a – dwukondygnacyjny, podpiwniczony z użytkowym poddaszem⁴⁶³. Projekt będący dalszą realizacją Hansa von Poellnitsa podpisany został 29 grudnia 1913 roku.
- 16 – róg Powstańców/Mickiewicza (Pielerstrasse/Redenstrasse) – willa dla zarządu Rudy (Herrschaft Ruda, willa Pieler). Willa dwukondygnacyjna podpiwniczona na planie czworoboku z dobudowanymi pomieszczeniami gospodarczymi (Wirtschaftgebäude). Wejście znajduje się od strony ulicy i prowadziło przez wiatrołap schodami do holu. Po lewej znajdował się pokój państwa lub panów z kominkiem (Herren-Zimmer) i wykuszem. Obok pokój muzyczny, przechodni również z kominkiem prowadzący do salonu. Z niego można było wyjść przez pokój zimowy na taras i do ogrodu lub drugimi drzwiami do holu. Na parterze znajdowały się jeszcze jadalnia, garderoba, toalety oraz kuchnia. Obok kuchni już w części gospodarczej znajdowały się pomieszczenia służby oraz spiżarnia. Do części gospodarczej prowadziło osobne wejście od ulicy, którym schodami wchodziło się na I kondygnację do pokoju i kuchni. Do pozostałych pomieszczeń gospodarczych prowadziły oddzielne wejścia od strony dziedzińca. Były to: remiza pojazdów, saneczkarnia oraz stajnia. Na piętrze znajdowały się pokoje mieszkalne, pokoje dla gości oraz łazienka. Ściana łącząca budynek mieszkalny z gospodarczym była wykonana z materiałów ogniotrwałych. Widoczna na planach z 1903 roku jako nowobudowana.⁴⁶⁴ Projekty podpisywał Gustaw Koschel dnia 20 marca 1903 r. W 1922 roku przebudowywano skrzydło boczne z dwoma mieszkaniami dla pracowników, stajnią oraz remizą⁴⁶⁵. Nowym właścicielem był dr Matthes. Projekty

⁴⁶¹ Dokumentacja budowlana: „Aufbau einer Etage mit 5 Zimmer auf die Speiseanstalt im östlichen Flügel derselben [nieczytelne] der Dachetage, in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 244 – Powstańców 1A, rozbudowa b. mieszk.

⁴⁶² Dokumentacja budowlana: „Entwurf zum Bau eines Junggesellheims für die Gräflin von Ballestrem'sche Güterdirection an der projektierten Strasse (Gut) gegenüber der Speiseanstalt hieselbst”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 238 – Powstańców 6, bud. stow. młodzieży 9 bud. mieszkalny -ob).

⁴⁶³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Anbau des Junggesellungsheim”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 245 – Powstańców 6A, budynek mieszkalny, dobudowa do Poellnitsa.

⁴⁶⁴ Dokumentacja budowlana: UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 244 – Powstańców 1A, rozbudowa b.mieszk.; „Zeichnung zum Bau einer Villa für die Herrschaft Ruda”, sygn. 242 – Powstańców 16 - 16a, willa, ob. prywatny.

⁴⁶⁵ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Umbau des Pferdestalles und Wagenremise in Arbeiterwohnhngen auf dem Grundstück G. Buch Nr (Ohne) Gut in Ruda an der Bergrat – Pielerstraße dem

przebudowy podpisywał Hans von Poellnitz. Przebudowa dotyczyła piętra na potrzeby mieszkania dla robotników. Powstały w ten sposób dwa mieszkania składające się z dwóch pokoi z kuchnią. Na planach widać zewnętrzne schody od strony dziedzińca, prowadzące na piętro.

ul. Sieronia Antoniego

1 – budynek mieszkalno-usługowy

3 – dawne budynki magazynowe (ok. 1900)

4 – Budynek mieszkalny, właściciel Paul Skalnik handlowiec (1911?)⁴⁶⁶

6 – budynek mieszkalny

ul. Skłodowskiej-Curie Marii (Verbindungs Weg)

1-1A, 3-3A, 5-5A – trzy ośmiorodzinne domy mieszkalne. Pozwolenie budowlane podpisano 26 marca 1906 roku, projekt akceptował Franz Pieler, kierownikiem budowy był Gustaw Koschel⁴⁶⁷.

ul. Sprusa Ryszarda (Guts-Strasse)

Szkoła (nieistniejąca) była filią szkoły na koloni Karola⁴⁶⁸, na niektórych projektach zwana kolonia „Glückauf” (1857), szkoła koedukacyjna. Otwarcie nastąpiło w 1859 roku. Na planach rozwoju sieci wodociągowej z 1909 roku szkoła nosi nazwę szkoły żeńskiej lub szkoły dla dziewcząt (Mädchen Schule)⁴⁶⁹.

1, 3, 5, 7, 9, 11 – domy należące do kolonii w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, R. Sprusa i Piastowskiej.

4 – szkoła z 1937 roku. Budynek czterokondygnacyjny na planie litery „T”, nakryty płaskim dachem⁴⁷⁰.

6 – ośmiorodzinny dom mieszkalny (Achtfamilienwohnhaus) z budynkami gospodarczymi. W 1907 roku został przyłączony do sieci wodociągowej⁴⁷¹.

9 – dom urzędniczy (Beamtenhaus), w 1907 roku został przyłączony do sieci wodociągowej⁴⁷².

ul. Starowiejska

3 – brak dokumentacji.

4 – brak dokumentacji.

8 – dom mieszkalny sprzed 1900 roku, w 1931 roku właścicielem był J. Żurek.

Herrn Grafen von Ballestrem auf Plawniowitz gehöing“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 242 – Powstańców 16 -16a, willa, ob.prywatny.

⁴⁶⁶ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 223 – plac Chopina 4, budynek mieszkalny, budynek gospodarczy.

⁴⁶⁷ Dokumentacja budowlana: „Bau von 3 Stüch Acht-Familienhäusern Nr 146, 146a, 146 sowie 8 Stallungen und 4 Aborte in Ruda“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 518 – ul. Skłodowski oś. domków mieszkalnych.

⁴⁶⁸ B. Kopiec, Ruda Śląska – zarys dziejów, Ruda Śląska 2014, s. 83.

⁴⁶⁹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung für die Herstellung einer Zweiwasserleitung für das Beamtenhaus Nr 9 an der Gutsstrasse auf dem Grundstück Grundbuch Nr Gut im Gutsbezirk gelegen“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 293 – Sprusa 9, kanalizacja bud. mieszkalnego.

⁴⁷⁰ Anna Syska, Styl gotycki wyklucza się, Katowice 2015, s. 239.

⁴⁷¹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung für die Herstellung einer Zweigwasserleitung für das Beamtenhaus Nr 9 an der Gutsstrasse in Ruda auf dem Grundstück Grundbuch Nr Gut im Gutsbezirk gelegen“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 293 – Sprusa 9, kanalizacja bud. mieszkalnego.

⁴⁷² Tamże.

- 9 – obiekt przebudowany, prawdopodobnie dawna kapliczka, widoczna na planach rozbudowy własności Nicolausa Krawczyka z 1893 roku oraz w 1907 roku⁴⁷³.
- 10 – budynek mieszkalny z ok. 1800 roku, brak dokumentacji budowlanej.
- 13 – budynek mieszkalny z 1900 roku (?), ceglany.
- 16 – budynek mieszkalny, własność: Joseph Stületz. Projekt domu pochodzi z 8 maja 1899 roku, podpisywał go Gustaw Koschel⁴⁷⁴.
- 17 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji budowlanej.
- 25 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji budowlanej.
- 31-33 – budynek mieszkalny dla 20 rodzin (Familienwohnhaus, Wohnhauses für 20 Familienkolonia Bialasa). Projekt pochodzi z 15 sierpnia 1909 r. Zezwolenie budowlane podpisano 30 września 1909 r. Statyczne obliczenia zatwierdził Gustaw Koschel, kierownikiem budowy był Hans von Poellnitz, a prowadzącym budowę Paul Urbanek, z ramienia Zarządu Dóbr Ballestremów dokumentację podpisał Franz Pieler. Gwarancje dobrego wykonania budowy wydało przedsiębiorstwo „Schlesische Eisenbeton-Gesellschaft” z Katowic⁴⁷⁵.

ul. Staszica Stanisława

- 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15 – osiem domów czterorodzinnych (Vierfamilienhaus, Franzstrasse) wchodzących w skład zespołu zabudowy ulic Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Keiserstrasse). Dokumentację budowlaną zatwierdzono 15 marca 1920 r. Układ pomieszczeń to dwa pokoje i kuchnia⁴⁷⁶.
- 2, 4, 6, 8, 10 – to pierwsze domy mieszkalne dla pracowników Zarządu Dóbr Ballestremów powstałe z zespołu osiedla tworzącego zabudowę ulic Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Keiserstrasse). Ich budowę rozpoczęto w 1910 roku. Powstało wtedy osiem dwukondygnacyjnych, ośmiorodzinnych domów, połączonych w pary budynkami gospodarczymi⁴⁷⁷.

ul. Szczęść Boże i droga bez nazwy (dawna Communal-Weg oraz Feld-Weg)

Krzyż, postawiony na znak epidemii cholery, jest widoczny na mapie z 1853 roku⁴⁷⁸. Na planach z 21 kwietnia 1904 roku obok istniejącego już baraku cholerycznego projektowane są trzy nowe 8-rodzinne budynki oraz cmentarz (?)⁴⁷⁹. Nie ma dalszej

⁴⁷³ Dokumentacja budowlana: budynek przy Starowiejskiej 7, widoczna kapliczka, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 302 – Starowiejska 7, budynek mieszkalny, sygn. 304 – Starowiejska 12, budynek mieszkalny, przebudowa.

⁴⁷⁴ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 307 – Starowiejska 16, b. mieszkalny; sygn. 308 – Starowiejska 16, b. gospodarczy

⁴⁷⁵ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Naubau Wohnhauses für 20 Familien auf dem Grundstück Grdb. Nr [ohne] ehem. Bialas Colonie der Herrnn Grafen Ballestrem gehörig“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 524 – Starowiejska 31-30, budynek mieszkalny.

⁴⁷⁶ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Vierfamilienwohnhauses auf dem Grundstück Grdb Nr ohne (Gut) an der Keiser- Kirch- Franzstrasse in Ruda dem Herrn Grafen von Ballestrem gehörig“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 483 – Wolności 37-39 Staszica 1-15 – bud. mieszkalne.

⁴⁷⁷ Dokumentacja budowlana: „Lageplan für dem Familienwohnhäusern an der Franzstrasse“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 319 – Staszica 1-15, budynki mieszkalne; por. też artykuł H. Mercik, *Kolonia robotnicza w rejonie ulic Kościelnej...*, s. 61–69.

⁴⁷⁸ „Situations Plan als Feldeprojekt der Zumulthung für die Steinkohlen Grube Fabique zu Ruda”, APK, Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach – kartografia, sygn. OBB III 792.

⁴⁷⁹ Dokumentacja budowlana: „Lage-Plan zum Bau 3 Acht-Familien-häusern nebst Stallungen und Aborte bei der Cholera-Barcke in Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 070 – ul. Bujoczka (k. wiaduktu) b. mieszkalne, niezrealizowane.

dokumentacji potwierdzającej ewentualne pochówki na tym cmentarzu. Być może badania potwierdzą pochówki i potrzebę ewentualnej ekshumacji.

ul. Szyb Bartosza

1 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji budowlanej.

ul. Wesoła

5-5a – budynek mieszkalny, własność (ok. 1904 r.): Valentin Kotyzan. (Por. opis budynku ul. Piastowska 19 A).

ul. Wieniawskiego Henryka (Kirchstrasse)

1 – budynek mieszkalny dla robotników (Arbeiterwohnungshaus), narożny (Eckhaus), przy dzisiejszych ulicach Wolności (Kaiserstrasse) i H. Wieniawskiego (Kirchstrasse). Zbudowany zgodnie z projektem Hansa von Poellnitsa z 21 lipca 1922 roku. To ostatni etap tworzenia osiedla patronackiego w rejonie ulic Kościelnej, H. Wieniawskiego, S. Staszica, Wolności w Rudzie. Budynek trójkondygnacyjny, podpiwniczony nakryty dachówką⁴⁸⁰.

3 – środkowy dom mieszkalny dla robotników (Mittelhaus, Kirchstrasse). Gwarancji budowlanej na wykonanie fundamentów i schodów udzieliła firma „Huta Hoch- und Tiefbau-Aktiengesellschaft” z Wrocławia. Budynek trzykondygnacyjny, podpiwniczony, pokryty dachówką. Projekt zatwierdził Hans von Pollenitz. Obliczenia statyczne zatwierdzano jeszcze w 1923 roku⁴⁸¹.

5 – budynek mieszkalny dla robotników (Arbeiterwohnungshaus), narożny (Eckhaus), przy dzisiejszych ulicach H. Wieniawskiego (Kirchstrasse) i A. Mickiewicza (Redendstrasse). Projekt autorstwa Hansa von Poellnitsa⁴⁸².

4 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji budowlanej.

6 – budynek mieszkalny, brak dokumentacji budowlanej. Z planów budowy willi przy ul. A. Mickiewicza 2 dowiadujemy się, że w 1912 roku właścicielem budynku była Anna Paczek (Grdb 238)⁴⁸³.

8 – budynek mieszkalny. Projekt budowy i dobudowy budynków bocznych pochodzi z 15 stycznia 1906 roku. Właścicielem był Anton Lossa. Kamienica trzykondygnacyjna, podpiwniczona. Na tyłach podwórka znajdowały się remiza, wraz z ubikacjami oraz komórki⁴⁸⁴.

10 – na planach budowy willi przy ul. A. Mickiewicza 2 dowiadujemy się, że w 1912 roku właścicielem budynku był Franz Tomalla (Grdb Nr 328)⁴⁸⁵.

⁴⁸⁰ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 450 – Wieniawskiego 1, Wolności 24,b.gospodarcze.

⁴⁸¹ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 448 – Wieniawskiego 3-5, konstrukcja b.mieszkalnego.

⁴⁸² Dokumentacja budowlana, „Zeichnung zum Neubau eines Arbeiterwohnhauses an der verlängerten Kirchstraße in Ruda dem Herrn Grafen Nicolaus von Ballestrem aus Plawniowitz gehörend“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 444 – Wieniawskiego 5,b.mieszkalny.

⁴⁸³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau eines Beamten-Wohnhauses auf dem Grundstück Redenstrasse Nr ohne (Gut) dem Herrn Grafen. Valentin v. Ballestrem gehörend“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 155 – Mickiewicza 2 willa (dawna prokuratura).

⁴⁸⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Wohnhauses mit Nebengabauden auf dem Grundstück Grundbuch Nr 191 in Ruda für den Herrn Anton Lossa ebendasselbst“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 447 – Wieniawskiego 8, przebudowa b.mieszkalnego.

⁴⁸⁵ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau eines Beamten-Wohnhauses auf dem Grundstück Redenstrasse Nr ohne (Gut) dem Herrn Grafen. Valentin v. Ballestrem gehörend“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 155 – Mickiewicza 2 willa (dawna prokuratura).

ul. Wolności (Victor-Strasse 1894, Keiserstraße, Bergwerkstrasse)

1 –budynek dawnego Gościńca Hrabiewskiego wybudowany w 1895 roku (gospoda hrabiowska, 1897; Gräfliches Hüttengasthaus, 1911). Wybudowany z fundacji hrabiego Franza von Ballestrema⁴⁸⁶. Wewnątrz budynku znajdowała się restauracja, pokoje hotelowe, sala balowa oraz sala bankietowa z kinem. Od końca wojny do 1989 roku funkcjonował tu Dom Kultury Kopalni Wawel.

1 a – dworzec kolejowy Ruda i budynki związane z kolejnictwem (ul. Wolności 1a, Kędzierzyńska 6). Wraz z dobudową pomieszczeń poczekalni (?) wybudowany w latach 1866–1900⁴⁸⁷.

Z 5 maja 1894 r. pochodzą plany budowy kilku obiektów związanych funkcjonalnie z dworcem kolejowym, takich jak dom urzędników kolejowych: kolejarza (Bahnmeister) oraz dwóch zwrotniczych (Weichensteller) wraz z komórkami (Nebengebäude) – ul. Kędzierzyńska nr 6; platformy przeładunkowej (dzisiejszy sklep „Biedronka”) wraz z toaletami oraz budynków gospodarczych i ubikacji przy dworcu w Rudzie⁴⁸⁸. Wszystkie projekty prostej bryle, dwukondygnacyjny, podpiwniczony, z użytkowym poddaszem oraz oficyną.

2A – dom mleczny (Milch-häuschen) zbudowany w 1914 r. dla „Die Schlesische Gessellschaft für gemeinnützigen Milchausschank G.m.b.H.” z Wrocławia (Breslau, Augusrastrasse 208) na terenie targowiska, stanowiącego własność Zarządu Zakładów Przemysłowych hrabiego Ballestrema w Rudzie. Zarząd wydzierżawił w 1916 roku teren zarządowi gminy na okres trzydziestu lat⁴⁸⁹. W 1928 roku obiekt został przebudowany na wniosek Anny Kempy. Przesunięto wówczas ścianę budynku do filarów od strony wschodniej. Ściana zbudowana została z desek pokrytych profilowanymi listwami, a przestrzeń między nimi wypełniono torfem. Dodatkowo wybudowano ceglany komin w miejscu blaszanego⁴⁹⁰.

2 – apteka (Aphoteka zu Ruda), plan budowy pochodzi z 15 maja 1894 roku. Mistrz budowlany: [F.] Langer, projektant: Koschel (prawdopodobnie). Na piętrach znajdowały się mieszkania, parter przeznaczony pod aptekę. W projekcie widoczna była kamienica z ogrodem i wejściem do niego⁴⁹¹.

3 – dawna lodownia i stajnie. Z dokumentacji budowlanej z 1927 roku dowiadujemy się o wniosku na przebudowę budynku mieszczącego nie użytkowane ubikacje. Może to wynikać z błędu w rozumieniu pojęć – w dokumentach jest mowa o ubikacjach, a może

⁴⁸⁶ Hrabia Franciszek von Ballestrem (Franciszek II Karol Wolfgang Ludwik Aleksander; Franz) żył w latach 1834–1910), za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251

⁴⁸⁷ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 078 – Dworzec kolejowy Ruda, bud. magazynowy; bud. urzędniczy, sygn. 082 – PKP Dworzec kolejowy Ruda, budynek dworca, sygn. 079 – PKP dworzec Ruda, zabudowania, sygn. 080 – PKP Dworzec kolejowy Ruda, ubikacje dla personelu, sygn. 081 – PKP Dworzec kolejowy Ruda, budynek celny.

⁴⁸⁸ Dokumentacja budowlana: „Lageplan für die Erbauung eines Beamtenwohnauses nebst Nebengebäude, eines Güterschuppens nebst Abort, sowie eines Wirtschaftsgebäudes und Abortes am Empfangsgebäude auf Bahnhof Ruda“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 078 – Dworzec kolejowy Ruda, bud. magazynowy bud. Urzędniczy.

⁴⁸⁹ Dokumentacja budowlana: „Milch-häuschen für Ruda“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 467 – Wolności 20 mleczarnia d. 'Karlik'.

⁴⁹⁰ Dokumentacja budowlana: „Rysunek do pomieszczenia mleczarni przez wbudowanie ściany pokrytej deskami z profilowanymi listwami leżącej przy ul. 3 Maja miejsce targowe przy realności żony Kempy Anny w Rudzie“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 476 – Wolności 2A rozbudowa mleczarnia (d. 'Karlik').

⁴⁹¹ Dokumentacja budowlana: „Zeichnungen zum Neubau einer Aphoteka für Ruda,, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 455 – Wolności 2, b. apteki + mieszkalny.

to być również stajnia, która pasuje do funkcji pozostałych budynków znajdujących się w otoczeniu. W kolejnych dokumentach podana jest informacja, że „Pan Lepiarczyk zamierza z dawnej lodowni i obecnych stajen stworzyć skład, mieszkanie i ubikacje składowe”⁴⁹². Właściciel Wojciech Lepiarczyk („Hotel Piast”) ze względu na ciężkie czasy chciał dokonać przebudowy pomieszczeń na mieszkalno-użytkowe (w tym budowy składu tytoniowego).

- 4 – budynek narożny Wolności/Bankowa (dawna Viktor-Strasse/Gymnasial-Strasse Nr 57) mieścił aulę i mieszkanie dyrygenta (Dirigentenwohnhng) gimnazjum w Rudzie. Projekt pochodzi z 7 kwietnia 1903 roku, zezwolenie budowlane wydano miesiąc później. Obliczenia statyczne oraz prowadzenie prac budowlanych powierzono Gustawowi Koschel⁴⁹³.
- 5 – budynek mieszkalno-usługowy. Dawniej własność hrabiego von Ballestrema jako [Maiss'schen, księga gruntów nr 79, Carl Maiss 1894]. Budynek powstał przed 1900 rokiem. Właścicielem był kupiec Carl Maiss. Należy do zespołu budynków u zbiegu ulic W. Janasa i Wolności, potocznie nazywanego „Na Maisowym”. W 1904 roku miała miejsce przebudowa parteru na potrzeby sklepu kolonialnego. Prace prowadziła firma „Carl Moeser. Atelier für Architektur u. Bauausführung” z Bytomia⁴⁹⁴.
- 6 – budynek zrealizowany w 1895 roku z fundacji rodziny Ballestremów z przeznaczeniem na szkołę średnią dla dziewcząt. W latach późniejszych obiekt pełnił funkcję m.in. siedziby władz powiatu, szkoły realnej i gimnazjum koedukacyjnego. W 1916 roku na planie widoczna nazwa Wyższa Szkoła dla Chłopców (Höhere Knabenschule)⁴⁹⁵.
- 8 – budynek poczty (Post)⁴⁹⁶ wybudowany ok. 1897 roku w stylu eklektycznym.
- 10 – Urząd Gminy (Gemeindehaus in Ruda)⁴⁹⁷. Projekt budowlany pochodzi z 20 kwietnia 1905 roku., a pozwolenie budowlane podpisano 29 maja 1905 roku. Projekt zatwierdził Franz Pieler, kierownikiem budowy był Gustaw Koschel (budowniczy hrabiowski, Gräflich Bauleiter). Budynek jest trójkondygnacyjny, podpiwniczony. Na parterze znajdowały się kancelaria, sala posiedzeń, skarbiec (kasa), sale interesantów; na II i III piętrze znajdowały się pomieszczenia urzędu oraz mieszkania dla urzędników.
- 12 – willa⁴⁹⁸, budynek mieszkalny (po 1910 r.).
- 13 – budynek mieszkalny dla dwunastu rodzin urzędników (12- Beamtenwohnhaus) przy ówczesnej Keiserstraße Nr 6, zaprojektowany w 1915 roku przez Hansa von Poellnitz dla Gräflich von Ballestrem'sche Güter-Direktion należącej do hr. Valentina von

⁴⁹² Dokumentacja budowlana: pismo z dnia 4 maja 1927 r., L. dz. P. 1526; sygn. 456-Wolności 3, skład tytoniowy.

⁴⁹³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau einer Aula und Dirigentenwohnung für das Gymnasium in Ruda,, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 457 – ul. Wolności 4, willa mieszkalna.

⁴⁹⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnungen zum Ausbruch eines Schaufensterne auf dem Grundstück Victorstarsse, Hyp. Nr 79 Herrn Kaufmann Carl Maiss gehöring”, sygn. 459 – ul. Wolności 5 adaptacja dom na sklep; sygn. 460 – Wolności 5, adaptacja pom. na sklep.

⁴⁹⁵ Na planie widoczne inne zabudowania ulicy Wolności (dawnej Keiserstrasse), por.: „Zeichnung zum Anschluss der Klärgrube zur der Regenrohrkanäle vom Neubau an die Strassenkanäle der alten Dorfstrasse mit der Kesierstrasse in Ruda O/S”, APG, Rudzkie Gwarectwo Węglowe, sygn. 755, k. 405.

⁴⁹⁶ „Zeichnung zum Anschluss der Klärgrube zur der Regenrohrkanäle vom Neubau an die Strassenkanäle der alten Dorfstrasse mit der Kesierstrasse in Ruda O/S”, APG, Rudzkie Gwarectwo Węglowe, sygn. 755, k. 405.

⁴⁹⁷ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Gemeindehauses in Ruda“, sygn. 523 – Wolności 10 kamienica.

⁴⁹⁸ Na planie widoczne inne zabudowania ulicy Wolności (dawnej Keiserstrasse) por.: „Zeichnung zum Anschluss der Klärgrube zur der Regenrohrkanäle vom Neubau an die Strassenkanäle der alten Dorfstrasse mit der Kesierstrasse in Ruda O/S“, APG, Rudzkie Gwarectwo Węglowe, sygn. 755, k. 405.

Ballestrema⁴⁹⁹. Projekty instalacji wodno-kanalizacyjnej wykonała firma „G. Seeling” z Katowic, prace budowlane prowadziła „Boswau & Knauer”. Ges. m. bechr. Haftung. Bauausführungen (Gesellschaft mit beschränkter Haftung). Na potrzeby nowej inwestycji wyburzono trzy z sześciu domów robotniczych przy ówczesnej Keiserstraße Nr 11, 13, 15. Budynek jest wolnostojący, podpiwniczony, trójkondygnacyjny, nakryty wielospadowym dachem i ceramiczną dachówką. Składa się z bliźniaczych części. Każde mieszkanie składa się z trzech pokoi, reprezentacyjnego przedpokoju (Diele – pokój przechodni), kuchni ze spiżarnią, łazienki i dodatkowego pomieszczenia („M.K.”). Układ powtarza się dwunastokrotnie. Z klatki schodowej można było przejść na dziedziniec. Na poddaszu dodatkowe pomieszczenie – pralnia⁵⁰⁰.

- 14 – budynek mieszkalny (przed 1900 r.). W 1912 roku obiekt został przebudowany i powstały dwa oddzielne mieszkania dla rentmistrza (Rentmeister). Budynek należał do zarządu dóbr Ballestrema (Graf Valentin⁵⁰¹ Ballestrem). Dokumenty podpisywali z ramienia policji budowlanej Gustaw Koschel, w imieniu zarządu Hans von Pollenitz. Kolejna przebudowa miała miejsce w 1920 roku⁵⁰².
- 17 – budynek mieszkalny, prawdopodobnie ostatni z sześciu istniejących przy Viktorstrasse jednolitych stylowo budynków rodzinnych (Familienwohnhausen), obecnie przebudowany.
- 18 i 18 a – budynek mieszkalny (1910).
- 19 – budynek mieszkalny (ob. mieszkalno-usługowy) należał w 1911 roku (z tego roku pochodzą plany zabudowy Placu Chopina 4) do Henrietty Wolf wdowy oraz jej siostry. Budynek przylegał do dawnej parowej piekarni hrabiowskiej (Dampfbäckerei) przy obecnym Placu Chopina.
- 23, 23d – budynek mieszkalny (ok. 1900).
- 25 – budynek mieszkalny (?).
- 26 – budynek Szkoły Gospodarstwa i Doksztalowania Zawodowego z salą gimnastyczną (Haushaltungs- und Fortbildungs-Schule mit Turnhalle in Ruda). Budynki są częścią zespołu kolonii robotniczej w rejonie ulic: Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Kaiserstrasse), i A. Mickiewicza (Redenstrasse). Pozwolenie budowlane podpisano 20 czerwca 1910 roku. Gwarancji na prace budowlane udzieliło przedsiębiorstwo „Schlesische Eisenbeton Gesellschaft” z Katowic, które wykonało obliczenia statyczne. Na projekcie z 3 czerwca 1910 roku widoczne są podpisy osób

⁴⁹⁹ Hrabia Walenty von Ballestrem (Walenty Wolfgang Gustaw Aleksander Józef Christiran; Valentin Wolfgang) żył w latach 1860–1920, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

⁵⁰⁰ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau eines 12-Beamtenhauses in Ruda, Keiserstraße – Nr „Gut” den Herrn Grafen Valentin von Ballestrem gehörend” UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 461 – Wolności 13, b. mieszkalny, 462 – Wolności 13, bud. Mieszkalny; „*Neubau eines 12-Beamtenwohnhaus an der Kaiserstrasse [Nr 48, vol. I, 31.03.1915–10.01.1918]*,” APG, Rudzkie Gwarectwo Węglowe, sygn. 755.

I. Benek, H. Mercik, *Wykorzystanie typu kamienicy mieszczańskiej w budowie domów patronackich dla wyższej kadry technicznej przemysłu na przełomie XIX i XX wieku na przykładzie dzisiejszej Rudy Śląskiej*, [w:] *Kamienice Rudy Śląskiej*, pod red. Michała Lubiny, Ruda Śląska 2006, s. 66–69.

⁵⁰¹ Hrabia Walenty von Ballestrem (Walenty Wolfgang Gustaw Aleksander Józef Christiran; Valentin Wolfgang) żył w latach 1860–1920, za: A. Kuzio-Podrucki, *Rodowód śląskich Ballestremów...*, s. 99–122; K.H. Rother, *Franz Graf von Ballestrem...*, s. 247–251.

⁵⁰² Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Umbau des Rentmeister Wohnhauses in Ruda – Keiserstraße – Grundbuch (Gut) dem Herrn Grafen Valentin v. Ballestrem gehörend“, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 464 – Wolności 14 przebud.b.mieszkalny; sygn. 462 – Wolności 13, bud. Mieszkalny; sygn. 463 – Wolności 14 przebud.bud.mieszkalnego.

akceptujących: Franz Pieler (budowniczy Gräflich von Ballestrem'sche Güter-Direction), Albert Vüllers (kierownik budowy), Gustaw Koschel (budowniczy z urzędu). Ciekawe jest tu nazwisko Vüllersa, który w tym czasie nie pełnił już funkcji zarządzającego w dobrach Ballestrema. Być może jest to jakiś dawny, niezrealizowany wcześniej projekt hali gimnastycznej⁵⁰³. Na kolejnych planach budowy z naniesionymi poprawkami ze stycznia 1911 roku widnieje już nazwisko Hansa von Poellniza jako kierownika budowy. Budynek oddano do użytku w 1912 roku. Na terenach zielonych przy szkole znajdowało się gminne ogrodnictwo (Gemeinde Gärtnerei), dom ogrodnika, ogród warzywny oraz ogród szreberowski (Schrebergärten)⁵⁰⁴.

- 27 – budynek mieszkalny (pocz. XIX w.). W 1911 roku właścicielem był Koschik⁵⁰⁵.
- 29 – budynek mieszkalny (?). W 1911 roku właścicielem był Ignatz Kondak, a w 1937 roku Paweł Ozdarty. Na paterze znajdował się salon fryzjerski dla pań i panów⁵⁰⁶.
- 31 – budynek mieszkalny (1936), będący własnością Dominika Szykowskiego. Projekt zaakceptował Franz Pieler (syn)⁵⁰⁷.
- 31 a – budynek mieszkalny (?). W 1911 roku właścicielem był Dominik Szykowski.
- 33 – budynek mieszkalny z grupy robotniczych budynków mieszkalnych (Arbeiterwohnhäusergruppe Keiser-, Kirch- und Franzstrasse, 1921). Dnia 22 sierpnia 1921 roku gwarancji budowlanej udzieliła firma „Boswau & Knauer” z Katowic. W tym samym dniu zostało podpisane zezwolenie budowlane. Projektował Hans von Poellnitz⁵⁰⁸. Prawdopodobnie budowę ukończono w 1922 roku. W narożnym domu wykonano murowaną grotę, zabezpieczającą kamienny krzyż z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego. Na postumencie znajduje się data fundacji 1893 rok.
- 35 – budynek mieszkalny dla robotników (Arbeiterwohnungshaus) przy dzisiejszej ulicy Wolności (Kaiserstrasse), należący do zespołu zabudowy ulic Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Keiserstrasse). Budynek dwukondygnacyjny, podpiwniczony, kryty dachówką. Zbudowany zgodnie z projektem Hansa von Poellniza z 21 lipca 1922 roku⁵⁰⁹.
- 37 – czterorodzinny budynek mieszkalny przy dzisiejszej ulicy Wolności (Kaiserstrasse), należący do zespołu zabudowy ulic Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse),

⁵⁰³ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau einer Haushaltungs- und Fortbildungs-Schule mit Turnhalle zu Ruda, Kr. Zabrze”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 504 – Muzeum.

⁵⁰⁴ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zur Erweiterung einer Zweiwasserleitung in der Redenstrasse für die Gemeinde Ruda”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 514 – MickiewiczMielerewicza Wolności szkoła +Muzeum mapa. W tym plan z 1918 r. związany z przyłączeniem do sieci wodno-kanalizacyjnej.

⁵⁰⁵ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 472 – Wolności 29 budynek mieszkalny podł. Wodociągu.

⁵⁰⁶ Dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 473 – Wolności 29 budynek mieszkalny, wymiana drzwi.

⁵⁰⁷ Dokumentacja budowlana: „Rysunek dla przybudowy domu mieszkalnego na realności pana Dominika Szykowskiego w Rudzie przy ul. 3-go Maja na parceli Nr 390”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 477 – Wolności 31A b.mieszkalno-slugowy.

⁵⁰⁸ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Neubau Arbeiterwohnhäusergruppe auf dem Grundstück Grdb Nr (ohne) Gut an der Keiser-, Kirch- und Franzstrasse in Ruda, dem Herrn Graffen von Ballestrem gehörend”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 482 – Wolności 33-37 Staszica 2 b.mieszkalne.

⁵⁰⁹ Por. typ zabudowy z projektami ulicy Kirchstrasse: dokumentacja budowlana, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 448 – Wieniawskiego 3-5, konstrukcja b.mieszkalnego.

Wolności (Keiserstrasse). Projekty sporządzono z datą 2 sierpnia 1921 roku, podpisał je Paul Urbanek⁵¹⁰.

- 39 – czterorodzinny budynek mieszkalny przy dzisiejszej ulicy Wolności (Kaiserstrasse), należący do zespołu zabudowy ulic Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Keiserstrasse). Projekty sporządzono z datą 2 sierpnia 1921 roku, podpisał je Paul Urbanek⁵¹¹.

⁵¹⁰ Dokumentacja budowlana: „Zeichnung zum Bau eines Vierfamilienwohnhauses auf dem Grundstück Grdb Nr ohne (Gut) an der Keiser- Kirch- Franzstrasse in Ruda dem Herrn Grafen von Ballestrem gehörig”, UMRŚ, AMKZ, Archiwalne. Digitalizacja akt Ruda, sygn. 483 – Wolności 37-39 Staszica 1-15 bud.mieszkalne.

⁵¹¹ Tamże.

10.2. Ochrona konserwatorska zapisana w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla terenu planowanego parku kulturowego

Zapisy Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego przyjętego uchwałą Rady Miasta Ruda Śląska nr 1066/LXI/2006 z dnia 22 czerwca 2006 r.⁵¹²

Rozdział 5

Ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej

§ 52

1. Ustala się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej oznaczoną graficznie na rysunku planu obejmującą następujące zabytki, bądź zespoły zabytków architektury świeckiej i sakralnej:
 - 13 – osiedle robotnicze przy ul. S. Staszica, Kościelnej, Wolności, H. Wieniawskiego, A. Mickiewicza w Rudzie,
 - 15 – zespół kościelny przy ul. Piastowskiej w Rudzie: kościół i plebania,
2. Zabytki bądź zespoły zabytków przemysłu i techniki wchodzące w skład strefy „A” ochrony konserwatorskiej oznaczone graficznie na rysunku planu obejmują:
 - 4 – zespół zabudowań szybu „Franciszek” w Rudzie,
3. W obrębie strefy „A” ochrony konserwatorskiej obowiązują następujące ustalenia:
 - 1) zachowanie i ochrona układu urbanistycznego (gabaryty zabudowy, układ ulic),
 - 2) zachowanie zabytkowej zabudowy wraz z utrzymaniem pierwotnego charakteru elewacji (detalu architektonicznego, kolorystyki elewacji, kształtu i proporcji okien, kształtu i pokrycia dachu); stolarka okienna winna zachować oryginalną kolorystykę, kształty (również łuk i nadproża), wymiary i podziały, które winny być wiernym odwzorowaniem oryginalnej stolarki okiennej; nie jest dopuszczone stosowanie szprosów międzyszybowych, a zastosowane podziały winny mieć charakter konstrukcyjny lub powinny być naklejone w formie listew na tafle szkła z zewnątrz; minimalna szerokość listew podziałowych – 6 cm, grubość – 2 cm; dopuszcza się stolarkę PCV pod warunkiem spełnienia wszystkich powyższych wymogów konserwatorskich,
 - 3) zachowanie elementów wyposażenia klatek schodowych takich jak: stolarka otworowa, balustrady itp.,
 - 4) zakaz przekształceń zabytkowych obiektów oraz ich bezpośredniego otoczenia w sposób mogący obniżyć ich wartość historyczną i architektoniczną, dotyczy to w szczególności:
 - a) lokalizacji wielkoformatowych reklam (o powierzchni większej niż 2 m²) na obiektach lub w miejscach przesłaniających zabytkową zabudowę,
 - b) lokalizacji anten satelitarnych, okablowania technicznego, urządzeń klimatyzacyjnych oraz innych urządzeń technicznych na elewacjach

⁵¹² Aneks zawiera wyciąg ustaleń dotyczących ochrony konserwatorskiej na terenie planowanego parku kulturowego.

frontowych budynków,

- c) lokalizacji obiektów stanowiących nowe dominanty architektoniczne na obszarze strefy,
- 5) zakaz stosowania panelowych materiałów wykończeniowych z tworzyw sztucznych np.: *siding* na elewacjach budynków oraz innych materiałów nie nawiązujących do pierwotnego wykończenia elewacji, bądź w przypadku realizacji nowej zabudowy do tradycyjnych materiałów stosowanych w obiektach o wartościach kulturowych w obrębie strefy,
- 6) kształtowanie obiektów małej architektury, ogrodzeń w sposób ujednolicony z zastosowaniem materiałów nawiązujących do tradycyjnych rozwiązań materiałowych w obrębie strefy; obowiązuje zakaz stosowania betonowych prefabrykowanych ogrodzeń,
- 7) zachowanie zieleni komponowanej z zespołami zabytkowymi,
- 8) wszelkie prace dotyczące obiektów znajdujących się w strefie ochrony konserwatorskiej wymagają uzgodnienia z właściwym konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami szczególnymi w tym zakresie.

§ 53

1. Ustala się strefę „B” pośredniej ochrony konserwatorskiej oznaczoną graficznie na rysunku planu obejmującą następujące zabytki bądź zespoły zabytków architektury świeckiej i sakralnej:
 - 11 – zespół zabudowy mieszkalnej przy ulicach: Piastowskiej, Sprusa, Jana Dobrego ks. Opolskiego, Jana Gierałtowskiego w Rudzie wraz z kościołem pw. św. Piusa X i z plebanią przy ul. Orzegowskiej 1 w Rudzie oraz z Parkiem im. A. Koziola
 - 12 – centrum dzielnicy Ruda,
 - 13 – zespół zabudowy kolonii robotniczej przy ul. Szczęść Boże w Rudzie,
 - 14 – zespół zabudowy kolonii przy ulicach: Skłodowskiej, J. Ligonia, Miarki w Rudzie,
 - 16 – zespół osiedla robotniczego przy ulicach: Żeromskiego, Gierałtowskiego, Kędzierzyńską oraz Ogrodową,
2. Zabytki, bądź zespoły zabytków przemysłu i techniki wchodzące w skład strefy „B” ochrony konserwatorskiej oznaczone graficznie na rysunku planu obejmują:
 - 7 – dawna fabryka margaryny przy ul. Piastowskiej,
 - 10 – zespół stacyjny Ruda Ruda
4. W obrębie strefy „B” ochrony konserwatorskiej obowiązują następujące ustalenia:
 - 1) Rygor utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania zabytkowej zabudowy wraz z zachowaniem pierwotnego charakteru elewacji oraz spełnieniem innych wymogów określonych w § 52 ust. 3.
 - 2) Dla obiektów fortyfikacyjnych leżących w historycznym pasie umocnień „Obszaru Warownego Śląsk” oraz obiektów fortyfikacyjnych Pozycji Górnośląskiej Oberschlessien Stellung obowiązuje ochrona istniejących obiektów bez możliwości ich adaptacji na inną funkcję wraz z zachowaniem otwartego przedpola (zakaz zabudowy, zadrzewienia z dopuszczeniem zachowania istniejących zadrzewień) – minimum 5 m celem ich ekspozycji.

- 3) Zmiana zagospodarowanie centrum Nowego Bytomia w rejonie przedpola budynku wielorodzinnego (budynek nr 38) – zgodnie z wytycznymi określonymi w § 60 ust. 3,
- 4) Zachowanie zieleni komponowanej z zespołami zabytkowymi,
- 5) Wszelkie prace dotyczące obiektów znajdujących się w strefie ochrony konserwatorskiej wymagają uzgodnienia z właściwym konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami szczególnymi w tym zakresie.

§ 55

1. Ustala się strefę „K” – ochrony krajobrazu oznaczoną graficznie na rysunku planu obejmującą:
 - 1 – cmentarz przy ul. Porębskiej w Rudzie,
 - 16 – park im. A. Koziola przy ul. Piastowskiej w Rudzie.
2. Dla terenów cmentarzy objętych strefą „K” ochrony krajobrazu obowiązuje:
 - 1) zachowanie i ochrona cmentarzy wraz z historycznym ukształtowaniem planu alei,
 - 2) ochrona i rewaloryzacja zabytkowych nagrobków oraz innych obiektów architektury sakralnej,
 - 3) pielęgnacja i ochrona starodrzewia,
 - 4) z wyłączeniem nowych pochówków wszelkie prace odnoszące się do układu kompozycyjnego, konserwacji zabytkowych nagrobków i zabiegów pielęgnacyjnych przy zieleni wymagają uzgodnienia z właściwym konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami szczególnymi w tym zakresie.
3. Dla terenów parków objętych strefą „K” ochrony krajobrazu obowiązuje:
 - 1) zachowanie i pielęgnacja starodrzewia,
 - 2) uporządkowanie i zagospodarowanie parków poprzez ujednolicenie form architektury,
 - 3) uczytelnienie planu parków z uwzględnieniem dostępnych źródeł historycznych,

- 4) wszelkie prace odnoszące się do układu kompozycyjnego i pielęgnacji zieleni wymagają uzgodnienia z właściwym konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami szczególnymi w tym zakresie.

§ 57

1. Na obszarze Miasta Ruda Śląska istnieje szereg obiektów oraz terenów wpisanych do rejestru zabytków w skład których wchodzi:
 - 8 – zespół zabudowań dawnego szybu „Franciszek” KWK „Wawel” przy ul. M. Konopnickiej w dzielnicy Ruda – nr rej. 1324/84; wpis obejmuje budynek portierni, maszynowni, nadszybia, dział łaźni górniczej, halę sportową, cechownię, kotłownię, budynek straży pożarnej, administracji, rozdzielni, stacji ratownictwa górniczego, stajni (warsztaty mechaniczne), dział warsztatów (garaże), dział stolarni (magazyny), warsztatów elektrycznych wraz z wieżą nadszybia. Granice ochrony rozciągają się na wszystkie w/w budowle wraz z otoczeniem w określonych granicach,
 - 13 – zespół osiedla robotniczego w obrębie ulic: Wolności, Kościelnej, S. Staszica, H. Wieniawskiego i A. Mickiewicza w dzielnicy Ruda – nr rej. 1518/93; wpis obejmuje rozplanowanie osiedla (układ ulic i zabudowy), zabudowę przy ul. H. Wieniawskiego 1, 2, 3, ul. Wolności 33,35,37,39, ul. S. Staszica 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15 (wraz z towarzyszącą jej zabudową gospodarczą; zabudowę przy ul. Kościelnej 2, 4, 6, 8, (wraz z towarzyszącą jej zabudową gospodarczą); zespół kościelny: kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Różańcowej, plebania, ogród; budynki użyteczności publicznej: gmach L.O. przy ul. A. Mickiewicza 15, muzeum i komisariat policji przy ul. Wolności 26; zieleń osiedlową – zadrzewienie ulic S. Staszica i Kościelnej, najbliższe otoczenie w/w obiektów wg oznaczonych granic,
 - 17 – kościół parafialny pw. Matki Boskiej Różańcowej przy ul. Kościelnej 12 – nr rej. A/7/99,
 - 18 – kościół parafialny pw. św. Józefa przy ul. Piastowskiej 16 – nr rej. A/8/99,
2. Wszelkie roboty budowlane wykonywane w obrębie zabytków, o których mowa w ust. 1 oraz w ich bezpośrednim otoczeniu wymagają uwzględnienia ustaleń zawartych w § 52, ust.3.

§ 58

1. Ustala się ochronę obiektów sakralnych małej architektury w skład których wchodzi kapliczki, krzyże i figury przydrożne oznaczone graficznie na rysunku planu.
2. Obiekty sakralne, o których mowa w ust. 1:
 - j) Ruda:
 - kamienny krzyż pasyjny z zespołem figur Matki Boskiej, św. Marii Magdaleny przy skrzyżowaniu ul. Piastowskiej i Ballestremów z 1910 roku,
 - krzyż drewniany z figurą Chrystusa przy ul. Piastowskiej 7,
 - krzyż murowany z wizerunkiem Chrystusa przy ul. Wolności 5 z 1937 roku,
 - krzyż pasyjny kamienny z figurami Chrystusa, Matki Boskiej i św. Jana przy skrzyżowaniu ul. Wolności i Kościelnej z 1893 roku,
 - drewniany krzyż Męki Pańskiej przy ul. W. Bujoczka z 1848 roku,
 - krzyż drewniany z wizerunkiem Chrystusa wyciętym z blachy przy ul. Wolności – POD „Nowa Jutrzenka” z 1. ćw. XX wieku,

- krzyż drewniany z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego przy ul. Szczęść Boże z 1901 roku,
 - kamienna grotka Matki Boskiej z Lourdes przy ul. J. Achtełika z lat 30. XX wieku,
 - krzyż Męki Pańskiej przy ul. 1 Maja 324,
 - kaplica kubaturowa przy ul. Potokowej 3 z końca XIX wieku,
 - figura św. Jana Nepomucena przy kościele pw. św. Józefa przy ul. Piastowskiej z XIX wieku,
 - krzyż przy kościele pw. św. Józefa przy ul. Piastowskiej z 1908 roku,
 - krzyż Męki Pańskiej na cmentarzu przy ul. Porębskiej z lat 90. XIX wieku,
 - krzyż przy ul. W. Bujoczka,
 - krzyż przy skrzyżowaniu ul. Piastowskiej i R. Sprusa.
3. Obowiązuje zachowanie obiektów wymienionych w ust. 2 wraz z utrzymaniem istniejącej formy oraz detalu architektonicznego.
 4. Wszelkie prace wykonywane w obrębie obiektów wymienionych w ust. 2 wymagają uzgodnienia z właściwym konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami szczególnymi w tym zakresie.

§ 59

1. Ustala się ochronę obiektów architektury świeckiej i sakralnej nie uwzględnionych w § 52–58 oznaczonych graficznie na rysunku planu do których należą:
 - budynek mieszkalny przy ul. Bankowej 20,
 - budynek mieszkalny przy ul. Bankowej 30,
 - budynek mieszkalny przy ul. Bankowej 32,
 - szkoła przy ul. Bujoczka 2,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Bujoczka 12,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Bujoczka 13,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Bujoczka 17,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Bujoczka 22,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Bujoczka 24,
 - budynek mieszkalno-usługowy przy ul. W. Janasa 4,
 - budynek mieszkalno-usługowy przy ul. W. Janasa 7,
 - budynek mieszkalno-usługowy przy ul. W. Janasa 8,
 - budynek mieszkalno-usługowy przy ul. W. Janasa 9,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 10,
 - budynek mieszkalno-usługowy przy ul. W. Janasa 12,
 - budynek mieszkalno-usługowy wraz z budynkami gospodarczymi przy ul. W. Janasa 13,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 15,
 - budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 16,

- budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 17,
- budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 18,
- budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 20,
- budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 21,
- budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 22,
- budynek mieszkalny przy ul. W. Janasa 26,
- Dom Kultury przy ul. W. Janasa 28,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 5,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 7,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 9,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 11,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 15,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 17,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 19,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 23,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 25,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 29,
- budynek mieszkalny wraz z budynkiem gospodarczym przy ul. Macieja 1,
- budynek mieszkalny przy ul. Macieja 4,
- budynek mieszkalny przy ul. Macieja 6,
- budynek mieszkalny przy ul. A. Mickiewicza 13,
- budynek mieszkalny przy ul. Orzegowskiej 32,
- kolonia robotnicza przy ul. Orzegowskiej 36,
- kolonia robotnicza przy ul. Orzegowskiej 38,
- kolonia robotnicza przy ul. Orzegowskiej 40,
- kolonia robotnicza przy ul. Orzegowskiej 42,
- kolonia robotnicza przy ul. Orzegowskiej 44,
- budynek mieszkalny przy ul. Orzegowskiej 54,
- budynek mieszkalny przy ul. Orzegowskiej 56-58,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 26,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 28,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 30,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 32,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 34,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 38a,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 40,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 42,

- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 45,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 46,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 47,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 48,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 49/51,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 52,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 52a,
- budynek mieszkalny przy ul. Piastowskiej 53,
- budynek przy ul. Piastowskiej 54,
- budynek mieszkalny przy ul. Powstańców 6,
- budynek mieszkalny wraz z budynkiem gospodarczym przy ul. Starowiejskiej 4,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 8,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 9,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 10,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 13,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 16,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 17,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 25,
- budynek mieszkalny przy ul. Starowiejskiej 31/33,
- budynek mieszkalny przy ul. Szyb Bartosza 1,
- budynek mieszkalny przy ul. Szyb Bartosza 2,
- budynek mieszkalny przy ul. H. Wieniawskiego 4,
- budynek mieszkalny przy ul. H. Wieniawskiego 6,
- budynek mieszkalny przy ul. H. Wieniawskiego 8,
- budynek mieszkalny przy ul. H. Wieniawskiego 10,
- budynek mieszkalny przy ul. Władysława Żeleńskiego 10,

2. Dla obiektów wymienionych w ust. 1 obowiązują następujące ustalenia:

- 1) Zachowanie obiektów wraz z utrzymaniem pierwotnego charakteru elewacji (detalu architektonicznego, kolorystyki elewacji, kształtu i proporcji obiektu, kształtu i pokrycia dachu),
- 2) Zakaz przekształceń zabytkowych obiektów oraz ich bezpośredniego otoczenia w sposób mogący obniżyć ich wartość historyczną i architektoniczną, dotyczy to w szczególności:
 - a) Lokalizacji wielkoformatowych reklam (o powierzchni większej niż 2 m²) na obiektach lub w miejscach przesłaniających zabytkową zabudowę,
 - b) Lokalizacji anten satelitarnych, okablowania technicznego, urządzeń klimatyzacyjnych oraz innych urządzeń technicznych na elewacjach frontowych budynków.

3. Wszelkie prace wykonywane w obrębie obiektów wymienionych w ust. 1 wymagają uzgodnienia z właściwym konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami szczególnymi w tym zakresie.

10.3. Wytyczne konserwatorskie wynikające z Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla obiektów na terenie planowanego parku kulturowego

Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022⁵¹³

Opracowanie i nadzór: Urząd Miasta Ruda Śląska, Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków: mgr Marta Lip-Kornatka, dr inż. arch. Łukasz Urbańczyk, Ruda Śląska 2018

Kościół pw. Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie (rozdział 3.2.1.3)

Wytyczne konserwatorskie:

- nakaz zachowania obiektu wraz zabudową towarzyszącą i uzupełniającą (plebania, ogrodzenie);
- nakaz czyszczenia fragmentów elewacji wykonanych z cegły, według indywidualnych projektów i programów prac konserwatorskich;
- nakaz zachowania detalu architektonicznego oraz elementów kamiennych występujących na elewacji oraz ich renowacji zgodnie ze sztuką i zasadami konserwatorskimi;
- nakaz zachowania i renowacji otynkowanych fragmentów elewacji; dopuszcza się wymianę tynków na tradycyjne, historyczne;
- nakaz utrzymania pokrycia i form dachu;
- nakaz zachowania i renowacji oryginalnej, historycznej stolarki drzwiowej;
- nakaz zachowania i renowacji oryginalnej, historycznej stolarki okiennej wraz z utrzymaniem jej kolorystyki, kształtu, wymiarów i podziałów;
- zakaz wykonywania ocieplenia zewnętrznego obiektów;
- zakaz lokalizowania anten i okablowania technicznego na elewacjach budynków;
- zakaz przebudowy i rozbudowy obiektów.

Postulowane remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie:

- usunięcie nalotów i zabrudzeń z elewacji kościoła oraz jej ponowne zhydrofobizowanie;
- usunięcie pęknięć w rejonie chóru;
- wykonanie malowania wnętrza kościoła.

Sanktuarium pw. św. Józefa w Rudzie (rozdział 3.2.1.4)

Wytyczne konserwatorskie:

- nakaz zachowania obiektu wraz zabudową towarzyszącą i uzupełniającą (plebania, ogrodzenie);

⁵¹³ Aneks zawiera wyciąg wytycznych konserwatorskich dotyczących zabytków na terenie planowanego parku kulturowego, za: http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/U85/2018/216/7784.pdf#zoom=90 [dostęp: 10.04.2019].

- nakaz czyszczenia fragmentów elewacji wykonanych z cegły, według indywidualnych projektów i programów prac konserwatorskich;
- nakaz zachowania detalu architektonicznego oraz elementów kamiennych występujących na elewacji oraz ich renowacji zgodnie ze sztuką i zasadami konserwatorskimi;
- nakaz zachowania i renowacji otynkowanych fragmentów elewacji; dopuszcza się wymianę tynków na tradycyjne, historyczne;
- nakaz utrzymania pokrycia i form dachu;
- nakaz zachowania i renowacji oryginalnej, historycznej stolarki drzwiowej;
- nakaz zachowania i renowacji oryginalnej, historycznej stolarki okiennej wraz z utrzymaniem jej kolorystyki, kształtu, wymiarów i podziałów;
- zakaz wykonywania ocieplenia zewnętrznego obiektów;
- zakaz lokalizowania anten i okablowania technicznego na elewacjach obiektów;
- zakaz przebudowy i rozbudowy obiektów.

Postulowane remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie:

- malowanie wnętrza kościoła wraz z renowacją stropów.

Krzyże przydrożne (rozdział 3.2.3)

- kamienny krzyż pasyjny z zespołem figur Matki Boskiej, św. Marii Magdaleny przy skrzyżowaniu ul. Piastowskiej i Ballestremów z 1910 roku;
- krzyż drewniany z figurą Chrystusa przy ul. Piastowskiej 7;
- krzyż murowany z wizerunkiem Chrystusa przy ul. Wolności 5 z 1937 roku;
- krzyż pasyjny kamienny z figurami Chrystusa, Matki Boskiej i św. Jana przy skrzyżowaniu ul. Wolności i Kościelnej z 1893 roku;
- drewniany krzyż Męki Pańskiej przy ul. W. Bujoczka z 1848 roku;
- krzyż drewniany z wizerunkiem Chrystusa wyciętym z blachy przy ul. Wolności – POD „Nowa Jutrzenka” z 1. ćw. XX wieku;
- krzyż drewniany z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego przy ul. Szczęść Boże z 1901 roku;
- kamienna grotta Matki Boskiej z Lourdes przy ul. J. Ahtelika z lat 30. XX wieku;
- kaplica kubaturowa przy ul. Potokowej 3 z końca XIX wieku;
- figura św. Jana Nepomucena przy sanktuarium św. Józefa przy ul. Piastowskiej z XIX wieku;
- krzyż przy kościele pw. św. Józefa przy ul. Piastowskiej z 1908 roku;
- krzyż Męki Pańskiej na cmentarzu przy ul. Porębskiej z lat 90. XIX wieku;
- krzyż przy ul. W. Bujoczka;
- krzyż przy skrzyżowaniu ul. Piastowskiej i R. Sprusa.

Wytyczne architektoniczne:

- nakaz zachowania obiektów wraz z utrzymaniem ich istniejącej formy;

- nakaz wykonywania renowacji obiektów według indywidualnych projektów i programów konserwatorskich;
- nakaz zachowania detalu architektonicznego, elementów kamiennych i drewnianych obiektów;
- nakaz przywracania obiektom oryginalnej kolorystyki;
- nakaz czyszczenia elewacji i fragmentów postumentów wykonanych z cegły;
- zakaz malowania obiektów farbami emulsyjnymi i innymi farbami niespecjalistycznymi.

Postulowane remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie:

- sukcesywne remonty obiektów;
- badania prowadzące do ustalenia oryginalnej kolorystyki dla poszczególnych obiektów;
- prowadzenie polityki przestrzennej, która pozwoli na odpowiednie wyeksponowanie obiektów.

Kolonia robotnicza zlokalizowana przy ul. Kościelnej i ul. S. Staszica – ulica S. Staszica 1-15, ul. Wolności 33-39, ul. Kościelna 2-8 i ul. H. Wieniawskiego 1 (rozdział 3.3.1.3)

Wytyczne architektoniczne:

- nakaz zachowania obiektów;
- nakaz czyszczenia elewacji wykonanych z cegły, według indywidualnych projektów i programów prac konserwatorskich;
- nakaz zachowania detalu architektonicznego, elementów kamiennych występujących na elewacji oraz ich renowacji zgodnie ze sztuką i zasadami konserwatorskimi;
- nakaz utrzymania pokrycia i form dachu (dachówka ceramiczna karpiówka);
- nakaz zachowania i renowacji oryginalnej, historycznej stolarki drzwiowej;
- nakaz utrzymania oryginalnej kolorystyki, kształtu, wymiarów i podziałów stolarki okiennej. Wymianę stolarki okiennej dopuszcza się pod warunkiem zastosowania stolarki będącej wiernym odwzorowaniem oryginalnej stolarki okiennej. Nie jest dopuszczone stosowanie szprosów międzyszybowych, a zastosowane podziały powinny mieć charakter konstrukcyjny lub powinny być naklejone w formie listew na tafle szkła z zewnątrz; minimalna szerokość listew podziałowych – 6 cm, grubość – 2 cm. Stolarkę PCV dopuszcza się pod warunkiem spełnienia wszystkich powyższych wymogów;
- zakaz montażu żaluzji zewnętrznych na elewacjach;
- zakaz wykonywania ocieplenia zewnętrznego obiektów;
- zakaz lokalizowania anten i okablowania technicznego na elewacjach frontowych obiektów;
- zakaz przebudowy i rozbudowy obiektów.

Postulowane remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie:

- zabezpieczenie i remont przejazdu bramnego zlokalizowanego w przewiązce łączącej budynki o adresie Kościelna 8 i S. Staszica 10;
- renowacja elewacji budynków zlokalizowanych w ramach kolonii;
- wymiana i dostosowanie kolorystyczne stolarki okiennej na terenie całego osiedla;
- uporządkowanie małej architektury usytuowanej na dziedzińcach wewnętrznych;
- wykonanie remontów klatek schodowych;
- uporządkowanie instalacji;
- wykonanie izolacji poziomej i pionowej wraz z odwodnieniem terenu;
- wykonanie remontów dachów;
- demontaż zewnętrznych żaluzji okiennych.

Kamienica mieszkalna przy ul. Piastowskiej 7 (rozdział 3.3.3.8)
Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 1 przy ul. A. Mickiewicza 15 (rozdział 3.4.1.2)
Muzeum Miejskie przy ul. Wolności 26 (rozdział 3.4.1.3)
Budynek RAR Inwestor przy ul. Wolności 6 (rozdział 3.4.1.4)
Willa przy ul. A. Mickiewicza 2 (rozdział 3.4.2.7)
Restauracja Adria przy ul. Wolności 1 (rozdział 3.4.2.9)
Budynek Poczty Polskiej przy ul. Wolności 8 (rozdział 3.4.2.10)

Wytyczne ogólne

Nakazy:

- zachowania obiektów objętych ochroną konserwatorską;
- zachowania pierwotnego charakteru zabytkowej zabudowy wraz z utrzymaniem jej gabarytów;
- zachowania, oczyszczenia i doprowadzenia do stanu pierwotnego elewacji wykonanych z cegły, posiadających elementy wykonane z cegły lub detale opracowane w cegle, według indywidualnych projektów i programów prac konserwatorskich;
- zachowania i oczyszczenia zgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej kamiennych fragmentów elewacji;
- zachowania i renowacji elewacji otynkowanych według indywidualnych projektów kolorystyki; dopuszcza się zmianę kolorystyki budynków pod warunkiem jej harmonijnego dostosowania do kolorystyki zabudowy otaczającej oraz nawiązania do historycznej kolorystyki obiektu i naturalnych kolorów tynku. Dopuszcza się stosowanie tynku w odcieniach wskazanych w paletcie kolorystycznej dla miasta Ruda Śląska;
- utrzymania oryginalnej kolorystyki, kształtu (w tym łukowych nadproży okiennych w oknach, w których występowały), wymiarów i podziałów stolarki okiennej wraz z utrzymaniem historycznego układu okien. Wymianę stolarki okiennej dopuszcza się pod warunkiem zastosowania stolarki będącej wiernym odwzorowaniem oryginalnej stolarki okiennej. Nie jest dopuszczone stosowanie szprosów międzyszybowych, a zastosowane podziały powinny mieć charakter konstrukcyjny lub powinny być naklejone w formie listew na tafle szkła z zewnątrz; minimalna szerokość listew podziałowych – 6 cm, grubość – 2 cm. Stolarkę PCV dopuszcza się pod warunkiem spełnienia wszystkich powyższych wymogów;
- zachowania gabarytów, formy, rodzaju i koloru pokrycia dachów; dopuszcza się tymczasową możliwość zastosowania blachodachówki w miejscu dachówki ceramicznej, pod warunkiem jej wizualnego dostosowania do parametrów dachówki oryginalnej, z wykluczeniem budynków wpisanych do rejestru zabytków;
- zachowania i renowacji oryginalnej, historycznej stolarki i ślusarki drzwiowej; dopuszcza się wymianę stolarki lub ślusarki drzwiowej na nową w przypadku drzwi pozbawionych detalu dekoracyjnego i posiadających prostą formę architektoniczną;
- malowania elementów metalowych na elewacjach (ściagi, ozdoby, balustrady) na kolor czarny matowy;
- stosowania od strony przestrzeni publicznej ażurowych ogrodzeń działek.

Zakazy:

- wykonywania ocieplenia zewnętrznego obiektów posiadających elewacje opracowane w cegle lub wyróżniające się bogatym wystrojem architektonicznym oraz posiadających elewacje, których ocieplenie doprowadzi do zatarcia się historycznego charakteru tych obiektów, znacząco zaburzy ich proporcje lub tektonikę; dopuszcza się wykonywanie

ocieplenia elewacji bocznych i/lub tylnej budynków posiadających elewacje ceglane jedynie w przypadku jeśli pozbawione są one detali architektonicznych, odległość przeznaczona do ocieplenia elewacji od sąsiadującego budynku jest na tyle niewielka, że elewacja ta jest niewidoczna lub słabo widoczna od strony przestrzeni publicznej i nie posiadają stolarki otworowej; dopuszcza się również wykonywanie ocieplenia zewnętrznego obiektów posiadających elewacje otynkowane i pozbawione detalu architektonicznego;

- realizacji betonowych prefabrykowanych ogrodzeń działek zlokalizowanych na terenach stref ochrony konserwatorskiej, obejmujących nieruchomości zabudowane obiektami objętymi ochroną konserwatorską lub znajdujące się w ich najbliższym sąsiedztwie;
- stosowania panelowych materiałów termoizolacyjnych z tworzyw sztucznych np. „siding” na elewacjach budynków objętych ochroną konserwatorską, znajdujących się na terenie stref ochrony konserwatorskiej lub sąsiadujących z takimi budynkami;
- zakaz budowy, rozbudowy i nadbudowy oficyn i innych obiektów usytuowanych w drugiej linii zabudowy na wysokość wyższą niż kalenica budynku frontowego na danej posesji, z dopuszczeniem zmian wynikających z uwarunkowań historycznych;
- zakaz lokalizacji na elewacjach kominów, rur oraz wszelkich innych konstrukcji wystających poza lico elewacji wraz z zakazem wyprowadzania spalin poprzez instalacje zlokalizowane na elewacjach.

Parki (rozdział 3.7.1)

Teren dawnego dworu rudzkiego – rejon ul. W. Bujoczka;

Park im. A. Koziola – rejon ulic Piastowskiej, Ballestremów i M. Konopnickiej.

Wytyczne konserwatorskie:

- nakaz zachowania układu kompozycyjnego wraz z siatką alejek;
- nakaz zachowania starodrzewu;
- nakaz uzupełniania zieleni gatunkami szlachetnymi, nawiązującymi do historycznych nasadzeń;
- nakaz stosowania jednorodnego systemu elementów małej architektury, tj. lamp oświetleniowych, koszy na śmieci oraz ławeczek, wykorzystującego elementy kute lub metalowe w kolorze czarnym matowym oraz nawiązującego do form historycznych;
- dopuszcza się wykonanie odwodnienia alejek spacerowych rowami melioracyjnymi, za pośrednictwem kanalizacji lub za pomocą rynien odwadniających;
- nakaz zachowania charakteru i funkcji założeń;
- dopuszcza się rozbudowę założeń parkowych;
- dla Parku im. A. Koziola – nakaz zachowania budynku dawnej kręgielni wraz z dopuszczeniem jego remontu i renowacji w oparciu o historyczne plany i przywrócenia mu pierwotnej funkcji lub lokalizacji w obiekcie innej funkcji użytkowej (np. kawiarnia, restauracja).

Postulowane remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie:

- sukcesywna rewitalizacja założeń parkowych;
- wprowadzenie do przestrzeni parków systemu jednorodnych elementów małej architektury (ławki, oświetlenie, kosze);
- sukcesywne uzupełnianie zieleni;

- realizacja w ramach założeń parkowych obiektów o funkcji użytkowej (kawiarenek, restauracji, lodziarni).

Cmentarz przy ul. Porębskiej (rozdział 3.7.2)

Wytyczne konserwatorskie:

- nakaz zachowania układu kompozycyjnego wraz z siatką alejek i podziałem na pola/kwartały;
- nakaz zachowania dominant architektonicznych w postaci historycznych krzyży, grup rzeźbiarskich, mauzoleów i kaplic cmentarnych;
- nakaz zachowania historycznych nagrobków pochodzących sprzed 1950 roku oraz posiadających urozmaiconą formę architektoniczną (wyposażonych w rzeźby lub grupy rzeźbiarskie, posiadających ozdobne płyty nagrobne, krzyże o dekoracyjnej formie lub niecodziennie opracowaną bryłę);
- nakaz zachowania historycznych ogrodzeń, bram i murków;
- nakaz zachowania wszystkich obiektów upamiętniających wydarzenia i postaci historyczne.
- Postulowane remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie:
- inwentaryzacja najciekawszych obiektów i nagrobków zlokalizowanych na terenie cmentarzy;
- sukcesywna rewitalizacja założeń poprzez prace remontowe przy najciekawszych i najbardziej dekoracyjnych obiektach i nagrobkach zlokalizowanych na terenie cmentarzy.

Szyb „Franciszek” (rozdział 3.8.7)

Wytyczne architektoniczne:

- nakaz zachowania budynku straży pożarnej, maszynowni, nadszybia oraz wieży wyciągowej;
- nakaz czyszczenia elewacji wykonanych z cegły, według indywidualnych projektów i programów prac konserwatorskich;
- nakaz zachowania bryły zewnętrznej budynku straży pożarnej;
- nakaz zachowania i renowacji oryginalnej stolarki budynku straży pożarnej;
- nakaz zachowania detalu architektonicznego;
- zakaz wykonywania ocieplenia zewnętrznego obiektów.
- Postulowane remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie:
- wykonanie zabezpieczenia zachowanych obiektów, wchodzących w skład zabudowań szybu „Franciszek”, a w dalszym etapie wykonanie ich kompleksowego remontu;
- rewitalizacja terenu wokół zachowanych obiektów;
- zagospodarowanie obiektów i nadanie im funkcji użytkowej;

- oczyszczenie terenu z odpadów, przyzmi materiałów budowlanych;
- remont, konserwacja i zabezpieczenie elementów wieży.

Przestrzeń publiczna

Wytyczne konserwatorskie

dotyczące sytuowania nośników reklamowych i nośników informacji wizualnej na obiektach objętych ochroną konserwatorską lub zlokalizowanych na terenie stref ochrony konserwatorskiej lub krajobrazowej (rozdział 3.9.1):

- zakaz umieszczania na elewacjach bocznych obiektów nośników reklamowych o powierzchni przekraczającej 2 m² – reklamy mogą być sytuowane tylko w jednej linii (poziomej lub pionowej) – w przypadku ilości reklam większej niż 1, reklamy powinny być jednakowych rozmiarów oraz zostać symetrycznie rozmieszczone;
- zakaz umieszczania na elewacjach frontowych budynków nośników informacji wizualnej innych niż szyldy i semafony, z zastrzeżeniem, że nośniki należy sytuować w pasie parteru. Szyldy reklamowe w ramach elewacji powinny tworzyć jedną linię oraz odpowiadać sobie szerokością. W przypadku nośników prostopadłych, tzw. wysięgników dopuszcza się maksymalną odległość 80 cm od elewacji do krańca wysięgnika z szyldem oraz 60 cm wysokości;
- w przypadku usytuowania w danym obiekcie dużej ilości placówek dopuszcza się montaż wizytówek poszczególnych podmiotów obok głównych drzwi wejściowych do obiektu lub obok przejazdu bramnego. Wszystkie wizytówki powinny być identycznych rozmiarów oraz wykonane z takiego samego materiału, oraz umieszczone w sposób logiczny, zwarty i symetryczny na elewacji;
- zakaz sytuowania nośników reklamowych, informacyjnych, semaforów oraz szyldów w miejscach, w których przesłaniałyby dekoracyjne elementy elewacji lub detal architektoniczny;
- zakaz zaklejania witryn, okien oraz wszelkich innych przeszklonych elementów i powierzchni na elewacjach obiektów;
- zakaz umieszczania nośników informacji wizualnej na wysięgnikach o wysokości mniejszej niż 2,5 m nad poziomem istniejącego terenu;
- zakaz umieszczania nośników informacji wizualnej powyżej linii parteru (gzymsu rozdzielającego parter od pierwszego piętra) w tym w oknach na całej elewacji budynku oraz na dachach i kalenicach;
- zakaz umieszczania szyldów i nośników przekazujących informacje o danym podmiocie i prowadzonej przez niego działalności na obiektach innych niż obiekt, w którym ta działalność jest prowadzona;
- zakaz umieszczania nośników informacji wizualnej na wolnostojących słupkach, dopuszcza się lokalizację reklam na istniejących słupach oświetleniowych i trakcyjnych, jednak o powierzchni nie większej niż 1 m².

Kolorystyka (rozdział 3.9.2)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami zaleca stosowanie opracowanej przez Biuro Miejskiego Konserwatora palety kolorystycznej dla miasta Ruda Śląska, w ramach której ujęto barwy stonowane i naturalne, dobrze wpisujące się w przestrzenie urbanistyczne. (w rozdziale wyszczególniona paleta barw określonych w systemie RGB).

11. Spis archiwaliów (t. II)

Kartografia

- I a Wieś Ruda, własność barona von Stechow, 1788/1789. Wyk. [Runschke]
- I b Podział gruntów we wsi Ruda, 1820 r. Wyk. T.E. Körner
- I c Wieś Ruda i inne osady, widoczna kopalnia „Brandenburg” (Bradenburg Grube), fragment rzeki Bytomki z sześcioma młynami oraz dwa potoki, 1802/1803. Wyk. mierniczy górniczy Rensch
- I d Wieś Ruda w 1812 r. Rys. M. Lassek. Wytyczył: mierniczy górniczy Heinzmann
- I e Widok na zabudowania dominium w Rudzie (nazwa Schloß Ruda), wieś Ruda, widok Kanału Rudzkiego. Wyk. Merker, 1820 r. Skopiował Brüchner w 1821 r.
- I f Nazwy szybów w rejonie wsi Ruda, „Oscar-Grube”, W. Güttler, 1827 r.
- I g Pola górnicze w rejonie Rudy, 1837–1844
- I h Folwark Ruda wraz z kopalnią „Hipolith” i „Oscar”. Zabudowania wsi Ruda – wieś typu niwowo-łanowego z placem wiejskim pośrodku oraz widoczną doliną potoku, 1840
- I i Zabudowania wsi Ruda, 1853 r. Wyk. W. Güttler
- I j Wieś Ruda, Orzegów, folwark Ruda i Poremba. Widoczne zabudowania huty cynku „Carl”, fragment rzeki Bytomki, starego dworca, 1876 r. Wyk. W. Güttler

Dokumentacja budowlana

- II Willa dla urzędników nadleśnictwa (Försterbeamtenwohnhaus, Oberförsterwohnhaus – Dom nadleśnictwa, Oberförster-Villa) z budynkiem gospodarczym, 1909 r., proj. Hans Poellnitz, ul. Bankowa 11
- III Dom mieszkalny dla urzędników (Beamten-Wohnhaus), willa dyrektora kopalni „Brandenburg”, później siedziba prokuratury, obecnie komisariat policji; 1912 r., proj. Hans von Poellnitz; ul. A. Mickiewicza 2
- IV Willa dla zarządu Rudy (Herrschaft Ruda), willa Pielera, 1903 r., proj. Gustaw Koschel; ul. Powstańców 16. Elewacje od dzisiejszych ulic A. Mickiewicza oraz Powstańców
- V Pierwotnie pięcioklasowa szkoła katolicka (Katholische fünfklassige Schule in Ruda). Szkoła Fiskalna w Rudzie (Fiskalische Schule in Ruda), 1887 r.; ul. W. Bujoczka 12
- VI Szkoła (pierwotnie Schule VIII), 1906 r.; ul. W. Bujoczka 2
- VII Budynek Szkoły Gospodarstwa i Doksztalcania Zawodowego z salą gimnastyczną (Haushaltungs- und Fortbildungs-Schule mit Turnhalle in Ruda), 1910 r. Budynki są częścią zespołu kolonii robotniczej w rejonie ulic: Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Kaiserstrasse), i A. Mickiewicza (Redenstrasse); ul. Wolności 26
- VIII Kościół pw. Matki Bożej Różańcowej wraz z dawnym budynkiem klasztornym oo. Jezuitów. Projekt wejścia do krypty, 1910 r.

- IX Niezrealizowany projekt dobudowy wieży kościelnej przy kościele pw. Matki Bożej Różańcowej w Rudzie, 1932 r.; ul. Kościelna 12
- X Projekt cmentarza i kaplicy cmentarnej w Rudzie, 1903 r. Proj. Gustaw Koschel; ul. Porębska
- XI Projekt kaplicy grobowej Pielerów (Grufkapelle) na cmentarzu w Rudzie, 1911 r.; ul. Porębska
- XI a Projekt kaplicy grobowej Pielerów (Grufkapelle) na cmentarzu w Rudzie, 1911 r.; ul. Porębska
- XII Projekt plebani (1905 – projekt, 1910 – zakończenie budowy). Proj. Gustaw Koschel; ul. Piastowska 16
- XIII Budynek mieszkalny, 1906 r.; ul. Piastowska 19. Elewacje budynku: zachodnia i południowo-zachodnia
- XIV Kiosk do sprzedaży wody sodowej (Selterhäuschen), 1914 r. Hans von Poellnitz; obok ul. Piastowskiej 19
- XV Przebudowa poddasza w zamku rudzkim na potrzeby mieszkalne, 1902 r.; ul. W. Bujoczka. Elewacja północna.
- XV a Zabudowa dworu (Dominium Ruda), 1894 r.; ul. Kościelna
- XV b Zabudowa dworu (Dominium Ruda), 1904 r.
- XVI Budowa domu kawalera (Junggeffelenheims), 1909 r. Proj. Hans von Poellnitz; ul. Powstańców 6
- XVI a Dobudowa do domu kawalera (Junggeffelenheims), 1914 r.; ul. Powstańców 6
- XVII Dom mleczny (Milch-häuschen), 1914 r.; ul. Wolności 2a

Przykłady zabudowy mieszkaniowej

- XVIII Dom 2-rodzinny mieszkalny, 1898 r. Lokalizacja. Kolonia robotnicza w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, R. Sprusa i Piastowskiej; ul. Piastowska 21
- XVIII a Dom 2-rodzinny mieszkalny, 1898 r. Kolonia robotnicza w formie układu urbanistycznego typu ulicówka przy dzisiejszych ulicach Ballestremów, R. Sprusa i Piastowskiej; ul. Piastowska 21
- XVIII b Ośmiorodzinne domy mieszkalne z 1906 r. (domy należące do zespołu Koloni Białasa), kierownik budowy: Gustaw Koschel; ul. M. Skłodowskiej-Curie 1-1A, 3-3A, 5-5A
- XVIII c Budynek mieszkalny dla 20 rodzin (Familienwohnhaus, Wohnhauses für 20 Familienkolonie Białasa), 1909 r. Statyczne obliczenia: Gustaw Koschel, kierownik budowy: Hans von Poellnitz; ul. Starowiejska 31-33
- XVIII d Osiem domów czterorodzinnych (Vierfamilienhaus, Franzstrasse) wchodzących w skład zespołu zabudowy ulic Kościelnej (Kirchstrasse), S. Staszica (Franzstrasse), Wolności (Keiserstrasse); ul. S. Staszica 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15

XVIII e Dom 24-rodzinny dla Rudzkiego Gwarectwa Węglowego, 1938 r.;
ul. A. Mickiewicza, 11, 11a, 11b

XVIII f Dom 24-rodzinny dla Rudzkiego Gwarectwa Węglowego, 1938 r. Lokalizacja;
ul. A. Mickiewicza, 11, 11a, 11b

Przykłady budynków użyteczności publicznej

XIX Apteka (Aphoteka zu Ruda), 1894 r. Mistrz budowlany: [F.] Langer, projektant:
Koschel (prawdopodobnie); ul. Wolności 2

XIX a Urząd Gminy (Gemeindehaus in Ruda), 1905 r. Kierownik budowy: Gustaw Koschel
(budowniczy hrabiowski, Gräflich Bauleiter); ul. Wolności 10

Przykłady budynków przemysłowych

XX Maszynownia szybu „Franciszek” („Franz”-Schacht), 1900 r., Gustaw Koschel;
ul. M. Konopnickiej

XX a Maszynownia szybu „Franciszek” („Franz”-Schacht), 1900 r., Gustaw Koschel; ul. M.
Konopnickiej

XX b Chłodnia i hala targowa, dobudowa komina w 1914 r., rozbudowa o dwa przyległe
budynki w 1922 r. Najstarsza część centralna budynku;
ul. M. Konopnickiej

XX c Projekt transformatora przy dworcu w Rudzie, 1902 r.; ul. Wolności 1a

Przykłady zabudowy nieistniejącej

XXI Budowa 34 stanowisk hali targowej na palcu targowym, 1896 r., proj. Gustaw
Koschel; pl. Żwirki i Wigury (d. Wochenmarkt-Platz)

XXI a Budowa 34 stanowisk hali targowej na palcu targowym, 1896 r., proj. Gustaw
Koschel; pl. Żwirki i Wigury (d. Wochenmarkt-Platz)

XXI b Kiosk do sprzedaży mleka, 1929 r., ul. Starowiejska 1

12. Spis zdjęć (t. II)

Zdjęcia wykonane zostały w okresie czerwiec 2018 – marzec 2019.

Autorki zdjęć: Irena Kontny (IK) i Ewa Caban (EC)
Regionalny Instytut Kultury w Katowicach

Teren dominium

1. Teren dawnego dominium, widok od strony zachodniej (IK)
2. Ruiny dworu rudzkiego, ul. W. Bujoczka (IK)
3. Tzw. dom Goduli, ul. W. Bujoczka (IK)

Obiekty sakralne

4. Kościół parafialny pw. św. Józefa, ul. Piastowska 16 (EC)
5. Plebania parafii św. Józefa, ul. Piastowska 16 (EC)
6. Kaplica pw. św. Piusa X, ul. Orzegowska 6 (u zbiegu z ul. J. Matejki) (IK)
7. Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Różańcowej, ul. Kościelna 12 (IK)
8. Kaplica cmentarna Pielerów, cmentarz przy ul. Porębskiej 5 (IK)
9. Grota Matki Boskiej z Lourdes z 1933 roku, ul. J. Achteлика (IK)
10. Kamienny krzyż pasyjny z 1910 roku, ul. Piastowska, skrzyżowanie z ul. Ballestremów (IK)
11. Krzyż przy kościele parafialnym pw. św. Józefa, ul. Piastowska 16 (IK)
12. Kamienny krzyż pasyjny z 1893 roku, ul. Wolności 33 (skrzyżowanie z ul. Kościelną) (IK)

Przemysł

13. Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – nadszybie i wieża wyciągowa, ul. M. Konopnickiej (IK)
14. Zespół zabudowań szybu „Franciszek” – budynek straży pożarnej, ul. M. Skłodowskiej (IK)
15. Budynek Górnośląskiej Fabryki Tłuszczów i Margaryny „Silesia”, ul. Piastowska 3/5 (IK)
16. Budynek dworca kolejowego, ul. Wolności 1A (IK)

Kolonie robotnicze

17. Kolonia robotnicza ul. Ballestremów, R. Sprusa, Piastowska, ul. Ballestremów 8 (IK)
18. Kolonia robotnicza ul. Ballestremów, R. Sprusa, Piastowska; ul. Piastowska 12, 10 (IK)
19. Kolonia Białasa, ul. J. Ligonii (IK)
20. Kolonia Białasa, ul. K. Miarki (EC)
21. Kolonia Białasa, ul. M. Skłodowskiej-Curie (EC)
22. Kolonia robotnicza ul. S. Staszica, Kościelna, H. Wieniawskiego; ul. Kościelna (IK)

23. Kolonia robotnicza ul. S. Staszica, Kościelna, H. Wieniawskiego; ul. S. Staszica 10, 8 (IK)
24. Kolonia robotnicza ul. S. Staszica, Kościelna, H. Wieniawskiego; wnętrze zespołu (EC)
25. Kolonia robotnicza ul. S. Staszica, Kościelna, H. Wieniawskiego; ul. S. Staszica (EC)
26. Kolonia robotnicza ul. S. Staszica, Kościelna, H. Wieniawskiego; ul. H. Wieniawskiego (IK)

Zabudowa mieszkaniowa i usługowa

27. Dom Wdów, przedszkole, szkoła i klasztor sióstr Boromeuszek, ul. J. Achtelika 2-4 (IK)
28. Zespół budynków mieszkalnych, ul. Bankowa 2, 4, 6 (IK)
29. Willa dla urzędników nadleśnictwa, ul. Bankowa 11 (IK)
30. Plac Chopina, widok w kierunku wschodnim (IK)
31. Zespół zabudowy, ul. J. Matejki 1-1C (IK)
32. Zespół zabudowy mieszkaniowej tzw. „harmonijka” (przed termomodernizacją), ul. J. Matejki 2-12 (IK)
33. Willa dyrektora kopalni „Brandenburg”, obecnie komisariat policji, ul. A. Mickiewicza 2 (IK)
34. Willa dyrektora generalnego, ul. Ogrodowa 3 (IK)
35. Kamienica, ul. Piastowska 19-19A (IK)
36. Willa Pielera, ul. Powstańców 16 (IK)
37. Zabudowa mieszkaniowa, ul. R. Sprusa 11, 9 (IK)
38. Zabudowa mieszkaniowa, ul. Starowiejska w okolicy nr 25 (IK)
39. Budynek mieszkalny, ul. Starowiejska 3 (IK)
40. Zabudowa ul. Wolności, na pierwszym planie „dom mleczny”, ul. Wolności 2A (IK)
41. Gospoda hrabiowska, obecnie restauracja „Adria”, ul. Wolności 1 (IK)
42. Zabudowa ul. Wolności, ul. Wolności 2-10 (IK)
43. Zabudowa ul. Wolności, na pierwszym planie d. Urząd Gminny, ul. Wolności 10 (IK)
44. Willa dyrektora koksowni, ul. Wolności 12 (IK)
45. Szkoła realna, ob. Muzeum Miejskie im. M. Chroboka, ul. Wolności 26 (IK)

Zabudowa gospodarcza

46. Budynek gospodarczy, ul. W. Bujoczka 24 (EC)
47. Budynek gospodarczy, ul. J. Ligonja (EC)
48. Budynek gospodarczy, ul. S. Staszica 8 (IK)
49. Budynek gospodarczy, ul. H. Wieniawskiego 5 (IK)

Inne obiekty

50. Budynek pieca piekarniczego zwany piekarokiem,
ul. W. Bujoczka obok nr 24 (IK)
51. Kiosk do sprzedaży wody sodowej, ul. Piastowska obok nr 19-19A (IK)
52. Pomnik Górnika, pl. Żwirki i Wigury (IK)
53. Cegła z napisem „RUDA”, ul. W. Bujoczka, w otoczeniu tzw. domu Goduli (IK)

13. Spis plansz (DVD)

1. Przekształcenia układu przestrzennego Rudy.
2. Ochrona konserwatorska i granice proponowanego parku kulturowego.